

İKTİDARIN EPİSTEMOLOJİSİ

SİYASAL SİSTEMLERİN
BİLİŞSEL VE FELSEFİ KÖKENLERİ

Editör: HAKAN ALTINTAŞ

BİDGE Yayınları

İktidarın Epistemolojisi: Siyasal Sistemlerin Bilişsel ve Felsefi Kökenleri

Editör: HAKAN ALTINTAŞ

ISBN: 978-625-8995-61-9

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-03-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

ORTAÇAĞ KİLİSE BABALARI İLE MACHİAVELLİ'NİN SİYASET FELSEFESİ YAKLAŞIMLARINDA KAMU DÜŞÜNCESİ VE MODERN DEVLETİN GELİŞİMİ	1
--	---

HASAN SELÇUK TANDOĞAN

DESIGNING POLITICAL CHOICES: COGNITIVE MECHANISMS AND EXPERIMENTAL APPROACHES TO POLITICAL CHOICE ARCHITECTURE	35
--	----

FATİH YAMAN

TÜRKİYE'DE ANAYASAL DÖNÜŞÜMLER VE SİYASAL SİSTEM TARTIŞMALARI	50
--	----

KORAY UĞURLUAY, FATMA MANİ

KAMUOYU KAVRAMI	74
-----------------------	----

GAMZE FIRAT

BASIN, KAMUOYU VE SİYASAL İKTİDAR: TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNİN TARİHSEL ANALİZİ (1960-1971)	94
--	----

FERYAT BULUT

BÖLÜM 1

Ortaçağ Kilise Babaları ile Machiavelli'nin Siyaset Felsefesi Yaklaşımlarında Kamu Düşüncesi ve Modern Devletin Gelişimi

Hasan Selçuk Tandoğan¹

Giriş

Modern devlet 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkardığı kavramsal değişimler ve bunun dünya çapındaki etkileriyle günümüzde halen önemli tartışmaların odağında yer almaktadır. Bu çalışmada ele alınan haliyle modernite kavramının içeriğine yönelik olarak da bir inceleme yapma imkânı elde edilebilecek ve modern devletin kaynaklarının tarihsel boyutu ele alınacaktır.

Fransız İhtilali öncesi kaynaklar ele alındığında modern devletin ipuçlarının tarihi gelişmeler içerisinde dağınık ama hali

¹ Doktor, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0002-3611-796X

hazırda var oldukları görülmektedir. Her şeyden önce Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve anayasası dahi Fransız İhtilalinin ünlü belgesi İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesinin bir öncülü olmakla, modern devletin ortaya çıkışına yönelik tarihsel olarak farklı ifadeler oluşturmaktadır.

Bu aşamaya gelmeden ilkelerinden yola çıkarak bakıldığında ise egemenlik, vergilendirme, yurttaşlık, merkezilik gibi unsurlar göz önüne alındığında kurumsal yargıların var olduğu ancak içeriklerin açıklamalarına dair farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu bağlamlarda ele alındığında modern devletin bahsedildiği kadar yeni bir yapılanma olmadığı düşünülebilir.

Bu anlamda daha geriye bakıldığında gerek mutlakiyet yönetimlerinin gerekse feodalitenin meşruiyet ve kurumsal yapılarının kilise içinde ilk defa ortaya çıktığı görülür. Kilise adeta farklı medeniyetler arasında dolaşarak bunların yıkılışlarını izlemiş ancak bunları takip etmemiştir. Son olarak yapılanmasını da Roma İmparatorluğu içinde zirveye taşımıştır. Bir dünya devleti haline gelen hacmiyle kendisinden sonraki pek çok yapılanmaya hatta AB (Avrupa Birliği) gibi seküler yapılara dahi ilham kaynağı olmuştur.

Batılılaşmanın hedefe alındığı orta ve az gelişmiş bölgeler için, bu hedefledikleri medeniyetin kökeninde nelerin, hangi tarihi, ekonomik, siyasi gelişmelerin yer aldığını bilmeden hareket etmeleri sonuç olarak elde edilenle, hedeflenen arasında büyük bir uçurum meydana getirecektir. Avrupa, bir hedef olarak değişimi ve modern devlet için oluşturduğu örnekliğiyle başka bir coğrafyada olmayan gelişme pratik ve dinamiklerine sahip olmuştur.

Bugün karşı olduğu birçok ilke ve yönetim usulü geçmişte uyguladığı yönetimlerin ya paydaşı ya da kendisidir. Bu sadece bu yönetimlerden pişman olarak oluşturulan ve Aydınlanma ile yeniden başlanan bir oluşum değil, tam tersine tarihsel süreklilik

içerisinde geçmişinin mirasını gururla taşıyan bir medeniyetin algısıdır.

Ulus devlet kurulmadan önce bunun ortaya çıktığı yerel ve merkezi otoriteler varlıklarını koruyabilmek, haklarını muhafaza edebilmek için uzun ve kanlı savaflara girmiştir. Bu savafları ezilen ve ezenlerin, tarihsel olarak gelişen sermaye ve onun sömürdüğü kesimlerin savaşı olarak adlandırmak ancak basit bir kolaycılık olarak çatışmanın konu ve önemini yadsımanın, yok saymanın bir yöntemi olabilir.. Bu çatışma ortamının yaşanması her şeyden önce dini ve dünyevi otoritenin bir çatışması şeklinde ortaya çıkmıştır ve netice itibariyle dünya düzeninde değişikliklere kaynaklık ettiği gibi bir yöntem ne sonuçlar da meydana getirmiştir.

Sanayi devrini sonrasının pratiklerinin biçimlendirdiği bir teoriyle geçmişin olaylarla bağlantılı dönüşümünü formüle etmenin anakronik hataları bir tarafa, tarihsel içeriklerine bakıldığında içsel bir dönüşüm yaşayan devletin modernleşme süreci ve meşruiyetinin şekillenmesini anlayamamak, onun yapısına yönelik çıkarımlarda da isabetsizliklere yol açmıştır. Dolayısıyla tarihi ve kurumsal hakikatleri ideolojik söylem ve sloganların arasında yok sayan yaklaşımlar toplumsal olandan kopuk hale gelmiştir. Ayrıca bu hatanın dahi ilk defa yapıldığı söylemez. Nitekim tarih, kitleleri arkasından sürüklediği gibi uygulamada böyle boşa çıkmış teorilerle doludur.

Bu noktalardan hareketle bu yazıda modern devletin ortaya çıkışı ve yapılanmasının tarihsel bir dönüşümden egemenlik, merkezi hale geliş, meşruluk, fiziki güç kullanma, bölgesellik gibi önemli özelliklerinin Ortaçağ felsefesi ve Machiavelli bağlamlarında değerlendirmesi yapılacaktır.

Modern Devleti Ortaya Çıkaran Temel Unsurlar

Modern devletin yapısal özellikleri anlamında en öncelikli tanımlama halen Alman toplum bilimci ve ekonomi tarihçisi olan Max Weber'e aittir. Weber'in ünlü teorisi modern devlet açısında üç önemli unsurun gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunlar sürekliliği olan bir siyasal örgüt, idareyi sağlayan memur kademesi ve itaati sağlayan meşru askeri güç olarak sıralanmaktadır. (Pierson,2014)

Bu unsurların yapısı modern devletin kurumsal gelişimine paralel bir özellik sergilemelidir. Buna göre memurların kanunla bağlı ve ondan kaynağını alan bir özelliği mevcuttur bu krallığın atamasını dahi bağlayan klasik Alman yapısının özelliklerini çağrıştırmaktadır. Öte yandan devletin bürokratik yönünü oluşturacak bu yapı belli eğitim ve sınamalardan geçirilerek görev yapmaya hak kazanacak profesyonel bir yapıda olacaktır.

Bununla birlikte kendi çağının seçimle gelen ve belli sürelerde değişen liderler anlayışı da tanımının detaylarında göze çarpar ancak bunların ötesinde devletin bağımsız varlığını sürdürmesinin temel aracının meşru bir kuvvet kullanma tekelinde olduğunu ifade etmiştir. Meşru güç anlayışı dönemsel yakınlığı ile dikkat çeken Marksist doktrin tarafından da dile getirilmekle birlikte burada toplumun içinde çıkarak ona yabancılaşan, siyasi yapının aracı olması noktasında değerlendirilmiştir. Bu nedenle meşruiyet kavramının içerikleri toplumu yönlendirmek için kullanılan araçlardan fazla bir şey değildir. Din, gelenek, kültür ve alışkanlıklar bu bağlamda siyasi sistemin araç olarak kullanılabileceği üst yapı araçları olarak nitelenmektedir.

Modern devletin ortaya çıkmasını değerlendirirken, Weber'in sistemiyle bakılırsa ilk olarak Feodal kademedan başlayan bir dönüşüm yolu mevcuttur. Buradaki çok başlı yönetim yapısı zamanla tek başlılığa yani mutlakriyete doğru değişmiştir.(Pierson,2014) Bahsi geçen çok başlı yapının ortaya çıkışının sosyal kurumunu ise ilk defa Cermen kültüründe ve

ardından Roma İmparatorluğunda görmek mümkündür. Özellikle Roma İmparatorluğu içerisinde kavramsallaşan ancak farklı toplumlarda da benzeri görülen, Commendatio adı ile ifade edilen bu sosyal ilişki şekline göre, tarafların siyasi-sosyal korunma amacıyla ilişkilerini düzenledikleri bir yapı görülmektedir. Bu yapıda güçsüz bir kimsenin özgür iradesi ile güçlü birinin himayesine geçmesi sistemleştirilmiştir. Daha önce Cermen yapısında bir grup savaşçının bir lider etrafında toplanarak onun hükmünü kabul etmesine karşılık onunla istişari bir birlik kurmalarına dayanan bu örgütlenme Ortaçağın belirleyici unsurları arasında girmiştir.(Poggi,2016)

Ortaçağ'a kadar bir olgunlaşma ve kültürler, kurumlar arası kaynaşma ile yeni bir biçim almış olan bu kurum, Cermen kavimleri MS. 90'lı yıllarda geleneksel olarak kabile reislerinin kendileri için savaşacak ve mücadelenin onurunu reise teslim ederek onu yüceltecek savaşçılar istemesi üzerine görülmektedir. Bu geleneksel yapı, reisler arasında bir rekabete neden olmuş ve en fazla sayıda savaşçıya sahip olma arayışı meydana gelmiştir. Savaşçılar ise bu kurumdan onur elde etme, silah taşıma hakkı, toplu yemeklerden pay elde etme ve köle temin etme gibi fırsatlar edinmektedirler. Bu dönemde de kabile içi istişare kurumu olmakla birlikte bu Ortaçağ'a kadar değişim göstermiş ve lord ve vassalları arasında ölçeğe dönüşmüştür. (Tacitus,2016)

Ortaçağ sürecinde bu kurumun ardından koruyucu ve askeri kesimin işlevini yürütebilmesi için mali bir teşkilat lazım olmuştur. Bu kurumun adı Beneficium'dur. Buna göre araziler lord tarafından vassallarına üzerindeki çiftçilerle birlikte tahsis edilmektedir. Bu lordun ise bir başka lordun vassalı olduğu ve en tepede imparatora kadar bir krallıklar zinciri meydana getirdiği görülmekle birlikte buradaki bağ oldukça gevşek bir hale dönüşmüştür.(Poggi,2016)

Bu yapılanmanın karışıklığı ve kademelenmesi bu bağıllıklar zincirinden almaktadır. En altta yer alan serfler arası bir

çekişme lordun mahkemesine gitmekle birlikte, lordlar arasında bir çekişme daha üst lordların önüne gitmekte bazen çatışmaların başlangıcını bu ortam belirleyebilmekteydi. Ancak lord ve serf arasında vuku bulan bir çıkar çatışmasında mahkemenin hakimi de lord olduğu için orada haklı olan da yine lordun kendisi olmaktadır. İlişkilerin böyle değişken bir zeminde meydana gelmesi bu dönem devletlerinin genel bir özelliğidir. (Huberman,2010)

Burada Modern devletin önemli bir özelliği de iç ve dış tanınma koşuluna haiz olmasıdır. Bugünün dünyasında ulus- devlet yapılanması olarak teşkil eden devletler genel olarak BM (Birleşmiş Milletler) çatısı altında temsil edilmekle birlikte buna benzer farklı organizasyonların da devletlerin karşılıklı varlıklarını ve meşruiyetlerini tanıdıkları platformlar oluşturduğunu görmek mümkündür.

Burada farklı bir boyut ise devletlerin yanı sıra otoritelerinin iç yapılarında da tanınmasıdır. Ülke içerisinde tanınma yeterli sayıda uyruğun ya da güncel ifadesiyle yurttaşın yeterli sayıda varlıklı ve güçlü kesimlerin devletin meşru güç tekeliyle tanınmasıyla mümkündür. Buradan devletin, yurttaşlarının zihninde kurulu bir biçimsel yapı niteliği taşıdığı söylenebilir. (O’leary,2016) Bu bakımdan devlet, meşruti ve mutlaki monarşi yönetimlerinde bireysel temsil ile kavranırken, modern devlet sistemi monarkın kişiliğinde ve taht ile kavranan yönetsel merkezi, tek tip askeri-bürokratik giyimlere ve binalara taşınmıştır. Burada bir takım işlevlerin modern devletin tekeline vatandaşlardaki eğilimler yoluyla devredildiğini söylemek mümkündür.

Bu eğilimler Held’e göre başlıca devletin otoritesine itaatın sebepleri, başka bir inkânın olmaması, geleneksel olarak devam etmesi ve üzerine düşünülmemesi, kayıtsız bir biçimde konuyla ilgili kurulmaması, farklı bir örgütlenmenin yine aynı sonucu vereceğine dair pragmatik bir göz yumma, karşılaşılan koşullar içerisinde normatif bir kabul ve son olarak zaten kabul edilebilecek en doğru

yapının mevcut olduğunu ifade eden ideal normatif kabul şeklindedir. (Pierson, 2014)

Devletin, vatandaşlar üzerinde sahip olduğu yönlendirme kapasitesi bu bakımdan dönemler arası bir seviye artışıyla modern devletler çağında da totaliter rejimlere kadar ulaşmıştır. Günümüz itibariyle devletin denetim yetkisi ve sınırlarına yönelik tartışmalar olmakla birlikte bu yetki ve sınırlara yönelik tartışmalar farklı coğrafya ve kültürlerde farklı ölçülerde tartışmalara neden olmuştur. Sonuç olarak Hobbesçu bir bakış açısıyla tüm hak ve yetkilerin devlete teslim edildiği bir kurumsal yapı olumsuz karşılanmakla birlikte La Boétie'nin gönüllü kulluk üzerine söylevinde de belirttiği üzere alışkanlıklar ve bilgisizlikler devletin yetkileriyle birlikte farklı kurumların kontrol alanlarını arttırmalarına olanak tanımaktadır (La Boétie,2015)

Devletin egemenlik alanına bakıldığında burada sabit bir toprak parçasından bahsediyor olmakta yeni bir özellik ve tabi modern devletin niteliği olarak sayılmaktadır. Bu niteliği kazanmadığı zamanlarda devletler birbirleri açısından sınırları doğal engeller olan nehirler, dağ sıraları gibi yapılarla belirlemekteyken modern devlet duvarlar, tel örgüler ve sınır karakolları gibi araçlarla hâkimiyet alanlarını kontrol altında tutmaktadırlar. (Pierson,2014)

Bu yapıya benzer oluşumlar Asya'da Çin imparatorluğu, Avrupa'da ise Roma İmparatorluğu olarak sayılabilir ancak bu yönetimlerin yayıldıkları alanlar görece geniş olmakla birlikte hâkimiyetleri de göreceli olarak artıp azalabilmektedir. Devletler böyle bir yönetim sisteminde çok nadir olarak merkezin taşra üzerindeki denetimine sahiptir.(O'leary,2016)

Önemli dönüşümlerden son olarak vergilendirme sistemine yönelik değişimleri gözlemlemek mümkündür. Bu ilke Weber sistemi içerisinde yoğun bir incelemeye tabi tutulsa da değişikliğin

yaşandığı bu alanda özellikle idari tasarrufların değişiminin etkili olduğu söylenebilir. Mutlakîyet ve modern ulus-devlet arası geçişte orduların ve bürokrasi harcamalarının artışı vergi isyanlarıyla birlikte yeni düzenlemelere inkân aralamıştır. (alıntılayan Pierson,2014) Bu döneme kadar vergilendirme öncelikli bir hazine geliri olarak değerlendirilmemektedir.

Burada önemli bir kırılmanın Feodal sistemden, Mutlakîyet sistemine geçişte yaşandığı söylenebilir. Bu değişim sırasında toprakların aşırı şekilde bölünerek çeşitli lordlar ve vassalların, serf ve köylülerin arasında taksim edilmesi büyük bir kriz meydana getirmiştir. Kıtık dönemleri toplu ölümleri arttırmıştır. Değişen sistemde Avrupa’da etkili olanın, büyük bir emek açığı ortaya çıkaran veba hastalığı olduğu söylenebilir. Neredeyse 140 milyon insanın hayatına mâl olan salgın Avrupa’da kıyamet olarak da nitelenmiştir. Bu sayede emek ücretleri, vergiler ve çalışma koşullarının değiştiği görülürken buna ek olarak kilise otoritesinin sarsıldığı söylenebilir. (Huberman,2010) Lakin itibar kaybının sadece dini alanda olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira dönem itibarıyla salgına etkili çözümler üretmeyen hekimler de müşterilerini ve kamusal güveni kaybetmişlerdir. Bu dönemde de zengin ve fakir arasındaki sağlıklı yaşama ve salgından uzaklaşabilme farkı göze çarpmaktadır. Yine de meydana gelen felaket hastalıklar ve kamu sağlığının korunması konusunda çalışmaları hızlandırmıştır. (Nikoforuk,2018)

Bu gelir grupları arasında yönetimin meşruiyetine en önemli desteği sağlayan din kurumuna bakış açısındaki değişme dikkate değerdir. Ortaçağ’ın sonuna doğru din kurumu yüksek gelir grubu için statü ve gelir alanı olmakla birlikte kilisenin dünyevi otorite için uygun bulmadığı bu kazançları kendi bünyesinde de yürüttüğü ve seküler krallara benzer şekilde gösteri ve imgelerin sergilendiği görülmektedir. Söz gelimi laik krallara benzer taç takarak zırh giyinme, başrahiplerin gayri meşru çocuk sahibi olması, yüksek

faizli borç akitleri sürdürmek bunlardan bazılarıdır. Bu değişimin halktaki karşılığı ise daha belirgindir. Açıkça dini kurum ve temsilcilerinin gözden düştüğü Ortaçağ sonlarında kiliseler kız ve erkeklerin buluşma yeri haline gelmiş, fahişelerin tüm engellere rağmen müşteri bulma mekanı yine kiliseler olmaya başlamıştır. Bununla birlikte şiir ve resim gibi sanat dallarında dini figürlerin açıkça aşağılandığı ve ya cinselliğe kayan manalarla yansıtıldığı görülmektedir. (Huizinga,1997)

Mutlakıyet yönetiminin ise merkezi bir yönetim yapısı olması sebebiyle Feodal dönem ve Modern dönem devlet yapısı arasında bir geçiş dönemi olduğu söylenebilir bu özelliği üzerinde duran Poggi onu ilk modern devlet belirtisi olarak görürken Giddens mutlakıyetin halen geleneksel yapının bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Bu yapı birkaç yüzyıl sürmüş olmakla birlikte (Pierson,2014) devletin özelliklerinin ekonomik bazda korumacı benzeri özellikler göstermesi (merkantilizm) dış ve iç yapıda yeni meşruiyet zeminleri meydana gelmesi ve diplomasinin yaygın bir ilişki yöntemi olarak ülkeler arası gelişimi bazı modern devlet niteliklerinin erken görünümü olarak değerlendirme yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Modern devletin oluşmasında büyük öneme sahip olan bu özellikler kimi devletlerin halen en büyük eksikleri olmakla birlikte bir standart olarak düşünülmektedir. Burada modern devletin açık bir tanımı olmamakla birlikte bir takım şartlar genel geçer bir ifadeye dönüşmüştür. Bu tanımlamanın geçmiş dönemleri de birer aşama olarak aldığı düşünüldüğünde modern devlete doğru bir sürekliliğin görülebilir.

Nasıl ki Ortaçağ dediğimiz dönem ekonomik düzeyde feodalite, siyasi alanda yerel idare birimlerinin ağırlık kazandığı bir merkez yokluğu ve kültürel düzeyde Hristiyanlık şeklinde görülebilirse (Ağaoğulları,201) modern devlet de değişimle ticareti,

sanayii, bilimi, sekülerizmi, merkezi yönetimi kendi bünyesinde seçici özellikler bütünü olarak taşımaktadır.-

Maddi ve kavramsal yansımaları olan bu dönüşümlerin ilk olarak zihinsel bir değişimle meydana geldiği görülebilir. Tarihin olaylarla ilgilendiği ve bu olayların bugünkü ideolojilerin soyutlanmış yorumlarının kaynağı olduğu düşünüldüğünde olayların içeriğini incelemekte kırmızı çizgilerle ayrılan bir ideolojik şekillendirmenin yetersizliğini gösterebilir. Buraya bir örnek, feodal dönemden verilebilir. Kilise yönetiminin yetersiz ve denetimsiz eğitimi sonucu ortaya çıkan köy papazları kutsal kitaptaki açıklamaları yorumlamamakta ve bu görevin yüksek papazlara ait olduğunu söylemektedirler. Burada asıl dikkat çekici olan ise merkezin belirleme kuvveti ile birlikte yerel unsurlarda yaygın olan inançların Hristiyan teolojisiyle yan yana yaşamasıdır. Şöyle ki fırtınaların ve askeri çatışmaların aynı şekilde bir felaket olarak değerlendirildiği bu dönemde fırtınalarda evlerine saklanan yerel halk rüzgârları hayaletlerle özdeşleştirirken kilise bu tanımlamayı tanımış ve aldatıcı şeytanlar olarak o da ayrı bir doğaüstü gönderme yapan tanımlama getirmiştir. (Bloch,2015)

Kilisenin bir başka etkisi ise tabakalar arası bir çeşit yaklaşma aracı olmasıdır. Burada dünyanın sonu ve kıyametle ilgili yaklaşımların, sadece toplumun alt ve maddi olarak avantajsız kesimlerinde değil aynı zamanda soylu kesimlerde de gerek çocuklarını kiliseye teslim ederek, gerekse kiliseye kapanıp çileci bir hayat için dünyadaki mülklerini bağışlamaya varan eylemlerle bireysel yansımaları olmuştur. Bu dönem toplumunun kamu yararı önceliğini manevi kurumlardaki görevlerden alıyordu. Bir başka deyişle manevi kurumlar kadar önem verilen başka bir kamu kurumu yoktur. Bu durumun yönetsel mecradaki yansıması ise kilisenin bu gücünü krallığın yararına kullanma ve hâkimiyetine destek olarak ele geçirmeye çalışma şeklinde olmuştur. Buna yönelik bir örnek olarak I. Otto'nun "Kutsal -inancın artan

zaferinin imparatorluğumuzun devam ve korunmasına bağlı olduğuna inanıyoruz” sözleri dikkate alınabilir (Bloch,2015:157-158)

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere tarihsel dönemler arasında ideolojik bir kesin ayırım yapmak mümkün olmadığı gibi modern devletlerin ortaya çıkışına kadar olan dönemde de ona atfedilen pek çok özellik iç içe varlığını sürdürmüştür. Şimdi bu özelliklerin Avrupa kıtasında en belirleyici unsurlarından olduğu kabul edilen Yunan Felsefesiyle iç içe varlığını sürdüren Hristiyan teolojisinin kamu düşüncesi gelişimine değinelim.

Ortaçağ Patristik Felsefesi ve Kamu Düşüncesinin Gelişimi

Milattan sonra I ve III. Yüzyıllarda Roma önemli değişimler yaşamaktaydı. Bu değişimleri kısa süreli sosyal ve siyasi düzelmeler ancak genel olarak kaos ve iç çatışmalar oluşturmaktadır. Bir müddet saray kadınlarının bir müddet generallerin ve Pretor adı verilen saray muhafızı olarak ortaya çıkmış askerlerin yönetimde etkili olduğu bu dönemde, büyük sülalelerin sürekli birbiri ile mücadele ettiği bir çatışma ortamı özellikle MS. 200’lü yıllardan itibaren anarşiye yerini bırakmıştır. (Dünya Tarihi Ansiklopedisi, 1991)

Bu dönemler arasında Roma’nın denetimi eyaletleri üzerinde azalmış ve yerel nitelikte idarelerin ve grupların etkinliği yükseliş göstermiştir. Hz. İsa (a.s)’ın öğretilerinin de bu dönemde Filistin’deki Nasıra şehrinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu dönemde Yahudiler Mesih inancına bağlı olarak bir kurtarıcının gelmesini beklemekteydiler. Dört ayrı büyük soy ve bunların birbirleriyle çelişen dini yorumları mevcuttu. Bu anlamda inanç alanında elle tutulur bütünlük bulunmamaktadır. Hz İsa’nın bu dönemde gelerek Hz. Musa’nın öğretilerini yeniden dile getirmesi, Yahudilerin yoldan çıktıklarını bildirmesi ve yeni emirlerle gelmesi yoksul ve güçsüz Yahudiler için bir umut ışığı olmakla birlikte (

Ağaoğulları,2011), üst kesim olan rahipler ve Roma yönetimi için rahatsız edici bulunmuştur. Bu noktada, Hristiyan kaynakları yaşanan mücadelenin Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesiyle sona erdiğini anlatır. Ancak kaynakları kaleme alan, derleyen, düzenleyen havari ve ruhbanlar daha sonra bu inancı Batı'da Roma olmak üzere Asya ve Afrika'nın başka birçok devletinde yaymaya başlamışlardır.

Roma İmparatorluğu, Marcus Aurelius zamanında (161-180) Batıda farklı düşmanlarla, Cermenlerle mücadele etmektedir. Bir denge siyaseti ile düzen ayakta tutulmaya çalışılsa da kabilelerin saldırıları 5.yy kadar artarak devam etmiştir. Bu dönemde Roma'da gelir ve statü grupları arasında da çatışma mevcuttur halk kesimlerinin zenginlik ve nüfuz bakımından güçlü kesimler tarafından ezildiği görülmektedir. Bu durum barbar istilalarını kolaylaştırmıştır. Romalı olma ayrıcalığının, yerini utanca bıraktığı, Romalıların köle gibi yaşarken özgür olarak adlandırılmaktansa, köle olarak adlandırılıp özgür yaşamak yolunda barbarlara sığındıkları kaynaklara geçmiştir. (Le Goff,2015)

Bu dönemin karmaşasında Hristiyanlık da yayılımını devam ettirmiş ve artık mücadele edilemez bir hale gelmiştir. Hristiyan kitlenin başlıca yöntemi kilise etrafında bir araya gelmek ve devletten genel olarak ayrılmak şeklindedir. Constantinus'un yenilikleri ve Hristiyanlığı desteklemesinin bir gönenç ve barış imkânı ortaya çıkaracağı beklenirken durum böyle ilerlememiş, kilise Roma'yı bir kalıp gibi kullanmış ve yıkılışında da seyirci kalmıştır. (Le Goff,2015)

Roma içinde gelişme imkânı bulan Hristiyan Felsefesi tarihsel açıdan bakıldığında Ortaçağ düşüncesiyle paralel bir şekilde imparator Theodisius'un 395 ölmesi ve 4. Yy.'ın sonları itibariyle Cermen kabilelerinin Roma sınırlarının içlerinde yerleşik hale gelmesiyle başlamış, 1453 yılında Osmanlı Devleti'nin

İstanbul'u almasıyla son bulmuştur. Hristiyan felsefesi iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Patristik dönem, Latince “Patres” kelimesinden gelen bir kökene sahip olup Kilise Babaları dönemi olarak anlandırılır. Burada bahsedilen babalar, Hristiyan öğretilerini formülleştirip kâğıda döken ve bu felsefenin bir manada kuruculuğunu yapan kişilerdir. İkinci dönemi ise Skolastik dönem olarak adlandırılmaktadır. (Cevizci,2013)

Patristik felsefe Hristiyan teolojisinin meydana getiren unsurlardan biri olan apolejetigi meydana getirmiştir. Apolejetik, yani dini savunma, Hristiyanlığı benimsememiş veya ona karşı çıkan kişileri inanca sevk etmektir. Burada ele alınan savunma, düşmanca yaklaşan kişi yerine yapılan suçlamaya yönelik cevap verme ve dini tanıtmaya amaçlıdır. Bu haliyle Patristik felsefe putperestlik, onun alt yapısı seküler felsefe ve gnostisizme karşı Platoncu ve Yeni Platoncu felsefelerin araçlarını kullanarak mücadele etmiştir. Buradaki aracın seçimi ise felsefe, teoloji ve dinin aynı doğruları gösteren bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmesindendir. Bu minvalde felsefeye karşı çıkan ve onu destekleyen kilise babaları kendi içinde ayrılmakla birlikte tarihsel süreç felsefeyi destekleyen tarafın galip geldiğini, öne çıktığını göstermektedir. (Cevizci,2013)

Roma nüfusunun 4.yy'da bile onda birine gelmeyen sayılarına rağmen Hristiyanlar farklılıkları nedeniyle tepki odağı haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu farklı grupların birleşimi ve farklı dinlerin yaşandığı bir kamusal ortamı temin etmekle birlikte devlet yönetimi pagan inancından şaşmamış ve sosyal, siyasi, askeri pratiklerini bu inanca göre düzenlemiştir.

Bu noktada Hristiyanların konumu Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Komünist Parti konumu gibi anlaşılmıştır. Devletin birliğine, bütünlüğüne kasteden bir kesim olarak ötekileştirmeye konu olmuşlardır. Bu bağlamda Tanrısal imparatora tapınmak yerine kendi Tanrılarına tapınmaları dikkat çekerken,

yetkililerin en azından mevcut dinin ayin ve kutsallarına zahiri bir uyum talebinin de olumlu karşılık göstermemeleri Hristiyanları vatan haini gibi bir konuma taşımıştır. Bu dini grubun tehlikeli ve öteki görülmesine ek olarak, iyi eğitim almış pagan yurttaşlar Hristiyanları aşırı bir cehalet ve delilik içinde değerlendirirken, aynı zamanda ateist ve insan neslinin düşmanı ve boş inançlara batmış şeklinde görüyorlardı. (Jones,2006)

Bu ortamda apolojist kilise babaları karşıtlarının iddialarına yönelik savunma yapmaya itilmiş ve Greko-Romen düşüncesinin baştanbaşa bir incelemesini yapmışlardır. Buradan hareketle hem içinde yetiştikleri toplum olması hem de ellerinde başkaca bir savunma aracı bulunmaması sebebiyle paradoksal olarak savunma yaparken savunduğu kesimin düşünce ve aksiyomlarını kullanmışlardır. Bu süreç böylece felsefi düşüncenin bu dönemde çeşitlenerek gelişmesine yol açmıştır. Öte yandan kilise babalarının istisnasız hepsinin pagan inançla düşman olduğu ancak felsefi düşünce ile ilişkilerine göre Patristik felsefenin dönemlere ayrıldığını söylemek gerekmektedir. (Cevizci,2016)

Üç dönemden meydana gelen Patristik felsefe, Milattan sonra I ve II. yüzyıllar arasında olan ilk dönem, Hristiyanlığın gerçek felsefe olduğunu iddia ederek onu Yunan felsefesi karşısına yerleştirmiştir. Bunun ardından gnostikler ve putperestlere karşı savunma yapmıştır. Patristik felsefenin ikinci dönemi ise III. yüzyıl başları ve V. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden süreçtir. Bu dönemde Yeni Platoncu İskenderiye Okulu sayesinde etkileşim artarak felsefe tamamen Hristiyan kültürüne dahil edilmiştir. Bu gelişmenin düşünürleri, Klemens ve Origenes'in büyük katkısı olmuş, değişim sayesinde Augustinus döneminde felsefe döneminin en üst seviyesine taşınmıştır. Bu nedenle bu döneme Patristik felsefenin altın çağı da denilmiştir. Patristik felsefesinin son dönemi ise 450 yılından başlayarak VIII. yüzyıla kadar gitmektedir

ancak önceki dönemin tam zıddı bir biçimde yeni bir düşünsel ilerleme bu dönemde görülmemiştir. (Cevizci,2016)

İlk dönem Patristik felsefecileri başlıca Aristeides, Aziz Justinus, Tatianus, Athenagoras, Aziz Ireneus ve Tertullianus şeklinde sıralanabilir. Bu dönemde sadece Justinus ve Athenagoras Yunan felsefesini destekleyen bir yön çizmiştir. Diğer düşünürler ise gerek sert reddiyeler yaparak gerekse Hristiyan teolojisinin içeriği bağlamında karşılaştırmalı bir eleştiriye tabi tutarak Yunan felsefesine saldırmışlardır.

Platoncu idealar öğretisinden çok etkilenen Aziz Justinus, daha önce Fatalizm, Panteizm ve Stoacılık eleştirileri yapmış ve en sonunda da Yunan felsefesinin gerçeğe erişmek noktasında yetersiz olduğunu düşünerek Hristiyanlığa geçmiştir. Ona göre felsefe, ancak insan zihninin çocukluk ya da gençlik döneminin bir araştırması şeklinde yeterli görülebilenken, Hristiyanlık karşısında bir alt düzey olarak bulunmak durumundadır. Athenagoras ise Roma İmparatoru Marcus Aurelius'a bir apoloji kaleme alarak Hristiyanlığın putperestlere karşı bir savunmasını yapmıştır. Bu çalışmasında daha önce Musevilere yöneltilen, ateizm, putperest tanrılarına inanmama, yamyamlık ve çocuk yeme, enest ilişki yaşama gibi konu başlıklarına cevaplar vermiştir. Diğer taraftan Tanrı inancını akıl yoluyla tahkim etmeye gitmiş olan teolog, inanç ve akıl üzerinde duran ilk yorumları yapmış ve inanç konusunda vahiy yoluyla bilgi edinilebileceğini bunların üzerinde de düşünce ve akıl yoluyla durulabileceğini belirtmiştir. Bu düşüncesini daha sonra Platon'un akıl yoluyla kutsal üçlemeye kadar ulaştığını içerecek şekilde genişletmiştir. Bu düşünürlerin dışında genel kanı ve yönelimin Tanrının varlığını kanıtlama, tanımlama ve Yunanların felsefesini eski ahitten çaldığına yönelik ifadeler, Hz.İsa Mesih'in Tanrının oğlu olarak konumlandırılması gibi konular içermektedir.(Cevizci,2016)

Patristik felsefenin altın çağındaki önemli düşünürler, Klemens, Origenes, Aziz Gregorios, Ambrosius, Jeromius ve Augustinus şeklinde sıralanabilir. Klemens’le birlikte Kilisenin üç doktoru olarak sayılan Ambrosius, Jeromius ve Augustinus dışında diğer iki filozof önceki dönem felsefe destekçilerinin düşüncelerini serhler ile açıklamış olarak görülebilir. Bu düşünürler inancı akılla desteklemek ve karıştırlara Yunan felsefesiyle özdeşleştirdikleri inanç içerikleriyle cevaplar vermişlerdir. Klemens’le başlayan bakış açısı ise dinin kamusal boyuttaki düzenleyici unsuruna da yön vermişlerdir. Bu bağlamda kamu düşüncesine katkı sağlamakla birlikte onu etkilemeyi de başararak kendilerinden sonraki düşünürler üzerinde olduğu kadar devletler ve yönetimler üzerinde de kalıcı izler bırakmışlardır.

Klemens Paganları dine davet ederken kültürlerinin de değişeceğini bildirmiştir. Ancak bu değişimin kendi içlerinde de bir beklenti olarak var olduğunu zira Yunan filozoflarının ve şairlerinin kendi inançlarındaki hikâyelerin gerçekliğini eleştirdikleri ve manevi açıdan yeterli bulmadıklarını ifade etmiştir. Burada ‘Pedagog’ adını verdiği eğitimcilerin bu değişimi sağlayacağını ifade etmiştir. Bu eğitimciler âlim değildirler zira âlimler sadece zihni aydınlatır, ancak pedagog nasıl yaşanacağını öğretecektir. İskenderiye Hristiyanları için pratik bir ahlak kitabı da yazmış olan Klemens, buradaki mobilya, parfüm, beslenme alışkanlıklarını eleştirir ve gerçek güzellik ve mutluluğun Hristiyanlıkta olduğunu kaleme almıştır. Diğer taraftan Klemens felsefeyi, Hristiyanlığı bozucu bir bilgi olarak ele almamıştır. Ona göre Aziz Paulus’un da dediği gibi Yunanlıları yargılayan ve aynı zamanda Hristiyanlığın gelişini hazırlayan doğal bir akıl vardır. Tanrı Yunan aklının peygamberleriyle konuşmuyor olsa da onlara da akıl yoluyla yol göstermiştir. Bir diğer açıdan hem felsefenin kutsal kitaptan yağmalanmış düşüncelere dayandığını söylemek hem de onun tamamen yanlış olduğunu söylemek mümkün değildir. Buradan

sonra Klemens, felsefeyi Eski ve Yeni Ahit'lerin arasında bir yere koymuştur. (Gilson,2007)

Klemens'in ardından kilise çerçevesinden dünyaya bakan, kilise doktorlarının ilki olan Aziz Ambrosius, Batı Roma İmparatorluğunun 4. yüzyıl sonlarında başkentliğini yapmış olan Milano'da piskopostur. Bu dönemde devlet kısa vadeli çıkarları peşinden giden, siyasetten haberi olmayan yöneticilerin hükmünde görünmekle birlikte kilise yükselme ve kontrol amacıyla dinamik bir yapı göstermektedir. Bu durumun da bir getirisi olarak Ambrosius iktidarla sürekli iletişim ve temas kurmuştur. Ancak bu temaslar sırasında Ambrosius, imparatora kimi zaman eşiti gibi ama genellikle onun üstünde bir makammış gibi davranmayı adet edinmiştir. Bu dönemde tahtta, Gratianus bulunmaktadır. İmparatorun suikasta uğramasının ardından yerine bir müddet sonra kardeşi II. Valentinianus geçmiştir ancak perde arkasında annesi Justina ülkeyi idare etmiştir. (Russel,2000)

Aziz Ambrosios'un yönetimle ilk çekişmesi Roma sunak yerleri ile ilgili olarak meydana gelir. Sunak yerlerinin dini bir kimliğe sahip olduğu ve bunların Hristiyanlar için kabul edilemez olduklarını düşünerek kaldırılmasını sağlamıştır. Bu olaydan bir süre sonra İmparatoriçe Justina'nın kendisi gibi ariusçular için Milano'da bir kilise açılması yönündeki emrini protesto etmiş ve halkın desteğini de arkasına alarak bazilikayı heyecanlı bir kalabalıkla doldurmuştur. Got askerlerinin müdahale için gönderilmesiyle Ambrosius öldürülme pahasına bu kiliseyi kabullenmeyeceğini ifade etmiştir. Halkın ve askerlerin öldürülmesine yönelik emre Hristiyan olmaları nedeniyle itaat etmemesi sonucu imparatorluk geri adım atmak zorunda kalmıştır. (Russel,2000)

Hristiyanlığın Roma'da oluşturduğu bu değişimin yanında Roma kurum ve yapısı da Hristiyanlığı önemli oranda etkilemiştir. Bu etki alanlarından birini de dil konusu oluşturmaktadır. Aziz

Jerome (Jeromius)' un Hristiyanlığın Roma'nın resmi dini olarak kabul edilmesinden hemen önce Vulgata adlı incilin Latince versiyonunu tamamlaması bu olayı açıklamaktadır. Bu çeviri sadece Roma İncil öğretimi için temel olmakla kalmamış, aynı zamanda Roma hukuku açısından da elverişli terimler barındırmıştır. Kilise de bu terimlere göre, kurumsal olarak düzenlenmiş ve yapısı emperyal otoriteyle ciddi benzerlikler göstermiştir. Bu değişim birçok yönetim konusunu tetikleyerek değişiklik yaptırmıştır. İlk Papaların emirleri emperyal bir ferman gibi şekillenemeye başlamıştır. İkinci olaraksa Papa I. Leo bu çeviriyi yorumlayarak kendisinin Aziz Petrus'un varisi olarak tanımlamış ve bu tarihten itibaren papalık ile onu yürüten kişi birbirinden ayrılmıştır. Kişilerin kişisel özellikleri önemini kaybederek makamın değeri herkes için bağlayıcı hale gelmiştir ki bu niteliği ile kamu hukuku için modern dönem adına önemli bir başlangıç oluşturmıştır. (Loughlin,2017)

Bu değişimin ortaya çıkardığı görünüm içerik olarak XVIII ve XIX. yüzyıla kadar devam edecek olan monarşi ve saltanat sisteminin bir kaynağını teşkil etmektedir. Kişilerden bağımsız olarak statünün kutsallığı, sistemin de kutsallığından destek almaktadır. Böylece rejimle ilgili şikayet ve eksiklikler kişisel eksikliklere indirgenirken değişmez ve dolayısıyla gerçekliği tekil olarak gösteren bir idari sistem ortaya çıkmıştır.

Patristik felsefenin altın çağının en önemli ismine gelindiğinde Augustinus karşımıza çıkmaktadır. Augustinus, kendisinden 800 yıl sonra ortaya çıkacak olan Aquinalı Thomas'a kadar Hristiyan felsefesinin en büyük ve yetkin ismi olarak kalmıştır. Bu yetkinliğini özgün sentez fikriyle yani Helenistik dönem Grek fikri ile Hristiyan vahyinin birleştirmesinden almıştır. Gençlik döneminde Mani dini ve şüphecilikle meşgul olduğu için çözümlemesini bu yoldan giderek başlatmaktadır. Ona göre şüphe edilemeyecek şey kişinin kendi varlığına kadar gelir. Zira bu

varlıktan şüphe etmek için bile bir varlığın olması şarttır. Bu açıklamasıyla Descartes'ın cogitoya gittiği yol aynıdır. Bu mümkün varlığı belirledikten sonra Augustinus, onun bilgisine yönelmiştir. Burada tam bir Platoncu yaklaşımıyla üç tür bilginin varlığına işaret etmiştir. Bunlar duyuyla edinilen dolaysız bilgi, bu bilgileri üçüncü tür dolaylı bilgiye bağlayacak ve ona göre yargılayacak olan rasyonel bilgi ve son olarak cisimsel olmayan, ezeli varlıkların bilgisidir. Bu son kademe idealar alemine denk gelmektedir. Sezgisel bilgi burada en üst kademede bulunurken, ardından sırasıyla rasyonel bilgi ve duyu bilgisi gelir.(Cevizci,2013)

Augustinus'un bilgi kuramına dair bu açıklaması daha sonra hiyerarşik bir varlık anlayışına kapı aralamıştır. Buna göre bir şey daha iyi ve daha değerli olduğunda varlık hiyerarşisinde de daha üst bir yerde yer alacaktır. Buna göre en değerli ve iyi olan Tanrı olduğuna göre o en üst kıymete haizdir. Bu kademeyi insanların ruhları ve en alt kademede maddi ve fiziki şeyler takip etmektedir. Bu değerlendirmenin ardından kötülük problemini ele alan Augustinus kötülüğü hiçlikle özdeşleştirmiş ve bir şey eğer varsa o iyidir düşüncesine varmıştır. Buna göre olması gereken bir iyiliğin yokluğu olarak beliren kötülüğün kendisinin pozitif bir varlığından söz edilemez. Bu dünya için de kötülüğün, insan eliyle getirildiği ve bir şeyin olması gereken iyiliğinin bundan yoksun bırakılmasıyla ortaya kötü görünümünü çıkarttığını savunmuştur. (Cevizci,2013)

Bu halde, varlık derecelendirmesinde daha yukarıda yer alan şeylerin daha aşağıda bulunanları yönetmesi, yönlendirmesi ve üzerlerinde tam hâkimiyet sahibi olması gerekir sonucuna çıkmıştır. Nedensellik etki bakımından aşağıdan yukarı doğru değil, yukarıdan aşağıya doğru bir kurulum zorunluluğu mevcuttur. Kötülük insan eliyle bu düzenin bozulmasıyla meydana gelmiştir. Aşağıda bulunanların üsttekileri cezbederek itaat altına alması düzeni bozan ve adaletsizliği getiren etkidir. Bu da kötülüğün

kaynağıdır. Bu ahengin ilk bozulduğu durum ise cennetten kovulma ve insanın ilk günahına denk gelmektedir. Bu bozulmayı açıklayan anlayış ise Augustinus'un aşk etiğidir. Buna göre insanın nihai amacı ebedi mutluluktur. Platon ve Sokrates'i hatırlatacak biçimde insanın eksik ve sonlu olması nedeniyle sevmeye zorunlu olduğuna işaret ettikten sonra, dört ayrı aşk nesnesine işaret etmiştir. Bunlar madde ve fiziki varlıklar, diğer insanlar, kişinin kendisine duyduğu aşk ve ilahi duyulan aşk olarak sıralanmıştır. Bu aşk nesnelerinin kendilerine gösterilmesi gereken aşkın bir diğerine gösterilmesi ya da hiç gösterilmemesi ahlaki kötülükleri meydana getirmiştir. (Cevizci,2013)

Augustinus'un siyaset felsefesi de etik ve bilgi felsefesinden kaynaklar almakta ve bunların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Aşkın yalnızca bireyleri etkileyen bir unsur değil aynı zamanda toplumları da harekete geçiren bir yapı olduğundan hareketle yeryüzü ve gökyüzü devletleri ayrımını kaleme almıştır. Etik anlayışında ele alınan maddi nesneleri değil ilahi oluşları aşkın nesnesi olarak değerlendirenlerin gökyüzü devletine bunların yerine diğer kategoriye gözetilenlerin ise yeryüzü devletine ait olduklarını ifade etmiştir. Burada ele alınan ilahi devlet ya da gökyüzü devleti bir idea olarak görülmemiş, yeryüzü devletinin örnek alması ve ona yaklaşması gereken bir düzen olarak işaret edilmiştir. Bahsedilen ilahi devlette kalbi, ilah sevgisi ile dolu insanların birliği söz konusudur. Burada ilk günahtan eser olmadığı gibi ona bağlı olan mülkiyet, kölelik bulunmaz, bunların yerine eşitlik ve hizmetkâr prensler vardır. Yeryüzü devletinde ise mülkiyet, madde hırsı, egemenlik ve tahakküm hırsına kapılmış prensler bulunmaktadır. (Cevizci,2013)

Augustinus devletin kökenine, ilah tarafından insana verilmiş bir yetkinlik olan sosyalleşebilme kabiliyeti üzerinden bakmıştır. Hz. Adem (a.s.)'tan gelen ortak kökenler insanların birbirlerine yakınlık ve akraba bağlarıyla bağlanmaları sonucunu

getirmiştir. Bu sosyalleşme kabiliyeti gruplar halinde yaşamayı sağlarken aileleri ve devlet örgütlenmesini mümkün kılmıştır. Esas mutluluğun gökyüzü devletinde olmasına rağmen, Kabil, İncil’de de yazdığı gibi yeryüzü devletinin kurucusu konumundadır. Açgözlülüğün, şiddetin, hükmetme arzusunun Kabil’e kardeşini öldürtmesi gibi dünya devletlerinin kökeninde de aynı suçlar bulunmaktadır. Roma’da aynı suçu taşımaktadır. Burada Romulus’un kardeşi Remus’u devleti kurmak üzere öldürmesi başka devletler de belki farklı olaylarla ancak aynı sonuçlarda devam etmektedir. Roma ve Asur gibi yeryüzü devletleri şeytanın krallığı olarak yok olup giderken, Yahudi inancı ile ortaya çıkan ve Hristiyan inancı ve dogmalarıyla yoluna devam eden kilisenin ve doğal olarak Hz. İsa krallığının zaferinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. (Cevizci,2016)

410 yılında Got Kralı Alaric’in Batı Roma’yı yağma etmesi üzerine kaleme alınan Tanrı Kenti adlı çalışmasının gerekliliğini Agustinus, putperestlerin iddialarına cevap verme durumu üzerine düşünmüştür. Bu işgalden sonra putperestler, Roma İmparatorluğunun eski ilahlara yüz çevirmesi nedeniyle cezalandırıldığı ve bunda da Hristiyanlığın etkili olduğunu iddia etmişlerdir. Bu suçlamaya cevap olarak Augustinus, Gotların da Hristiyan olması nedeniyle kiliseye sığınan halka zarar vermediğini ancak Romalılar Hristiyanlığın etkisinde fethedilen yerlerdeki tapınakları ve yerleşimleri yerle bir ettiklerini dolayısıyla Roma’nın başına gelenin kendi emperyal tutkuları yüzünden geldiğini ifade etmiştir. (Russell,2000)

Burada Augustinus yaklaşımının parçalarının birleştirildiğinde, Bernard Russell, Hristiyan teolojisini Augustinus ölçeğinde Marksist psikolojinin belli yansımalarını gösterdiğine işaret etmiştir. Buna göre Yehova Marksist içerikte Diyalektik Materyalizme/ Mesih Marksı, Seçkinler, Komünist Partiye/, İsa’nın Dünyaya Yeniden gelişinin, Devrime,/ Cehennem, Kapitalistlerin

cezalandırılmasına ve son olarak refah ve mutluluk çağının Komünist ülkeler topluluğuna denk düştüğünü ifade etmiştir. Ancak buradaki kavramların tek yansıması İncil’de değil aynı zamanda Eski Ahit’te yani Tevrat’ta da vardır. Tevrat’ta geçen seçkin sınıf Yahudi kavmiyken Hristiyanlıkta bu anlam değişmeye başlamıştır. Burada kilise kendisini seçilmiş halkın yerine koymuştur. (Russell,2000)

Eski Ahit’te ilahın seçilmiş toplumu olarak yer alan Yahudi halkı, onlardan üstün olacağı vaadiyle diğer ulusların fethine çıkmıştır. Burada gerçek ilaha tapanların yaşayacağı bir dinsel topluluğu kurma çabası görülmez daha çok köleleştirme ve yok etme faaliyeti etkili olmuştur. Burada ulus için bir ilah varlığı anlayışının olduğu söylenebilir. Öte yandan Yahudiler Yehova’nın kulu ifadesiyle birlikte gelen İşaya kehanetlerinde her türlü dünyevi kölelik ve başka bir halkla yerel bağlantıdan kurtulmuş, hür bir halk olmanın işaretlerini de görmüşlerdir. Bu kehanetlere paralel olarak İsrail kabileleri yeniden hâkimiyet altına aldıkları Kudüs’ü imara girişmişler ve kendileriyle savaşan halklara boyun eğdirmişlerdir. Augustinus kitabında temele koyduğu devleti bu Kudüs ve onun hakkındaki bildirilere bağlamıştır (Gilson,2007).

Yahudi inancı ifade olarak tekbir tanrı olduğuna göre tek bir toplum olması gerektiğini içermektedir. Ancak Yahudi toplumu bu toplum ifadesini halk temelinde ele alarak, diğer halkları sindirmeye kalkmıştır. Kendilerine gelen evrenselci emirler dahi bu tutkularını dizginleyememiştir. Sonuç olarak bu amacı gerçekleştirmek kiliseye kalmıştır. Bu yapıya benzer olabilecek bir yaklaşım Antik dönem Roma felsefesinde Stoacı yaklaşımda ve bir öncül olarak Büyük İskender’in uygulamalarında görülebilir. Ancak Stoacılıkta devlet metafor şeklinde varlıktır. Tüm bölümleri, düşünce birliğine doğal ve ilahi yasası aracılığıyla birbirine bağlanmış olan fiziki bir oluşturmaktır. Büyük İskender ise bu yaklaşımı kendi askeri emperyalizmi için kullanmıştır. O insanları Barbarlar

ve Yunanlar olarak kurmak yerine iyiler ve kötüler olarak sınıflandırırken, insan toplumlarını birleştirme amacı gütmüştür. Gerçek iyilerin Yunanlılar gerçek kötülerin ise barbarlar olduğu gerçeğini değiştirmeden bir barış yöntemi meydana getirmiş görülmektedir. (Gibson,2007)

Bu noktada barbar kelimesinin dili anlaşılamayan ama sesleri itibariyle Yunanca ve Yunan olmayan bir anlamı işaret ettiğine dikkat edilmelidir. Bu kavram daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdürmüştür bu kavramdaki anlam genişleyerek ‘vahşi’ ve ‘ilkel’ bağlamlarına ulaştığında, kilisenin, Hristiyanlaşmayı kabul etmeyen kabilelere uyguladığı bir tanımlama haline gelecektir. Farklı olanın, işgale, kültürel dezenformasyon ve dönüşüme tepki gösterebilen ya da göstermekte başarısız olanın ötekileştirildiği tanımlama tekeli, daha sonra kendini ‘geri kalmış’, ‘ikinci ve ya üçüncü dünya ülkesi’ gibi ekonomik parametrelerle gösterebildiği gibi XIX. ve XX. yüzyıllarda ırk temelli tanımlamalara da kapı aralamıştır. Tahakküm anlayışı bu tanımlama tekelinin muhafaza edilmesine ve bunun Batı ve Hristiyan kültüründen olmayanlara ya da ekonomik ya da siyasi olarak kontrol edilmesi istenilen kitleler ve hükümetlerce kabullenilmesine bağlıdır.

Hristiyanlığın içeriğini oluşturan Yahudi özellikleri goyimlere yönelik bu pratiği savunan pozisyonda yer alarak bir ilk olmuştur. Başlarda bu yaklaşım Grek düşünürlerde dikkati çekmemiş ancak Roma düşünce dünyasında yabancı ve tehlikeli görülmüştür. Bununla birlikte Hristiyanlığın evrensel yaklaşımı ve sentezi Yunan düşüncesini de yanına katmıştır. Ancak bu yaklaşım daha sonra Hristiyan teolojisini çözülmesini de beraberinde getirecektir. Buradaki içerik Modern devletin inşası sürecinde en önemli inceleme ortamını Niccolo Machiavelli ile bulmuştur.

Machiavelli’de Kamu Düşüncesi ve Modern Devletin Belirmesi

Modern Siyaset felsefesinin ve modern devlet teorisinin kurucuları arasında sayılan Machiavelli, devletin sosyal düzeni ve istikrarını temele alarak, devlet adamının kendini ahlaki sınırlarla kısıtlamamasını gerekli görmüştür. Zira kişisel değerlendirmesi, insanların öz çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve bu şekilde devlet yönetiminde hükümdarın aynı doğrultuyu devlet adına takip etmesi yönündedir. (Cevizci,2017)

Devlet düzeni ve istikrarının sağlanması noktasında İtalya üzerine inceleme ve siyasetnameler kaleme almış olan düşünür, Kilise'nin geçmiş dönemlerdeki zihinsel etkisinin değişim geçirdiği bir dönemde, temel düşünsel hareket noktasının dünyevileştiği bir mantıktan hareket etmektedir. Bu bağlamda kiliseye karşı tutumu onu tahkim ve destekleme değil fakat dünyevi otoritesinin eleştirilmesiyle birlikte gücüne karşı tedbirli hareket edilmesi gerektiğini ele aldığı söylenebilir.

Felsefe bağlamında da bir değişim gösteren Machiavelli modern siyaset felsefesine yönelik olarak bir değişimi beraberinde getirmiştir. Burada antik dönem Yunan felsefesinin yönteminden uzaklaştığı görülmektedir. Antik felsefenin kamu görevi mantığı altında ideal bir sosyal düzen, tam anlamıyla adil bir toplum oluşturmaya dönük bakış açısının getirdiği idealizmi aşma çabasına girmiştir. Antik felsefenin bu yönü ayrıca ona insanların algı ve taleplerinden bağımsız bir tabi hukuk alanı da sunmaktadır. Bu bağlamı devlet üstü kavramlardan indirmeye çalışarak devlete yaklaştıran ve sağlıklı, muhtemel bir toplum kurma amacı güden Machiavelli, “en iyi devlet” yerine “etkin devlet” kavramını yerleştirmeye çalışmıştır. (Strauss,2018:270,285)

Machiavelli antik dönem felsefesinin çizdiği ideal ama ulaşılması güç veya imkânsız gibi olan devletin yerine, insanların yetkin olduğu ve ancak kendilerine göre bir düzenlemenin ideal olduğu sonucuna çıkmış aynı zamanda bu kendisi olmak nosyonunu belirlemiştir. Buna göre İtalya'nın bütünleşmesi,

güçlenmesi ve gelişmesi için takip edilecek yol İtalya tarihinin içindedir, Roma'dadır. Roma'nın cumhuriyet dönemi erdemlerini örnek olarak görmekte ve bunları "mükemmelliği onurlandırmak ve ödüllendirmek, yoksulluğu hakir görmemek, askeri disiplin kurallarını ve yöntemlerini taktir etmek, yurttaşları birbirini sevmeye teşvik etmek, hizipsiz yaşamak, kişisel olanı kamusal iyiden daha az taktir etmek ve bizim zamanımızda kolayca uyarlanabilecek şeylere benzere diğer şeyler" olarak sıralamıştır. (Machiavelli,2018:22)

Diğer taraftan örnek gösterilen bu dönemin, farklı ve eleştirel yönleri de hesaba katılarak bu hatalara tekrar düşülmemesine yönelik uyarıların varlığı, tarihsel olarak içerik verilen bu dönemi ulaşılmaz bir ideal olma konumundan uzaklaştırmaktadır. Örnek olarak Tiberius ve Octavianus'un Roma'ya getirdiği profesyonel askerlik bağlamı incelenebilir. Bu olayda, kişisel fayda ve iktidarlarını düşünen bu liderler, şehrin etrafını mesleki askerlik hizmeti veren ve Praetorian adı verilen askerlerce, güvenlik maksadıyla çevirmişlerdir. Ancak bu askerler zamanla disiplinsizleşmiş, senato ve imparatoru tehdit eder hale gelmişlerdir. Bu durumu takip eden askeri müdahaleler imparatorluğun bölünerek yok olmasıyla sonuçlanmıştır. (Machiavelli,2018)

İtalya'yı birleştirme amacı güden düşünür, bu bağlamda hükümetlerin gücünü değerlendirmeye alırken burada halkın zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesini ve askeri tedbirlerin alınmasını öncelemiştir. Aynı zamanda halkın bağlılığını da bu militer güç alanında değerlendiren düşünür, yönetilebilir bir toplum oluşturma maksadıyla vatandaşlara, iş güvenliği, vergi kolaylıkları sağlanması sosyal aktivitelerle uğraştırılması ve devlete kazanç sağlayacak yatırımlarının teşvik edilmesini gerektiğini ileri sürmüştür. (Machiavelli,2017)

Kilisenin alternatifi gibi bir örnek oluşturduğu daha önce belirtilmiş olan Büyük İskender'in Machiavelli tarafından sosyal düzeni sağlama anlamında örnek olarak verildiği görülmektedir. Burada İskender'i incelediği bağlam ise işgal ettiği bir toprakta uyguladığı siyasi yöntemidir. Burada Machiavelli, zafer kazananın kendi erdemi dolayısıyla değil, işgal edilen topraklardaki değişik siyasi ve sosyal yapıları gerektiği gibi değerlendirmesinden ve gereken pozisyonu edinerek buna göre eylemler yapmasından dolayı zaferini kalıcı kıldığını açıklamıştır. Bu durum kilisenin yaklaşımıyla zıt bir özellik sergilemekle birlikte realist bir çizgi oluşturarak bir ayrımı meydana getirmiştir. (Machiavelli,2017)

Erdem ve inançla bağlı kutsal değerler bazında kavranan bir dünya anlayışının yıkımını gösteren bu değişim Ortaçağın bitimini ve yeni ortaya çıkacak yönetim anlayışının temel hareket noktalarının da ipuçlarını göstermektedir. Kutsal bir şekilde nitelenen iktidar, eylemleri itibarıyla meşrulaşan bir iktidara doğru değişmektedir. Bu eylemlerin dayandığı temel ise hükümdarın gücü olarak anlaşılmaktadır.

Sosyal yapı incelemesini derinleştiren düşünür, onu dış ilişkilerde güç temelli bir zemine yerleştirirken, içyapıda toplumu halk ve seçkinlerden oluşmuş bir bütün olarak ele almıştır. Seçkinleri halkı tahakküm altına alma isteğinde ve halkı da ezilmek istemeyen bir konumda düşünmüştür. Machiavelli, hükümdara öğüt verirken halkı esas alarak yaklaşmıştır. Halkı mutlu etmenin kolaylığına sadece onu ezmek gerektiğine işaret etmiştir. Ancak seçkinler arasından ortaya çıkmış bir yönetici yine onların etkisi ve yönlendirmesinde kalabilir diyerek bu kesimin içerdği tehlikeyi işaret etmiştir. Genel olarak bakıldığında ise Machiavelli, iyi bir yöneticinin, bilge bir yöneticinin her koşulda yurttaşın devlete bağlanacağı bir zemini bulmasına imkan verecek şekilde yönetmesini gerekli görmüş, böylece halkı hükümdara bağımlı kılma amacı gütmüştür. (Machiavelli,2017)

Bu açıdan Machiavelli'ye göre yaşadığı dönem itibariyle de bakıldığında en büyük tehlike idari ve siyasi bölünmeler olarak görünmektedir. Halkın topyekûn olarak bağlanacağı bir devletin değerler ve hayat tarzları arasında da bölünmemesini beklemek gereklidir. Bunu sağlayabilmenin belirleyici rolü de hükümdarın tüm toplumsal görünüm ve yapılar üzerindeki hâkimiyetine bağlıdır.

Machiavelli, hükümdarı bu konuda güçlü tutmaya çalışırken aynı zamanda onu sınırlandırmaya da çalışmıştır. Bu sınırlandırma yönetimin konumunu koruyacak bir başka önemli unsurdur. Korkulan olmayı ve cezalandırmanın kuvvetini, sevilen bir yönetici olmaktan daha önemli gören düşünüre göre, halkın mülkiyetine, özel alanına yönelik müdahaleler halkta korku yerine nefret uyandıracak ve bu durum hükümdarın konumunu tehlikeye atacaktır. Bu değerlendirmeleri dünyevi iktidarlar için yapmakla birlikte kilise yönetimine yönelik eleştirel bir tavır takınan Machiavelli, kilisenin zenginleşme ve kan dökme politikalarına işaret etmiştir. Bu yönetimlerin yapılarını incelerken halkın bu yönetimlere karşı tutumunun dünyevi otoritelere karşı olan tutumundan farklı olduğunu ve bu yönetimlerin toplumuna karşı bir istikrar ve mutluluk zemini hazırladığını ifade etmiştir. (Machiavelli,2017)

Machiavelli'nin Floransa'da süren politik değişimlerde dönem itibariyle Medici ailesinin iktidara gelmesi ve Machiavelli'nin adının bu iktidara karşı bir komploya karışması nedeniyle işkence görmüştür. Dönem itibariyle kilisenin de gücü göz önünde bulundurulduğunda kilisenin, eksikleri ve yanlışlarına yönelik değerlendirmelerinde dünyevi iktidarlara karşı yaptığı eleştirilere göre daha dikkatli bir yöntem izlediği söylenebilir. Bu nedenle dini içeriklere yönelik eleştirilerinde kilisenin olumsuz yönlerini, kilisenin yönetim konusundaki yerini yok sayarak, görmezden gelerek değerlendirir.

Dini bir eleştiri konusu olarak ‘silahlı Peygamberlerin kazandığını’ ifade ederken (Machiavelli, 2017:23) Dominiken Papazı Girolamo Savonarola’nın başarısız olan demokrasi- teokrasi arası kurma çabasına işaret eder fakat Hz. İsa (a.s)’m silahlı olmayışını burada gözden kaçırmaktan ziyade Hz. Musa (a.s)’dan da bahsetmiş olmasına rağmen onu görmezden gelir. İncelemelerinde sık sık Roma’dan örnekler vermesinin hem şanlı bir geçmişe öykünme ve örnek gösterme amacına dayanması, hem de pagan inancına yönelik değerlendirmeleri yapmanın daha az tehlikeli olmasına bağlamak mümkündür.

Düşünüre göre, ülke siyasetinin belirlenmesinde eleştirilen siyasi kavgaların genel olarak faydalı olduğu ve sonuçları açısından değerlendirildiğinde zorbalıkların ve suç kovuşturmalarının yapılmaması sebebiyle bu tip tartışmaların özgürlük açısından önemli olduğu en azından halkın yatıştırılması bağlamında bir fayda sağladığı tespiti yapılmıştır. Roma’da meşruiyet zemini ve sosyal düzeni sağlayan bir başka kurum ise dini kurum olarak görülmüştür. Burada vatandaşların inançlarına yönelik bağlılıkları nedeniyle kanun hükmünün önüne geçen bir dürüstlük yaklaşımı mevcuttur. İtaat sadece sivil alanda değil buradan taşarak askeri alanı da etkisi altına almıştır. Machiavelli’ye göre dini hükümlerin yozlaştığında ise imparatorların kişisel etki ve güçlerinin yönetimi tamamen sağlama almayacağına işaret edilirken, kişilerden ziyade kurumların önemli olduğunun üzerinde durulmuştur. Bu durum dini konuların ele alınırken devlet faydasının gözetilerek, gerektiğinde dini içeriklerin bu temelde toplumu yönlendirmek için kullanıldığı ve kullanılabileceği, Roma tarihinden örnekler verilerek desteklenmiştir. (Machiavelli,2008)

Konu başlıklarında sıkça halkın yapısı ve yönetimi üzerine göndermeler yaparak, onu çeşitli yönlerinden ele alan Machiavelli’ye göre halkın yaşadığı bozulmalarında temel sorumlusu yönetimlerdir. Buna göre yöneticilerin gasp ve yağma

hareketleri toplumun mevcut durumundan daha da kötü bir fakirliğe sürüklenmesine ve bu baskı hareketinin kademeli olarak toplumun en tabanına kadar yansıdığını, şiddet ve kan dökme olaylarının yaygınlaştığını ifade etmiştir. Bu bozulma ortamından çıkmayı ise toplumun ilk haline geri götürülmesi gerekliliğine değinmiştir. Buna göre halk biri yasa marifetiyle diğeri ise yönetici eliyle olmak üzere içten bir düzenlemeye, bu olmadığı taktirde dış güçlerin bir müdahalesiyle harici bir müdahaleye tabi tutulduğunda bu gereklilik giderilebilir. Uygun olan dış güçler eliyle bir işgal hareketine maruz kalmadan yenileşebilmektir ancak bu sonuca gelmeden önce iç tedbirlerle yozlaşmanın önüne geçilmeli toplumun tarihinde yer alan uygulamalar örnek alınmalı, uygulanmalıdır. (Machiavelli,2008)

Sonuç

Toplumsal kurum ve yönetimlerin halkın özelliklerinden ve halkın özelliklerinin de kurum ve yönetimlerden etkilendiği bir gerçektir. Bu süreklilik içerisinde bakıldığında Ortaçağ toplumunu anlamanın yolu, dönemin olaylarını bu boyutlardan incelemek, güncel yaklaşım ve değerlendirmeleri tarihsel konuları yargılamak için kullanmak olarak görülebilir. Modern devletin ortaya çıkışı olarak bahsedilen tarihi dönem geçmişinden kopuk bir biçimde ele alındığında belirleyici unsurlar sürekli gözden kaçırılmakta dahası ideolojik veya modernist yaklaşımlar ile ele alınan konular hepten bağlantılarından uzaklaşmaktadır.

Değişen endüstri ve iletişim şartları sosyal iletişim ve etkileşimi etkileyerek toplumların yapılarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ancak toplumların yapıları da bu değişimleri kendi bünyesine yeni bir dünya anlayışıyla tabula rasa şeklinde ya da ergin olmayanların öğrendiği bir biçimde almamış, bu

gelişmeleri kendi penceresinden değerlendirerek yeniden yorumlamış hatta bireysel düzeylerde farklı yorumlarla büyük bir çeşitlilik getirmiştir. Tarihsel dönemlerin kişilerinin de tabi olarak buna benzer yaklaşımları olduğu varsayılabilir. Dönemlerin ikinci hatta üçüncü düzeyde bir tanımlanmasının ardından bu dönemlere yönelik insan modeli inşa etmek modernizmin meşruiyet kaynağını desteklemek için bugün de kullanılmaktadır.

Tanınmayan dönemlerin insanları hakkında onlardan kalanlara göre yorumlar üretme marifetiyle toplumun bilgi dağarcığına güncel şartların dışına bakılmasını engelleyen imgeler üretilmektedir. Böylece geçmişin tecrübeleri ve değişimleri modern zamanlarda kısırlanmış bir mantık ve toplumla karşılaşmaktadır. Bu sayede toplumlar demokrasi, özgürlük, anayasa, eşitlik, adalet gibi kavramları temele alır bir yönetimle karşı karşıya olduklarını düşünürken bunların içeriklerini, nedenlerini ve gerekliliklerini taraflar arası bir mücadele ortamında anlamaya çalışmakta ya da bu kavramları tanımlamaktan tamamen uzak yönetimin meşruiyetini inşa eden kesimlerin sözde tarafsızlığı ile şekillendirilmeye çalışılmaktadır.

Temelinde bir insan stereotipi inşa etmeye çalışan bu yaklaşımların devletler arası rekabet, var olma ya da yok olma gibi şartlar altında toplumlara dayatıldığı artık yaygın bir görünümdür. Bu bağlamda güvenlik stratejilerinin, birlik ve bütünlük söylemlerinin her ne şartta olursa olsun sürdürülmesi gerekliliği temel hak ve özgürlüklerin, değer ve yargıların önüne geçerek kişi ve toplum üzerindeki kontrolün kalıcılığını temin etmek için kullanılmaktadır. Böylece bahsi geçen stratejiler ve propagandanın bir boyut halinde hedef olan halktaki karşı talep ve düşünceleri de bastırmak için geliştirildiği görmek mümkündür.

Bu şekilde Ortaçağ düşüncesinde eleştirilen üsttenci, halkın ve siyasetin olanı yerine olması gerekli görülenine işaret eden yapısı kiliseden modern devletin statükosuna aktarılmıştır.

İdeolojiler ve merkezi güç kurumlarıyla desteklenen kutsal devlet, gerekli olanı öngörüp ona göre yasal ya da yasa ötesi tedbirleri alarak kamusal menfaati temin ettiği gibi inşa da edebilecek bir kontrol kapasitesine erişmiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali, (2011). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi.

Dünya Tarihi Ansiklopedisi, (1991). içinde (s.34-35) Büyük Sülaleler, Milliyet Yayınları.

Bloch, M. (2015). *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Doğu Batı Yayınları.

Boetie Ê.(2015). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev* (Çev. Ayşe Meral). Alfa Felsefe Yayınları.

Cevizci, A. (2013). *Felsefenin Kısa Tarihi*, Say Yayınları.

Cevizci, A.(2016). *Ortaçağ Felsefesi*, Say Yayınları.

Cevizci, A. (2017). *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları.

Gilson, E. (2007). *Ortaçağ Felsefe*, (Çev. Ayşe Meral), Kabalcı Yayınevi.

Huberman, L. (2010). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge). İletişim Yayınları.

Huizinga, J. (1997). *Ortaçağın Günbatımı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi.

Jones, W.T. (2006).*Ortaçağ Düşüncesi Batı Felsefesi Tarihi*, (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayıncılık.

Le Goff, J. (2015). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, (Çev. Hanife Güven & Uğur Güven), Doğu Batı Yayınları.

Loughlin, M. (2017). *Kamu Hukukunun Temelleri*, (Çev. Dilşad Çiğdem Sever & Kıvılcım Turanlı), DİPnot Yayınları.

Machiavelli, N. (2008). *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, (Çev. Hakan Zengin), Dergâh Yayınları.

Machiavelli, N. (2017). *Hükümdar*, (Çev. Necdet Adabağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Machiavelli, N.(2018). *Savaş Sanatı*, (Çev. Alev Tolga), Say Yayınları.

Nıkıforuk, A.(2018). *Mahşerin Dördüncü Atlısı* (Çev.Selahattin Erkanlı). İletişim Yayınları.

O'leary, B. (2016). Modern Devlet Tanımının Ayrıntılarıyla İncelenmesi, (Ed. Adam Kuper, Jessica Kuper), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, içinde (s.275-280) (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları.

Poggi, G.(2016). *Modern Devletin Gelişimi*, (Çev. Şule Kut & Binnaz Toprak), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pierson, C.(2014). *Modern Devlet*, (Çev. Neşet Kutluğ & Burcu Erdoğan), Chivi Yazıları Yayınevi.

Russell, B.(2000). *Batı Felsefesi Tarihi*, (Çev. Muammer Sencer), Say Yayınları.

Strauss, L.,(2018) Tabi Hak ve Tarih, (der. Cemal Bâli Akal) *Devlet Kuramı* içinde (s.269), (Çev. O. Erözden), Dost Kitabevi.

Tacitus, C.(2016). *Germania* (Çev. Mine Sarucan). Alfa Klasik Yayınları.

BÖLÜM 2

DESIGNING POLITICAL CHOICES: COGNITIVE MECHANISMS AND EXPERIMENTAL APPROACHES TO POLITICAL CHOICE ARCHITECTURE

FATİH YAMAN¹

Introduction

Modern forms of political behavior are examined in a much more sophisticated manner than in the past. Bearing in mind the current debates, it is not assumed that individuals are fully aware of their decision-making processes in politics or that they behave as rational actors within this framework. They are often obliged to make decisions under circumstances of limited information, even contradictory ones, within certain time limitations. All these factors shape individuals' political preferences. To understand the behavior of individuals as actors in politics, it is necessary to go beyond rational choice theory and adopt a more holistic approach that accounts for how individuals behave in specific situations, informed by current debates and the most recent information.

¹ Research Assistant Dr., Manisa Celal Bayar University, Department of Political Science and Public Administration, ORCID: 0000-0002-1019-0472

A glance at the literature on these developments reveals a vast body of work. Many studies in political psychology have shown that when individuals encounter political information, they act based on their cognitive perspectives, existing attitudes, and emotional responses, rather than considering all the information they encounter. These studies have shown that emotions and information framing influence political attitudes and perceptions; in other words, they demonstrate that how information is presented to individuals significantly affects their attitudes, behaviors, and decisions. Studies on the issue of choice architecture, which has a significant place in the literature on this issue, have shown that the way in which information is presented to individuals in the process of decision-making is not neutral; in other words, information is presented in such a way that it affects individuals' decisions and thereby their attitudes and behaviors. In this sense, various approaches to these issues have been studied experimentally in the literature to demonstrate how they can be overcome.

However, despite these developments, a review of the literature shows that the cognitive processes, decision-making environments, and methodological approaches that affect individual behavior are treated as separate factors. For example, in studies on cognitive factors, decision-making environments are largely neglected. In studies on choice architecture, on the other hand, different measurement techniques are highlighted, while the underlying psychological and cognitive processes are not sufficiently integrated. In experimental studies in this area, the effects of individual cognition and environmental factors are primarily used as methodological means, and the subject is addressed only briefly in a broader theoretical context. All this creates limitations in developing a comprehensive, holistic understanding of the actual processes by which political decisions are made in today's digital information environment.

The target group for this study will comprise academics who are interested in politics, digital communication, and information systems. While it is true that political preferences are largely influenced by algorithms today, this remains a prominent topic of discussion for those seeking to understand the impact of algorithms alongside cognitive and psychological processes. While this study is not only concerned with the type of information presented to individuals in a particular environment, it also examines the cognitive processing of that information. With this framework in mind, the study provides a more complete understanding of the mechanisms offered by political psychology and the impact of experimental approaches.

In this context, this study seeks to provide a comprehensive view of the political decision-making process by exploring the relationships among cognitive processes, political preference structures, and experimental methods. To this end, it seeks to show how political behavior results from the joint effects of internal cognitive processes and external environmental structures, while also providing a more comprehensive understanding of political judgments under modern circumstances.

Cognitive Mechanisms in Political Choice

The development of research on political behavior has moved away from the idealized ‘rational agent’ model of economic theory, which assumes a single cognitive system with the flawless logical capabilities of a human calculator (Kahneman, 2003). Rather, modern political psychology assumes the ‘rationalizing voter’ model, in which the citizen’s conscious deliberations are often seen as post-hoc rationalizations of automatic and affective responses (Lodge & Taber, 2013). This calls for an investigation into the underlying cognitive structure that determines how individuals process information in structured information environments. Generally speaking, political decisions are not only limited by

cognitive factors but are also determined by predictable patterns of information processing.

At the base of this is the two-process model, which divides cognitive processes into two types, termed System 1 and System 2 (Evans, 2008; Kahneman, 2003). The processes in System 1 are fast, unconscious, and affective, while those in System 2 are slower, conscious, and controlled. Most political decisions are made on intuition, which is based on perception rather than calculation. This is why some long-standing tendencies, like party identification, have persisted as “standing decisions” that are spontaneously arrived at by System 1 (Lodge & Taber, 2013). While System 2 can override any intuition, in practice, it is limited in this regard and actually reinforces perceptions formed by the adaptive unconscious.

Given that people have limited capacity for effortful reasoning, they tend to use heuristics to guide their decision-making. Heuristics are cognitive rules that help individuals make complex decisions more easily (Kahneman, 2003; Tversky & Kahneman, 1974). Heuristics involve what is called “attribute substitution,” in which people substitute complex decisions for more readily available ones, such as whether they like a certain person. For instance, the decision to vote for a certain person is heavily influenced by the use of snap judgments that are based on the appearance of the person’s face. Another case is the effect heuristic, which helps individuals use their emotions to guide their decision-making. This leads to distortions in the perception of costs and benefits (Druckman & McDermott, 2008).

These cognitive processes are further subject to affective intelligence, through which emotional processes survey the political environment and decide whether individuals will fall back on habit or engage in more cognitive processing (Brader, 2006; Marcus & MacKuen, 2001). Feelings of enthusiasm will strengthen existing loyalties and encourage reliance on existing preferences, whereas

feelings of anxiety disrupt regular behavior and encourage information-seeking. Experimental research has demonstrated that anxiety can heighten attention to new information, whereas other negative emotions, such as anger, may actually strengthen existing beliefs and discourage alternative views (Druckman & McDermott, 2008). This demonstrates that emotions are not simply biasing forces; they are regulatory forces that control the deployment of cognitive efforts.

The degree to which these processes occur is also influenced by motivated reasoning, in which information is processed in ways more likely to confirm one's prior attitudes than to be accurate (Taber & Lodge, 2006). This includes confirmation bias, selective exposure to information, and the practice of counter-arguing opposing information. However, there is a debate regarding the relationship between cognitive abilities and the tendency to engage in these processes. Some theories suggest that those with higher cognitive abilities are more likely to defend their prior attitudes, whereas others suggest that the failure of reflective thinking is more likely to result from misinformation than from a lack of motivation (Pennycook & Rand, 2019).

Lastly, political choices are significantly influenced by framing effects, which, in turn, shape how people process information. Emphasis on different aspects of an issue dramatically affects its evaluation. Nevertheless, framing effects vary depending on source credibility and emotional state. A person tends to process more information from a source that he or she considers credible. In addition, emotional states, like anxiety, increase the susceptibility of a person to outside influences (Druckman, 2001a; Druckman & McDermott, 2008). This reveals that political preference is not only described but also constructed through an interrelation of cognitive processes and information cues.

Although these cognitive processes are micro-level, they are not independent of one another; they are activated, heightened, or reduced by the information environment in which political choices are made. In other words, political choices are not simply a product of micro-level cognitive processes but also of the environment in which information processing and evaluation occur. In conclusion, these cognitive processes reveal that political behavior is a product of the interrelation among cognitive constraints, emotional states, and the information environment, rather than autonomous, rational decision-making.

Political Choice Architecture

Choice architecture has been described as a “set of responsibilities for organizing the context in which people make decisions” (Thaler et al., 2014). The basic premise is that there is no neutral form of design, and any form in which a decision is presented will always affect the decision-maker (Johnson et al., 2012; Thaler & Sunstein, 2008). The basic components of a choice architecture can be described as follows, in accordance with the “NUDGES” framework: iNcentives, understanding mappings, defaults, giving feedback, expecting error, and structuring complex choices (Thaler et al., 2014). Therefore, it can be said that choice architecture does not affect the decision-maker’s preferences but rather the cognitive accessibility of the decision.

The idea of choice architecture is easily translatable to the political arena, where institutional and communication actors serve as architects in designing ballots, policy information, and other materials (Lupia, 1994; Thaler & Sunstein, 2008). The ordering of candidates on a ballot, for example, can significantly affect voting outcomes. Other aspects of political choice architecture involve the provision of information “signals” by political elites and interest group organizations to serve as shortcuts for less well-informed citizens (Lupia, 1994). Through these signaling processes, the

political choice environment is structured in ways that influence how individuals think about the alternatives and their potential outcomes.

Information design and default settings are perhaps some of the most important mechanisms in political choice architecture. Defaults, or “no-action” settings, have been observed to have considerable influence on individual choices, as people tend to stick to pre-specified settings, especially in cognitively demanding situations (Dinner et al., 2011; Thaler & Sunstein, 2008). A shift from “opt-in” to “opt-out” settings has been observed to have a significant impact on policy-relevant domains, such as pensions and environmental programs (Sunstein, 2020). In addition, simplifying administrative processes has been observed to have a considerable impact on behavioral outcomes, as it reduces the “cognitive burden” (Benartzi et al., 2017). The above mechanisms suggest that, in addition to individual motivations, participation and policy-relevant outcomes are influenced by the ease with which people can navigate complex information settings.

Framing further illustrates the role of political choice architecture in shaping decisions by presenting information in specific ways. For example, in emphasizing certain aspects of a policy issue -in this case, a political rally as being related to ‘free speech’ versus ‘public safety’- frames impact decision-making through the salience of certain aspects of the issue in the decision-making process (Chong & Druckman, 2007; Druckman, 2001b). What is noteworthy is that these processes are not merely illustrative of information presentation; rather, they highlight how politics actively shapes the contexts for decision-making. Herein lies the role of framing as a critical component of political choice architecture.

However, these patterns are even more pronounced in digital and algorithmic contexts where political choice architecture is further mediated by technology. Digital platforms are part of an “attention economy,” in which algorithmic ranking systems optimize

content presentation and maximize user engagement (Pennycook & Rand, 2021). In doing so, digital platforms can be considered large-scale choice architecture that not only determines what individuals are presented with but also the frequency and context of their presentation. This can limit individuals' access to different perspectives and create echo chambers (Lazer et al., 2018). The presence of automated accounts and information campaigns also demonstrates that political choice architecture in digital settings is not only structured but also manipulated.

Experimental Approaches to Political Choice

Experimental methods in political science are underpinned by the 'experimental ideal,' which uses random assignment as a way of addressing the 'selection problem' that enables causal inference (Angrist & Pischke, 2008). Through random assignment, the researcher can equally distribute both observed and unobserved variables between the control and treatment groups, thereby establishing the causal impact of the treatment (Gerber & Green, 2012; Mutz, 2011). This contrasts with observational methods that are prone to 'omitted variable bias,' whereas experimental methods have high internal validity that enables the demonstration of 'temporal precedence' as well as 'spuriousness.' Experimental methods provide a framework for identifying the impact of particular 'informational/contextual' manipulation on political judgment or behavior.

Within this framework, a variety of research designs have been created to examine different aspects of political decision-making. Population survey experiments, for instance, have combined the internal validity of experiments with the external validity of representative samples, enabling researchers to test their expectations across a broad range of populations rather than a limited lab-based environment (Mutz, 2011). Experimental vignette designs have further extended this type of research by including realistic,

multi-attribute scenarios, thus enabling the analysis of the effects of different combinations of social and political factors on attitudes (Atzmüller & Steiner, 2010; Wallander, 2009). Finally, framing and cueing experiments have examined the effects of variations in information presentation and signals of source on opinion formation, demonstrating that people often rely on cues such as party endorsements when evaluating political options (Bullock, 2011; Druckman, 2001b).

Aside from these methodological differences, experimental designs also have unique value, enabling social scientists to “see” the cognitive processes underlying political decisions. Significantly, a wide range of experimental studies has shown that individuals engage in motivated reasoning in their information processing, thereby reinforcing their pre-existing beliefs and group loyalties (Berinsky, 2017; Gaines et al., 2007). This typically manifests as asymmetric information processing, in which contradictory information is refuted, and agreeable information is readily accepted. At the same time, experiments have also shown the primacy of heuristics in political decisions. Specifically, studies have shown that individuals tend to rely on source information as a heuristic in forming their policy attitudes (Bullock, 2011). Significantly, the effectiveness of these source cues is informationally dependent. This implies that not only is information processing simplified by cognitive shortcuts, but it is also context-dependent.

In addition, experimental studies have also pointed to other factors, such as processing fluency and cognitive reflection. Processing fluency, the ease with which information is processed in the mind, has also been emphasized as a factor that may influence perceptions of truth. This implies that once information is disconfirmed for the audience, continued exposure to it might further enhance the validity of false information (Berinsky, 2017). Individual differences, such as cognitive reflection, have also been

emphasized as factors that may influence citizens' political decision-making. This is because more reflective citizens may not use cognitive short-cuts in the political decision-making process; rather, they may use substantive evaluations of political information (Frederick, 2005). This also underlines that the decision-making process in politics is not only contextual but also depends upon individual citizens.

On a more general note, the application of an experimental design not only provides a method but also offers a way to relate cognitive processes to the development of political information environments. In a certain sense, through the manipulation of information, cues, and environments, the design of an experiment enables a researcher to "see" the way in which cognitive processes, such as those discussed above, such as heuristics, motivated reasoning, or affective reactions, are "activated" or "engaged." In this sense, the design of an experiment relates individual cognitive processes to the larger architecture of politics to show how decision-making develops as a function of the interaction between these processes and their environments.

Conclusion

This study clearly demonstrates that decision-making cannot be conceived as a purely rational cognitive process, but rather as the result of the interaction among cognitive, affective, and environmental processes. The literature clearly demonstrates that people use heuristics, attitudes, and information-processing strategies to deal with complex political information. At the same time, it is clearly demonstrated that these processes cannot be conceived as independent, but rather as constantly affected by the environments in which they take place.

Therefore, it can be clearly demonstrated that the main conclusion derived from the above discussion is that it is not possible

to understand human behavior in politics by referring to individual cognitive processes and structural processes separately. What has to be taken into account is the intersection between these processes. Political preferences are not only a result of an individual's cognitive processes, but also a result of how decision-making environments affect the individual's focus on certain issues in comparison to others. This allows for a more realistic approach to understanding decision-making processes, especially in light of the emergence of complex, uncertain information transmission systems.

In this manner, experimental research allows for a more direct examination of these relationships. By controlling variations in informational cues, context, and format, experimental research designs demonstrate that identical political information can have different effects depending on its organization and delivery. This allows for an examination of the circumstances under which certain mechanisms, such as motivated reasoning, heuristics, and attention, become more or less important, thereby linking cognitive processes to actual behaviors.

The important takeaway from the above discussion, therefore, is that political behavior cannot be understood through an examination of individual cognition or structural conditions independently of each other. What must be taken into account is the way these factors intersect. Political choices are not only a product of what an individual thinks, but also of the manner in which environments for decision-making guide an individual's attention, interpretation, and access to certain considerations over others. This allows for a more realistic examination of political judgment, especially with the advent of contemporary systems of information delivery that are often complex and obscure.

References

- Angrist, J. D., & Pischke, J.-S. (2008). *Mostly Harmless Econometrics: An Empiricist's Companion*. Princeton University Press.
- Atzmüller, C., & Steiner, P. M. (2010). Experimental Vignette Studies in Survey Research. *Methodology*, 6(3), 128–138. <https://doi.org/10.1027/1614-2241/a000014>
- Benartzi, S., Beshears, J., Milkman, K. L., Sunstein, C. R., Thaler, R. H., Shankar, M., Tucker-Ray, W., Congdon, W. J., & Galing, S. (2017). Should Governments Invest More in Nudging? *Psychological Science*, 28(8), 1041–1055.
- Berinsky, A. J. (2017). Rumors and Health Care Reform: Experiments in Political Misinformation. *British Journal of Political Science*, 47(2), 241–262. <https://doi.org/10.1017/S0007123415000186>
- Brader, T. (2006). *Campaigning for Hearts and Minds: How Emotional Appeals in Political Ads Work*. University of Chicago Press.
- Bullock, J. G. (2011). Elite Influence on Public Opinion in an Informed Electorate. *American Political Science Review*, 105(3), 496–515. <https://doi.org/10.1017/S0003055411000165>
- Chong, D., & Druckman, J. N. (2007). Framing Theory. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 103–126. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072805.103054>
- Dinner, I., Johnson, E. J., Goldstein, D. G., & Liu, K. (2011). Partitioning Default Effects: Why People Choose Not to Choose. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 17(4), 332–341. <https://doi.org/10.1037/a0024354>

- Druckman, J. N. (2001a). On the Limits of Framing Effects: Who Can Frame? *The Journal of Politics*, 63(4), 1041–1066.
- Druckman, J. N. (2001b). The Implications of Framing Effects for Citizen Competence. *Political Behavior*, 23(3), 225–256.
- Druckman, J. N., & McDermott, R. (2008). Emotion and the Framing of Risky Choice. *Political Behavior*, 30(3), 297–321. <https://doi.org/10.1007/s11109-008-9056-y>
- Evans, J. St. B. T. (2008). Dual-Processing Accounts of Reasoning, Judgment, and Social Cognition. *Annual Review of Psychology*, 59(1), 255–278. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093629>
- Frederick, S. (2005). Cognitive Reflection and Decision Making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42. <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>
- Gaines, B. J., Kuklinski, J. H., Quirk, P. J., Peyton, B., & Verkuilen, J. (2007). Same Facts, Different Interpretations: Partisan Motivation and Opinion on Iraq. *The Journal of Politics*, 69(4), 957–974. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00601.x>
- Gerber, A. S., & Green, D. P. (2012). *Field Experiments: Design, Analysis, and Interpretation* (First edition). W.W. Norton & Company.
- Johnson, E. J., Shu, S. B., Dellaert, B. G. C., Fox, C., Goldstein, D. G., Häubl, G., Larrick, R. P., Payne, J. W., Peters, E., Schkade, D., Wansink, B., & Weber, E. U. (2012). Beyond Nudges: Tools of a Choice Architecture. *Marketing Letters*, 23(2), 487–504. <https://doi.org/10.1007/s11002-012-9186-1>
- Kahneman, D. (2003). Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics. *American Economic Review*,

- 93(5), 1449–1475.
<https://doi.org/10.1257/000282803322655392>
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., Metzger, M. J., Nyhan, B., Pennycook, G., Rothschild, D., Schudson, M., Sloman, S. A., Sunstein, C. R., Thorson, E. A., Watts, D. J., & Zittrain, J. L. (2018). The Science of Fake News. *Science*, 359(6380), 1094–1096.
<https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- Lodge, M., & Taber, C. S. (2013). *The Rationalizing Voter*. Cambridge University Press.
- Lupia, A. (1994). Shortcuts Versus Encyclopedias: Information and Voting Behavior in California Insurance Reform Elections. *American Political Science Review*, 88(1), 63–76.
<https://doi.org/10.2307/2944882>
- Marcus, G. E., & MacKuen, M. B. (2001). Emotions and Politics: The Dynamic Functions of Emotionality. In J. H. Kuklinski (Ed.), *Citizens and Politics* (1st ed., pp. 41–67). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511896941.004>
- Mutz, D. C. (2011). *Population-Based Survey Experiments*. Princeton University Press.
<https://doi.org/10.1515/9781400840489>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39–50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The Psychology of Fake News. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388–402.
<https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>

- Sunstein, C. R. (2020). *Behavioral Science and Public Policy* (1st ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108973144>
- Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs. *American Journal of Political Science*, 50(3), 755–769. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x>
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness* (Rev. and expanded ed., with a new afterword and a new chapter). Penguin.
- Thaler, R. H., Sunstein, C. R., & Balz, J. P. (2014). Choice Architecture. *The Behavioral Foundations of Public Policy*, 428–439.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). <http://www.jstor.org> Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science, New Series*, 185(4157), 1124–1131.
- Wallander, L. (2009). 25 Years of Factorial Surveys in Sociology: A Review. *Social Science Research*, 38(3), 505–520. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2009.03.004>

BÖLÜM 3

TÜRKİYE’DE ANAYASAL DÖNÜŞÜMLER VE SİYASAL SİSTEM TARTIŞMALARI

KORAY UĞURLUAY¹
FATMA MANİ²

Giriş

Türkiye’nin anayasal gelişimi, sadece hukuki metinlerin değişmesinden ibaret teknik bir süreç değil; devlet ile toplum arasındaki güç ilişkilerinin sürekli yeniden tanımlandığı tarihsel bir mücadele alanıdır. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren yapılan her anayasal düzenleme, bir taraftan modernleşme ve demokratikleşme hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken, diğer taraftan siyasal istikrarı ve devletin bütünlüğünü koruma kaygısıyla şekillenmiştir. Bu iki temel öncelik arasındaki gerilim, Türkiye’nin siyasal tarihindeki anayasal dönüşümlerin ana dinamiğini oluşturmaktadır.

Türkiye bu tarihsel süreç içerisinde, doğrusal bir demokratik ilerleme izlemek yerine, özgürlük ile güvenlik arasında gidip gelen bir "siyasal sarkaç" karakteri ile hareket etmiştir. 1961 Anayasası,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0002-5934-5690

² Lisans Öğrencisi, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0009-0005-7609-4474

bireyi merkeze alan ve güçler ayrılığını net bir şekilde tanımlayan özgürlükçü bir model sunarken; 1982 Anayasası bu özgürlükçü mirasa bir tepki olarak doğmuş, devlet otoritesini tahkim eden ve yürütmeyi güçlendiren güvenlik odaklı bir yapı inşa etmiştir. 2000’li yıllarda Avrupa Birliği uyum süreciyle birlikte demokratik standartları yükseltme yönünde önemli adımlar atılmış olsa da, bu reformların kurumsal bir demokratik kültüre dönüşmemesi sistemin kırılganlığını artırmıştır.

Bu tarihsel birikimin en son ve radikal kırılma noktası ise 2017 Anayasa değişikliği olmuştur. Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte yürütme gücü tek merkezde toplanmış, karar alma süreçlerinin hızlandırılması hedeflenmiştir. Ancak bu dönüşüm, kuvvetler ayrılığı, denge-denetim mekanizmaları ve yargı bağımsızlığı gibi demokratik hukuk devletinin temel ilkeleri üzerinde derin tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, Türkiye’nin 1961 Anayasası’ndan başlayarak günümüze kadar uzanan anayasal serüvenini, sistem değişikliklerini ve bu değişimlerin siyasal aktörler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, günümüzde yürütülen sistem tartışmalarının sadece bir yönetim modeli tercihi değil, devlet-toplum ilişkilerinin gelecekte nasıl bir zemine oturacağına dair temel bir siyasal karar olduğunu ortaya koymaktır.

Tarihsel Arka Plan

Türkiye’nin anayasal gelişimi, yalnızca hukuki metinlerin değişimi ile açıklanabilecek teknik bir süreç olmaktan ziyade, devlet ile toplum arasındaki güç ilişkilerinin yeniden tanımlandığı tarihsel bir mücadele alanı olarak okunmalıdır. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren anayasal düzenlemeler, bir yandan modernleşme ve demokratikleşme hedeflerini taşıırken, diğer yandan siyasal istikrar ve devletin bütünlüğünü koruma kaygısıyla şekillenmiştir. Bu ikili

gerilim, Türkiye'nin Anayasal tarihinde süreklilik gösteren temel dinamiklerden biri olmuştur. (Heper, 2015; Özbudun, 2020; Tanör, 2019)

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, tek parti döneminin ardından siyasal çoğulculuğun kurumsallaşması açısından kritik bir dönüm noktası yaratmıştır. Ancak çok partili hayata geçiş, demokratik kültürün kurumsallaşmasıyla eş zamanlı ilerleyememiş; iktidarın denetlenmesi, muhalefetin meşruiyeti ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda ciddi kırılğanlıklar ortaya çıkmıştır. 1950'lerin sonuna doğru Demokrat Parti yönetiminin giderek merkeziyetçi ve baskıcı bir çizgiye yönelmesi, anayasal düzenin siyasal iktidarı sınırlama kapasitesinin ne denli zayıf olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 müdahalesi, yalnızca askeri bir müdahale değil, aynı zamanda mevcut anayasal yapının siyasal krizi yönetememesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (Ahmad, 2007; Karpat, 2010; Zürcher, 2018)

1961 Anayasası, bu kriz ortamına bir yanıt olarak bireyi merkeze alan özgürlükçü bir anlayışla hazırlanmıştır. Anayasada güçler ayrılığının açık bir biçimde tanımlanması, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, Türkiye'de hukuk devleti ilişkisinin kurulması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak bu anayasal model, siyasal sistemin toplumsal taleplerle uyumlu biçimde istikrar üretmesini sağlayacak güçlü yürütme mekanizmalarını yeterince inşa edememiştir. Böylece 1961 Anayasası, özgürlükçü karakterine rağmen, artan toplumsal mobilizasyon ve siyasal kutuplaşma karşısında kırılğan bir yapı sergilemiştir. (Özbudun, 2020; Tanör, 1998)

1970'li yıllarda derinleşen ideolojik çatışmalar, ekonomik krizler ve yönetim zaafıları, anayasal düzenin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır; bu süreç 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle sonuçlanmıştır. 1982 Anayasası, bu kez özgürlükleri

genişletmekten ziyade, devlet otoritesini tahkim etmeyi ve siyasal sistemi sıkı kurallarla denetim altına almayı hedeflemiştir. Devlet merkezli bu anayasal yaklaşım, bireysel hak ve özgürlükleri ikinci plana iterken, yürütme organını güçlendiren ve siyasal alanı daraltan bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yönüyle 1982 Anayasası, Türkiye'nin anayasal sarkacı özgürlükten güvenliğe doğru sert biçimde savurmuştur.

2000'li yıllar ise bu güvenlikçi mirasın kısmen sorgulanmadığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği üyelik sürecinin yarattığı dışsal baskı, Türkiye'de temel haklar, yargı reformu ve sivil-asker ilişkileri alanlarında önemli anayasal değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak bu reformlar, güçlü bir demokratik siyasal kültürle desteklenmediğı için kalıcı bir kurumsal dönüşüm sağlayamamıştır. Reformların büyük ölçüde siyasal iktidarın tercihine bağılı olarak ilerlemesi, demokratikleşmenin kırılğanlığını artırmıştır.

Bu tarihsel birikim içerisinde 2017 Anayasa değişikliği, Türkiye'nin anayasal evriminde yeni bir kırılma noktası yaratmıştır. Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş, yürütme gücünü tek merkezde toplayarak siyasal karar alma sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir. Ancak bu dönüşüm, kuvvetler ayrılığı ve denge denetim mekanizmaları açısından ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin anayasal deneyimi, bu noktada bir kez daha istikrar ile özgürlük arasında dengenin ne kadar hassas olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Türkiye'de anayasal dönüşümler, doğrusal bir demokratik ilerleme çizgisi izlemekten ziyade, siyasal krizlere verilen tepkiler üzerinden şekillenmiştir. Her anayasa, bir önceki dönemin sorunlarına çözüm üretme iddiasıyla ortaya çıkmış; ancak yeni gerilim alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu tarihsel arka plan, günümüzde yürütölen sistem tartışmalarının yalnızca teknik bir yönetim modeli seçimi değil, devlet-toplum ilişkilerinin nasıl

yeniden kurulacağına dair daha derin bir siyasal tercih olduğunu göstermektedir.

1961 Anayasası: Özgürlükçü Dönem

1950 yılında Demokrat Parti (DP)'nin iktidara gelişi, Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçişin en önemli adımlarından biri olmuştur. Ancak 1950'lerin sonuna doğru DP'nin uygulamaları giderek otoriter olmuş, toplumsal, siyasal ve askeri alanda huzursuzluklara yol açmıştır. Demokrat Parti, iktidarın ilk yıllarında halkı kazanarak özgürlükçü bir politika izlemiş, fakat zamanla muhalefeti ve basını susturmaya yönelmiştir. Meclis'te kurulan Tahkikat Komisyonunun, hükümete olağanüstü yetkiler vermesi, kuvvetler ayrılığı ilkesini temelden zedelemiştir. Bu süreçte basın özgürlüğü de ciddi şekilde sınırlandırılmıştır. Hükümeti eleştirel gazeteler kapatılmış, gazeteciler tutuklanmıştır. Bu baskılar, toplumda ifade özgürlüğünün ortadan kalktığı algısını güçlendirmiştir. Üniversiteler, özellikle 1960 yılı başlarında, bu baskıcı politikalara tepki gösteren merkezler haline gelmiştir. Üniversite öğrencileri 'demokrasi istiyoruz!' sloganlarıyla gösteriler düzenlemiş, güvenlik güçlerinin sert müdahalesi sonucu yaralanmalar hatta ölümler olmuştur. Aynı dönemde genç subayların büyük bir kesimi, Demokrat Parti'nin Atatürk ilke ve inkılaplarından uzaklaştığını düşünmekteydi. (Ahmad, 2007; Zürcher, 2018)

Sonuç olarak, Demokrat Parti'nin otoriterleşmesi, basına ve muhalefete yönelik baskılar, üniversite olayları ve ordudaki huzursuzluk, 27 Mayıs 1960 müdahalesine giden sürecin temel nedenleri olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında, 1961 Anayasası 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci anayasası olmasının yanında, özgürlükçü ve demokratik yapısıyla da dikkat çekmektedir. 1961 Anayasası'nın en önemli özelliği, birey hak ve

özgürlüklerini genişletmesidir. Düşünce ifade, basın, toplantı ve sendika kurma özgürlükleri anayasal güvence altına almıştır. 1961 anayasası ile yasama, yürütme ve yargı arasındaki güçler ayrılığı ilkesini açık bir biçimde tanımlamıştır. Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, hukuk devleti ilkesinin güçlendirilmesi açısından önemli adımdır. (Özbudun, 2020; Tanör, 2019)

1961 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal tarihinde hem bir yenileme hem de bir dönüm noktası olarak kabul edilir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından hazırlanan bu anayasa, özgürlükçü bir anlayışla şekillenmiş; bireysel hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alarak demokratikleşme sürecinde önemli bir adım açmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin açık biçimde tanımlanması sosyal hakların genişletilmesi, hukuk devleti kavramının kurumsallaşmasına büyük katkı sağlamıştır. (Özbudun, 2020; Tanör, 1998)

Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yaklaşımı bazı yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir. Çift Meclisli yasama sistemi, yürütme organının zayıflığı ve toplumsal hareketliliğin artması, 1960'ların sonlarına doğru siyasal istikrarı zedelemiştir. Bu dönemde özgürlüklerin genişletilmesi, toplumsal kutuplaşmayı artırmış; anayasanın kutuplaşmış mekanizmaları, siyasal sistemin dağılmasını önlemekte yetersiz kalmıştır. (Heper, 2015; Özbudun, 1996)

Dolayısıyla 1961 Anayasası, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir ilerlemeyi temsil ederken aynı zamanda özgürlük ile istikrar arasındaki dengenin ne kadar kırılgan olduğunu da ortaya koymuştur. Bu anayasa, katılımcı ve çoğulcu bir siyasal kültürün gelişmesine zemin hazırlamış; fakat güçlü bir yürütme ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Nitekim 1982 Anayasası'nın daha merkeziyetçi ve güvenlik odaklı yapısı, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü fakat istikrarsız mirasına bir tepki olarak doğmuştur.

Sonuç olarak, 1961 Anayasası bireyi koruyan özgürlükçü, 1982 Anayasası ise devleti koruyan güvenlikçi bir anlayışı temsil eder. Bu iki anayasa arasındaki fark, Türkiye'nin siyasal tarihinde özgürlük ile istikrar arasındaki hassas denge arayışını göstermektedir.

1982 Anayasası: Devletçi ve Otoriter Yapı

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe, Türkiye'nin siyasal yaşamında önemli bir kırılma noktası olmuştur. 1970'lerin sonunda yaşanan ekonomik sorunlar, siyasi istikrarsızlar, ideolojik çatışmalar ve şiddet olayları ülkeyi yönetilmez bir hale getirmişti. Türk Silahlı Kuvvetleri, 'ülke düzeninin yeniden sağlamak' gerekçesiyle yönetime el koymuş ve Türkiye yaklaşık üç yıl sürecek askeri bir yönetim dönemine girmiştir. (Ahmad, 2007; Hale, 2011)

Askeri müdahale döneminde hazırlanan 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982'de halk oylamasıyla yürürlüğe girmiştir. Ancak bu anayasa, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ve aynı zamanda çoğulcu ruhundan uzaklaşarak devletin merkezde olduğu otoriter bir yönetim anlayışı benimsemiştir.

1982 Anayasası, Milli Güvenlik Konseyi gözetiminde hazırlanmış ve sürece sivil toplum örgütleri ile siyasi aktörlerin katılım büyük ölçüde sınırlı tutulmuştur. Askeri yönetim, 1961 Anayasası'nın 'özgürlükleri fazla genişlettiği' düşüncesiyle, yeni anayasada devlet otoritesini ve güvenliğini sağlama hedefini ön plana çıkarmıştır. (Özbudun, 2020; Tanör, 1998)

Yeni Anayasada yürütme organı, yasama karşısında daha etkili hale getirilmiştir. Cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler verilmiş, bu da parlamenter sistem içinde merkezîyetçi bir denge yaratmıştır. Cumhurbaşkanı; TBMM'yi feshedilme, bakanlar kuruluna başkanlık etme, yasa teklif etme ve yüksek yargı üyelerini atama yetkisi gibi parlamenter sistemin dengelerini bozabilecek geniş yetkilerle donatılmıştır. Anayasa metninde hak ve

özgürlüklerin korunduğu görünmekle birlikte ‘devletin birliği’, ‘kamu güvenliği’ ve ‘genel ahlak’ gibi gerekçelerle kısıtlanmasına geniş bir alan tanınmıştır. Bu yaklaşım, bireyden çok devleti merkeze alan ve koruyan bir anayasal anlayışı yansıtmaktadır. (Gözler, 2019; Özbudun, 2020)

Siyasi yaşam da katı kurallar getirilmiştir. Siyasi partilerin ‘devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı’ faaliyetlerde bulunması veya ‘laiklik ilkesi ihlal etmesi’ durumunda kapatılabilmesi öngörülmüştür. Bu maddeler, zamanla yorum farkları nedeniyle birçok siyasi partinin kapatılmasına yol açmış ve çok partili siyasal yaşamın sürekliliğini zedelemiştir.

Ayrıca 1983 tarihli seçim kanunuyla uygulamaya konulan %10’luk ülke seçim barajı ‘yönetimde istikrar’ gerekçesiyle getirilmiştir. Amaç, mecliste fazla sayıda küçük partinin yer almasını önleyerek güçlü hükümetler kurmaktır. Ancak bu baraj, özellikle küçük ve bölgesel partilerin temsil edilmesini engelleyerek temsilde adalet ilkesine zarar vermiştir. (Özbudun, 2013; Venedik Komisyonu, 2009)

Sonuç olarak, 1982 Anayasası’nın getirdiği düzenlemeler, Türkiye’de siyasi istikrarı sağlama amacı taşımış olsa da demokratik temsil ve özgürlükler açısından sınırlayıcı bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Parti kapatma mekanizmaları ve yüksek seçim barajı, siyasetin çoğulculuğunu zayıflamış, halkın iradesinin meclise tam olarak yansımaları engellemiştir. Bu nedenle günümüzde hala ‘temsilde adalet’ ve ‘yönetim istikrar’ arasındaki denge, Türk siyasetinin en önemli tartışma konularından biri olmayı sürdürmektedir.

2000’ler Sonrası Anayasal Reformlar

2000’li yıllar, Türkiye’de anayasal reformların en yoğun biçimde tartışıldığı ve uygulandığı bir dönem olmuştur. Özellikle Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci, demokratikleşme yönünde

gerçekleştirilen yasal ve anayasal düzenlemeleri hızlandırmıştır. Bu süreçte, Türkiye hem demokratik standartlarını yükseltmeyi hem de sivil-asker ilişkilerinde denge kurmayı hedeflemiştir. (Kalaycıoğlu, 2012; Tocci, 2005)

Türkiye'nin 1999 Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesi, 2000'ler sonrası reform sürecinin başlangıcı sayılabilir. 2001 Anayasa değişiklikleri ile birlikte, AB Kopenhag Kriterleri doğrultusunda demokratikleşme adımları atılmıştır. Bu kapsamda “Demokratikleşme Paketleri” olarak adlandırılan yedi büyük reform paketi yürürlüğe girmiştir. (Kantar, 2020)

2001 Anayasa değişiklikleri ile Anayasa'nın 34 maddesi değiştirilmiş, temel hak ve özgürlüklerin korunması güçlendirilmiştir. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü genişletilmiş, dernek kurma özgürlüğü üzerindeki sınırlamalar azaltılmış, kadın-erkek eşitliği vurgusu anayasaya açıkça eklenmiştir. Bu reformları, sadece Avrupa Birliği'ne uyum sağlama çabası olarak değil, aynı zamanda Türkiye'de devlet ile toplum arasındaki ilişkileri yeni bir zemine taşıma girişimi olarak da değerlendirilebilir. Ancak, reformların büyük ölçüde dışsal motivasyon kaynaklı olarak gerçekleştirilmiş olması, reformların toplumda kabul görmemesinde etkili olmuştur. (Özbudun, 2002; Tanör, 2019)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) standartlarına uyum sağlamak amacıyla Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı 2010 referandumu ile tanınmıştır. (Çalışkan, 2011), 2004 yılı ise Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlama yönünde siyasi kriterleri büyük oranda karşıladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde çıkarılan reform paketleriyle idam cezası tamamen kaldırılmış, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) sivilleştirilmesi kaydedilmiştir. (Çalışkan, 2011)

Türkiye’de 2004 yılı sonrasında sıkça reformların niteliği kadar sürdürülebilirliği de tartışma konusu olmuştur. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde Avrupa Birliği (AB) reformları kurumsal dönüşümle desteklenirken, Türkiye’de reformların siyasi sahiplenme olmadan yürütülmesi, demokratikleşmenin tabana yayılmasını engelleyen en önemli neden olmuştur. (European Commission, 2006)

Sonuç olarak, AB üyelik süreci Türkiye’nin demokratikleşme çabalarına güçlü bir ivme kazandırmış; özellikle 2001 ve 2004 yıllarındaki anayasa değişiklikleriyle temel hakların korunması yönünde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Ancak sürecin yavaşlamasıyla reformların kalıcılığı zayıflamış ve demokratik standartlar istenen düzeyde sürdürülememiştir. (Freedom House, 2019; V-Dem Institute, 2023)

2000’ler sonrası anayasal reformlar, bireysel hak ve özgürlüklerin gelişimi açısından da dikkat çekicidir. 2010 Anayasa değişiklikleri, vatandaşlara Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı tanıyarak insan hakları korumasında yeni bir dönem başlatmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu (ombudsmanlık) oluşturulmuş ve idarenin denetlenebilirliği artırılmıştır.(Çalışkan, 2011)

İfade özgürlüğü ve basın özgürlüğü konularında uygulamadaki bazı kısıtlamalar reformların etkisini sınırlamıştır. Freedom House (2019) raporuna göre Türkiye, 2010’lu yılların sonlarına doğru demokratik özgürlükler alanında gerileme yaşamıştır. Bu durum, reformların yasal zeminde kalmasına rağmen pratikte yeterince uygulanamadığını göstermektedir.

Bu gerilemeyi, yalnızca hukuki düzenlemelerin eksikliği ile açıklamak mümkün değildir. Aynı zamanda siyasal kültürün dönüşümünde yaşanan eksiklik de önemli bir rol oynamıştır.

Reformların “kâğıt üzerinde” kalması, demokratikleşmenin kurumsal değil siyasal iradeye bağlı hale gelmesine yol açmıştır.

Sivil-asker ilişkilerinde ise Türkiye, tarihindeki en büyük dönüşümlerden birini yaşamıştır. 2000’li yıllarda askeri vesayet sisteminin zayıflatılması için adımlar atılmış; askeri yargının yetkileri daraltılmış, Milli Güvenlik Kurulu’nda sivilin ağırlığı artırılmış ve askeri harcamalar Sayıştay denetimine açılmıştır. (Cizre, 2011).

Bu süreç, sivil otoritenin kurumsal meşruiyetini güçlendirmiş ancak 2010 sonrasında sivil alanın tek merkezli bir yürütme gücüne dönüşmesi, “vesayet sonrası otoriterleşme” tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler Türkiye’de demokrasinin güçlenmesi açısından büyük bir kazanım olarak görülmüştür. Reformlar, 2010’lu yıllardan itibaren daha demokratik bir toplum inşa etme hedefinden uzaklaşarak, siyasi iktidarın kurumsal alanı konsolide etmesine hizmet eder hale gelmiştir.

Sonuç olarak, 2000’ler sonrası reformlar Türkiye’nin demokratikleşme, insan hakları ve hukuk devleti alanlarında önemli bir dönüşüm süreci geçirdiğini göstermektedir. AB üyelik süreci reformları hızlandırmış, temel haklarda ve yargı sisteminde kayda değer ilerlemeler yaşanmıştır. Ancak yapılan bu düzenlemelerin kurumsal bir demokratik kültüre dönüşmemesi ve toplum tarafından kabul görmemesi, Türkiye’nin reform sürecinin ne kadar kırılan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Demokratikleşme sürecinin Türkiye’de sağlam temeller üzerine inşaa edilmesi, sadece anayasada yapılan değişikliklerle değil; ülkedeki ifade özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve güçler ayrılığı ilkelerinin içselleştirilmesiyle mümkün olacaktır.

2017 Anayasa Değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

2017 Anayasa Değişikliği, Türkiye’de siyasal rejimin yapısal dönüşümünde en kritik dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum sonucunda kabul edilen değişiklikler ile parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne (CBHS) geçilmiş ve yürütme organının yapısı köklü biçimde yeniden şekillendirilmiştir. Bu süreçte yürütme, yasama ve yargı ilişkileri yeniden tanımlanmış; siyasal tartışmalar ise demokrasi, kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim mekanizmalarının geleceği üzerine yoğunlaşmıştır. Bu nedenle, referandum süreci ile ortaya çıkan yeni siyasal sistemi, Cumhurbaşkanlarının yetkilerinde ve Meclis’in rolünde gerçekleşen değişimler ile kuvvetler ayrılığı ilkeleri üzerinden değerlendirmek gerekmektedir.

2017 yılındaki anayasa değişikliğinin esas nedenini, 1982 Anayasasında ve 2007 yılında yapılan değişiklikler temelinde değerlendirmek doğru bir yaklaşım ile siyasal bağlam sağlamaktadır. 2007 yılında yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kararı parlamenter sistemin temeli olan, siyasi sorumsuzluğu ilkesini ortadan kaldırmış ve doğal olarak başbakanlık makamıyla rekabet eden bir Cumhurbaşkanı yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Gözler, 2018; Özbudun, 2013)

Bu yeni durum, Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında yürütmede çift başlılık ve siyasi istikrarsızlık potansiyelinin artmasına neden olmuştur. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile tek başlı yürütme yapısının tekrardan hukuki bir zemine kavuşturulması ve güçler arasında oluşan gerilimin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. CBHS’ne geçiş ile geleneksel denetim sistemleri devre dışında bırakılarak fiili siyasi yapıyı hukuki sisteme uyumlaştırılmıştır. Fakat güçler ayrılığı prensibini tek taraflı olarak yürütme lehine değiştirmesi halen birçok alanda eleştirilmeye devam edilmektedir. (Akıncı, 2018; Özbudun, 2020)

2017 referandumunu, siyasi partiler ve toplum düzeyinde yoğun kutuplaşma yaratan bir süreç oluşmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ile Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) değişiklikleri desteklerken, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) ve diğer muhalefet partileri değişikliğe karşı çıkmıştır.

Destekleyenler, parlamenter sistemin koalisyon krizleri yarattığını, yürütmeye çift başlılığa yol açtığını ve siyasal istikrarın güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Muhalefet ise Cumhurbaşkanına geniş ve denetlenmesi zor yetkiler verilmesinin otoriterleşme riskini artıracaklarını, Meclis'in etkisizleşeceğini ve kuvvetler ayrılığının zayıflayacağını ileri sürmüştür. Referandum, %51,4 (evet) oyuyla kabul edilmiş ve yeni sistem 2018 seçimleriyle birlikte yürürlüğe girmiştir. (Akıncı, 2018)

Anayasa değişikliği ile Başbakanlık makamı kaldırılmış, Cumhurbaşkanı hem devletin hem hükümetin başı haline gelmiştir. Böylelikle Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanları atama ve görevlerine son verme yetkisine sahip olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin yasama süresinin 4 yıldan 5 yıla çıkarılarak milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 5 yılda bir aynı tarihte yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 550 olan milletvekili sayısı artırılarak 600'e çıkarılarak milletvekili seçilme yaşı düşürülmüştür. Eski parlamenter sistemde Bakanlar Kurulu'nun önemli bir ağırlığı varken, yeni sistemde kolektif yürütme organı ortadan kalkmış ve yürütme (tek elde toplanmıştır) kişiselleşmiştir.

TBMM'nin yasa yapma ve hükümeti denetleme yönündeki temel fonksiyonlarını kullanarak süreçler üzerindeki denge-denetim kapasitesinin önceki döneme kıyasla azaldığı yönünde tartışmalar devam etmektedir. Meclis artık hükümeti düşürme yetkisine sahip değildir ve gensoru mekanizması kaldırılmıştır. Bunun yerine soru, genel görüşme ve meclis araştırması gibi araçlarla denetim yapılmaktadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı hakkında soruşturma

açabilmesi neredeyse nitelikli çoğunluk şartlarına bağlanmış, bu da pratikte zorlaştırıcı etki yaratmıştır. Buna karşı Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanunlarla çelişmesi halinde meclis üstünlüğü korunmuş, bu durum yasamanın teorik olarak denetim gücünü sürdürmesini sağlamıştır. (Çalışkan, 2020)

Yani sistemin en belirgin sonucu yürütmenin merkezileşmesidir. Karar alma süreçleri hızlanmış, bürokratik hiyerarşi Cumhurbaşkanlığı etrafında yeniden yapılandırılmış ve siyasal sorumluluk odak noktası tek bir makam haline gelmiştir. Yasama yürütme ilişkilerinde ise parlamenter sistemde görülen karşılıklı bağımlılık ortadan kalkmıştır. Cumhurbaşkanı ve Meclis doğrudan halk tarafından seçilen, birbirinden bağımsız iki meşruiyet kaynağı olarak varlık göstermektedir. Bu durum, literatürde (çift meşruiyet) olarak adlandırılan yapıyı güçlendirmiştir. Buna ek olarak Cumhurbaşkanının bütçe üzerindeki belirleyici rolü ve Meclis'in sınırlı değişiklik yapabilmesi yürütmenin mali kontrol kapasitesini artırmıştır. (Özbudun, 2013)

Klasik başkanlık sistemlerinde kuvvetler ayrılığı katı bir biçimde uygulanırken CBHS sisteminde yürütme tek elde toplanmaktadır. CBHS ile denge ve denetleme mekanizmalarının etkinliği azaltılarak, yürütme organı aşırı derecede güçlendirilmiştir. Bu yönüyle kendine has (sui generis) Türk tipi bir başkanlık modelidir. Literatür bağlamında CBHS'ni klasik başkanlık sisteminden ayıran kritik hususların incelediğimizde; klasik başkanlık sistemlerinde yürütmenin yasama organını feshetme yetkisi bulunmazken CBHS'de Cumhurbaşkanı kendi seçimlerin de yenilemek koşulu ile TBMM seçimlerini yenileme (fesih etmek gibi) yetkisi vardır. Dış ilişkilerde Cumhurbaşkanı tam yetki sahibidir. Özellikle uluslararası antlaşmalar yapma konusunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanından bile daha geniş yetkilere sahiptir. ABD'de Başkan uluslararası antlaşmaları imzalamadan önce senatonun üçte ikisini ikna etmek zorunda iken, Türkiye

Cumhurbaşkanını bu konuda yasal olarak denetleyen bir mekanizma bulunmamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürütme yetkisine ilişkin konularda yapılan düzenlemeler normlar hiyerarşisi açısından ciddi birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmakta, yasama sürecinin devre dışında kalmasını ve gerekli müzakere ve denetim aşamalarının atlanmasına neden olmaktadır. Bu düzenlemeler üzerindeki denetim eksikliği, Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerini kanunların üzerinde veya kanuna eşdeğer bir noktaya taşıırken, hukuk devleti ilkesinin çiğnenmesine de zemin hazırlamaktadır.

2017 Anayasa değişikliği yargı bağımsızlığı açısından da ciddi şekilde eleştirilmektedir. Temel olarak değişiklik ile yargıç atama süreçlerinde yürütmenin ve yürütmenin kontrolündeki yasamanın etkisinin arttığı görülmektedir. Özellikle Anayasa Mahkemesi Üyelerinin atanması ile Hâkimler ve Savcılar Kurulu (HSK) üyelerinin büyük bir kısmının (4 üye Cumhurbaşkanı, 7 üye TBMM tarafından) Cumhurbaşkanı tarafından seçilmesi HSK gibi yargı personelini yöneten bir kurula siyasi organların nüfusunu ve idari yönetiminde siyasi müdahale koşullarını yaratmıştır.

Sonuç olarak 2017 Anayasa değişikliği ile Türkiye, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne gerçek siyasal yapısını köklü biçimde değiştirmiştir. Cumhurbaşkanının yetkilerinin önemli ölçüde genişlemesi ve yürütmenin merkezi bir yapıya kavuşması, sistemin en dikkat çekici özellikleridir. Meclis'in denetim kapasitesinin tartışmalı biçimde zayıflaması ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin işleyişi açısından önemli bir eleştiri noktasıdır. Yeni sistemin uzun vadeli etkileri, siyasal istikrar, demokratik hesap verebilirlik ve kurumsal denge yapıları bağlamında ilerleyen yıllarda daha net biçimde değerlendirilebilecektir.

Güncel Tartışmalar: Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem mi Başkanlık mı?

Türkiye’de güncel sistem tartışmaları 2017 yılında anayasa değişikliği ile hayata geçen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile muhalefet partileri tarafından ortaya konan (CHP, İYİ Parti, DEVA Partisi ve GELECEK Partisi) Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem modeli üzerinden yapılmaktadır. Muhalefet partileri bu modelin “keyfi ve kural tanımaz” bir yönetim yapısı ortaya çıkardığı gerekçesi ile kapsamlı değişikliklerin yapılmasını savunmaktadır. Bu modelin temel amacı, yürütmenin tek kişide toplanmasını sınırlamak, parlamentonun denetim kapasitesini güçlendirmek ve kurumsal fren-denge mekanizmalarını yeniden inşa etmektedir.

Ortak metinde yer alan en belirgin unsurlar arasında cumhurbaşkanının sembolik yetkilere sahip, tarafsız, partiler üstü ve yalnızca bir dönem için (7 yıl) seçilmesi, istikrarlı bir hükümet yapısının oluşturulması ve mevcut hükümetin ancak yerine yeni bir hükümetin kurulmasının güvence altına alındığı durumlarda düşürülmesidir. Aynı zamanda metinde yer alan seçim barajının değişiklik yapılarak %3’e düşürülmesi, gensoru ve sözlü soru mekanizmalarına tekrardan işlerlik kazandırılması, güvenoyu alan bir başbakan seçilmesi, güçlendirilmiş komisyon sistemi ve bağımsız kurumların yeniden yapılandırılması bulunmaktadır. (Akyüz, 2021)

İktidar cephesinde ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin istikrar sağlandığı, hızlı karar alma kapasitesi oluşturduğu ve yürütme-yasama krizlerini önlediği savunulmaktadır. Bu yaklaşım, parlamenter sistemde görülen koalisyon krizlerinin ve iktidar değişikliklerinin yönetimde istikrarsızlık yarattığı iddiasına dayanmaktadır. Sistem yanlıları, özellikle yürütmenin hızla karar alabilmesinin pandemi gibi kriz dönemlerinde avantaj oluşturduğunu belirtmektedir. (Kuzu, 2019)

Literatürde sistem tartışmaları çoğunlukla demokratik hesap verebilirlik, kurumsal denge ve seçim sistemi ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Birçok siyaset bilimci, Türkiye'nin mevcut sisteminin yürütmeyi aşırı güçlendirdiğini öne sürmekte ve kuvvetler ayrılığını savunmaktadır. (Ergun, 2022; Özbudun, 2020)

Bu konuda yapılan çalışmalarda sıkça vurgulanan noktalardan biri de, başkanlık sistemlerinin ancak güçlü kurumlar, bağımsız yargı ve sağlam fren-denge mekanizmaları ile sağlıklı işleyebildiğidir. Bu nedenle Türkiye'nin mevcut yapısının klasik başkanlık modellerinden önemli ölçüde farklılaştığı ifade edilmektedir. Bazı yazarlar, parlamenter sistemin Türkiye'de geçmişte sık hükümet krizine neden olduğu ve sosyo-politik kutuplaşma ortamında güçlü yürütmenin istikrar açısından zorunlu olduğunu savunmaktadır. Literatür, mevcut tartışmada mutlak bir uzlaşma sunmamakta; ancak her iki modelin demokratik kalite, kurumsal kapasite ve siyasal kültür bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. (Demir, 2019)

Ulusal verileri incelediğimizde V-Dem raporlarında Türkiye'nin son on yılda en çok demokratik gerileme yaşayan ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Endeks ölçüm sonuçlarına göre “seçimli otokrazi” kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin Hukukun Üstünlüğü Endeksi 2025 sonuçlarına göre 143 ülke arasında 118. sırada yer aldığı görülmektedir

Başkanlık sistemlerinin işleyişini anlamak açısından ABD önemli bir örnek teşkil eder. ABD'de başkan güçlü bir yürütme yetkisine sahip olsa da Kongre'nin bütçe, atama onayı ve yasama faaliyetleri üzerindeki güçlü yetkileri yürütmeyi dengelemektedir. Ayrıca başkanın parti disiplinini kontrol edememesi, yasama organıyla zorunlu iş birliğini artırmaktadır. Türkiye'de ise yürütme ile yasama çoğunluğunun genellikle aynı siyasi blokta bulunması, ABD'deki kurumsal frenlerin büyük kısmının işlevsiz kalmasına neden olmaktadır. (Jones, 2017)

Fransa ise yarı-başkanlık sistemiyle Türkiye'nin tartışmalarında sıkça başvurulmuş bir örnektir. Fransa'da hem başkan hem başbakan bulunmaktadır ve 'kohabitasyon' dönemlerinde yürütme iki ayrı siyasal akım arasında paylaşılabilmektedir. Bu yapı, tek kişide güç yoğunlaşmasını sınırladığı için başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında dengeli bir model olarak görülmektedir. Türkiye'nin ise 2017 sonrası sistemi bu örneklerden herhangi biriyle tam olarak örtüşmemekte daha çok yürütmenin merkezileştiği benzersiz bir model oluşturmaktadır. (Elgie, 2018)

Sonuç olarak, Türkiye'de güçlendirilmiş parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında süren tartışmalar, yalnızca siyasi aktörler arasında değil, akademik literatürde ve toplumda da geniş yankı bulmaktadır. Siyasal partilerin önerileri, yönetimde etkinlik ile demokratik denetim arasında nasıl bir denge kurulması gerektiğine dair farklı perspektifler sunmaktadır. Akademik literatür ise sistem tartışmalarının kurumsal kapasite, fren-denge mekanizmaları ve siyasal kültür gibi yapısal faktörlerden bağımsız değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. ABD ve Fransa gibi ülkelerle yapılan karşılaştırmalar, güçlü kurumların ve denetim mekanizmalarının başkanlık veya yarı başkanlık modellerinin başarısında kritik rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin gelecekte herhangi sistemi seçeceği kadar seçilen sistemin nasıl uygulanacağı ve hangi kurumsal yaşıların bu sistemi destekleyeceği de büyük önem taşımaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin anayasal gelişim çizgisi incelendiğinde, bu sürecin doğrusal bir demokratik ilerlemeden ziyade, demokratikleşme ile otoriterleşme arasında salınan bir "siyasal sarkaç" karakteri taşıdığı görülmektedir. 1961 Anayasası'ndan 2017 Anayasa değişikliğine uzanan tarihsel seyir, devletin güvenlik ve istikrar kaygıları ile bireysel hak ve özgürlük talepleri arasındaki

yapısal gerilim anayasal düzeyde sürekli yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin anayasal tarihi, yalnızca hukuki metinlerin değil; aynı zamanda siyasal iktidar anlayışlarının, yönetim pratiklerinin ve devlet-toplum ilişkilerinin dönüşümünü yansıtmaktadır.

1961 Anayasası, özgürlükçü yaklaşımı ve kuvvetler ayrılığına dayalı yapısıyla demokratikleşme yönünde önemli bir eşik oluşturmuş; ancak siyasal istikrar sorunları bu dönemin kırılma anı olarak görünür kılınmıştır. Buna karşılık 1982 Anayasası, devlet otoritesinin ve güvenliği önceleyen merkeziyetçi bir anlayışı kurumsallaştırarak özgürlük alanlarını daraltmış, ancak yönetimde istikrarı anayasal bir öncelik haline getirmiştir. 2000'li yıllarda Avrupa Birliği sürecinin etkisiyle gerçekleştirilen reformlar, sarkacın yeniden demokratikleşme yönüne hareket ettiğini göstermiş; ancak bu reformların kalıcı bir kurumsal dönüşüme dönüşmemesi, kazanımların sürdürülebilirliğini sınırlamıştır. 2017 Anayasa değişikliği ise sarkacın belirgin biçimde otoriterleşme yönüne kaydığını ve yürütme gücünün merkezileştiği yeni bir siyasal mimarinin ortaya çıktığını göstermektedir.

Bu tarihsel arka plan, Türkiye'nin gelecekte hangi anayasal modele yönelebileceğine ilişkin tartışmaların da temelini oluşturmaktadır. İlk senaryo olan parlamenter sisteme dönüş, özellikle denge ve denetim mekanizmalarının yeniden inşası, Meclis'in güçlendirilmesi ve yürütmenin siyasal sorumluluğunun tesis edilmesi açısından demokratikleşme potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu senaryo, geçmişte yaşanan hükümet istikrarsızlıklarının nasıl aşılabileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir.

İkinci senaryo, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin korunarak kurumsal açıdan güçlendirilmesidir. Bu yaklaşım, sistemin demokratik denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi halinde istikrar ve etkinlik avantajlarını sürdürebileceğini savunmaktadır. Ancak mevcut güç yoğunlaşmasının

sınırlandırılması durumunda, bu senaryonun otoriterleşme eğilimlerini derinleştirme riski taşıdığı açıktır.

Üçüncü ve giderek daha fazla tartışılan senaryo ise hibrit modellerdir. Parlamenter ve başkanlık unsurlarını bir araya getiren bu modeller, yürütme etkinliği ile demokratik denetim arasında denge kurma iddiası taşımaktadır. Ancak Türkiye'nin siyasi kültürü ve kurumsal kapasitesi dikkate alındığında, yetki paylaşımının net biçimde tamamlandığı hibrit yapıların yeni kriz alanları üretme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Anayasal geleceği yalnızca hangi hükümet sisteminin tercih edileceği sorusuna indirgenemez. Asıl belirleyici olan, seçilecek sistemin hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, güçler ayrılığı ve demokratik hesap verebilirlik ilkeleriyle ne ölçüde destekleneceğidir. Türkiye'nin anayasal deneyimi, demokratikleşmenin metin değişikliklerinden ziyade güçlü kurumlar ve demokratik siyasi kültürle mümkün olabileceğini açıkça göstermektedir. Bu nedenle geleceğe yönelik senaryolar, model tartışmalarından çok, demokratik sarkacın kalıcı biçimde özgürlük yönünde sabitlenip sabitlenemeyeceği sorusu etrafında değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları.
- Akıncı, A. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Türkiye'de Siyasal Sistem Tartışmaları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(2), 1-25.
- Akyüz, Y. (2021). Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem Önerileri ve Türkiye'de Anayasal Sistem Tartışmaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(3), 578-612.
- Cizre, Ü. (2011). The Justice and Development Party and the military:Recreating the Past after Reforming it? *Securities and Democracy*, 45(2), 33-50.
- Çalışkan, K. (2011). Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı . *Anayasa Hukuku Dergisi*, 1(2), 45-68.
- Çalışkan, K. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama-Yürütme İlişkileri. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(1), 201-228.
- Dedeoğlu, B. (2009). Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri . *Uluslararası İlişkiler* , 6(23), 1-23.
- Demir, F. (2019). Türkiye'de Parlamenter Sistem ve İstikrar Sorunu . *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 74(4), 911-935.
- Elgie, R. (2018). *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*. Oxford University Press. 11 20, 2025 tarihinde <https://global.oup.com> adresinden alındı
- Ergun, A. (2022). Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve Normlar Hiyerarşisi. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 11(1), 77-105.

European Commission. (2006). *Turkey Progress Report*. European Union. 11 12, 2025 tarihinde <http://ec.europa.eu/enlargement> adresinden alındı

European Commission. (2022). *Rule of Law Report: Turkey*. European Union. 11 10, 2025 tarihinde <https://commission.europa.eu/rule-law> adresinden alındı

Freedom House. (2019). *Freedom in the World: Turkey*. 11 5, 2025 tarihinde <https://freedomhouse.org/country/turkey> adresinden alındı

Gözler, K. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Ekin Yayınları.

Gözler, K. (2019). *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*. Ekin Yayınları.

Hale, W. (2011). *Turkish Politics and the Military*. Routledge. 10 25, 2025 tarihinde <https://www.routledge.com> adresinden alındı

Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Doğu Batı Yayınları.

Jones, O. C. (2017). *Separate But Equal Branches: Congress and the Presidency*. Rowman & Littlefield.

Kalaycıoğlu, E. (2012). Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve Avrupa Birliği. *Uluslararası İlişkiler*, 9(34), 1-25.

Kantar, G. (2020). Demokrasi ve türk demokratikleşmesi bağlamında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 123-135.
<https://doi.org/https://doi.org/10.31592/aeusbed.664875>

Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları.

Kuzu, B. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Anayasal Temelleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 142, 11-34.

- Özbudun, E. (1996). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2002). 2001 Anayasa Değişiklikleri ve Türkiye’de Demokratikleşme. *Anayasa Yargısı*, 19, 35-56.
- Özbudun, E. (2013). *Political Parties and Democratic Consolidation*. Lynne Rienner. <https://www.rienner.com> adresinden alındı
- Özbudun, E. (2017). *Turkey’s Constitutional Reform and the Presidential System*. Palgrave Macmillan. 11 18, 2025 tarihinde <https://link.springer.com> adresinden alındı
- Özbudun, E. (2020). *Türk Anayasa Hukuku (Güncellenmiş Baskı)*. Yetkin Yayınları.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye’de Anayasal Düşünce*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2019). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tocci, N. (2005). *Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?* . CEPS.
- V-Dem Institute. (2023). *Democracy Report 2023*. University of Gothenburg. <https://doi.org/https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4560857>
- Venedik Komisyonu. (2009). *Opinion on the Electoral Threshold in Turkey*. Council of Europe. 12 10, 2025 tarihinde <https://www.venice.coe.int> adresinden alındı
- Venedik Komisyonu. (2017). *Opinion on the Amendments to the Constitution of Turkey*. Council of Europe. 12 10, 2025 tarihinde <https://www.venice.coe.int> adresinden alındı

World Justice Project. (2025). *Rule of Law Index 2025*. World Justice Project. 12 11, 2025 tarihinde <https://worldjusticeproject.org> adresinden alındı

Zürcher, J. E. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları.

BÖLÜM 4

KAMUOYU KAVRAMI

GAMZE FIRAT¹

GİRİŞ

Kamuoyu, eskiden günümüze gelen ve özellikle siyasal bilimciler, sosyologlar, sosyal psikologlar tarafından incelen bir konu olmuştur. Kamuoyu kavramının kökenleri bugünkü siyasal anlamına benzer bir şekilde Antik Yunan ve Roma'ya kadar dayanmaktadır. Antik Yunan'da düşünürler kamu isteklerine önem vererek konu üzerine çalışmalar yapmışlardır (Gönenç E. Ö., 2002, s. 152). 17. ve 18. yy da yaşanan siyasal ve toplumsal olaylar ile beraber kamuoyu özgürleşerek siyasal ve ideolojik öğelerin de etkisiyle araştırmaların nesnesi halini almıştır. 18. yy. da yaşanan hem ideolojik devrim, ekonomik ve teknik değişim, hem de Locke, Rousseau gibi düşünürlerinde etkileriyle siyasal gücün temeli genişlemiştir. Kamuoyu, yönetim politikalarını etkilemeye ve söz sahibi olmaya başlamıştır (Arat, 1992, s. 41-42). Kamuoyu kavramının formüle edilişi 18.yy olsa da 19. yy da sistemli bir şekilde incelenmeye başlanmıştır.19. yy. da temel hak ve özgürlükler yaygınlaşmış, siyasal iktidarı sınırlandırarak yasaları denetleme kamunun işlevi olmuş ve kamuoyu gücü giderek artmıştır (Arat, 1992, s. 42).

1. Kamuoyu Kavram Tanımı

Kamuoyu kavramı ile ilgili evrensel bir tanım yapılmasa da sosyal bilimcilerin kavramı tanımlarken kendi alanları çerçevesinde tanımlamaya çalışmışlardır. Yapılan bu tanımlar ile kavrama nispeten açıklık getirmek mümkündür.

Kamuoyu kavramını açıklar iken birçok tanım ile karşı karşıya kalınsa da bu tanımları siyasal bilimcilerin ve diğer sosyal bilimcilerin yaptığı tanım olarak iki grup halinde toplamak mümkündür. Siyasal bilimciler kamuoyunu; bir devletin yasama, yürütme ve yargı organlarının tutumlarını belirleyen veya kanaat liderleri tarafından belirlenen normlar olarak tanımlar. Diğer sosyal bilimciler ise bireylerin inanç ve davranışları ile aile, yakın çevrede dahil olmak üzere içinde bulunduğu bütün sosyal grubun inanç ve davranışları ile ilişkili olarak açıklar (Temizel,

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, 0000-0002-8729-2725

2008, s. 129). Bu sebeple kamuoyu kavramı tanımlanırken birçok tanım ile karşı karşıya kalırız.

Kamuoyu kavramı için bir grup üyelerinin herhangi bir olay karşısındaki tutumları, kişilerin düşüncelerinin toplamı, bir grup içerisinde tartışılan herhangi bir konuda görüş belirtilmesi, hükümetin vatandaşlarından gelen görüş ve düşünceleri dikkate alması gibi genel tanımlamalar yapılabilir (Erdoğan, 2021, s. 107).

Münci Kapani ise kamuoyu kavramını “kamu” ve kamunun “oyu” şeklinde iki ayrı kavram algılanmasının yanıltıcı olduğunu ve toplumdaki her bireyin düşüncesini yansıtmamasının mümkün olmadığından bahseder. Bu durumun sosyolojik gerçeklere de aykırı olmasından dolayı toplumda yaşayan herkes ortaya çıkan sorun ve problemlere karşı aynı bilgiye sahip olmayacağından da kaynaklı ortaya çıkan sorun ve problemlerin çeşitliliği neticesinde kamudan bahsetmek daha doğru olacaktır. Yani burada “kamu” kelimesi “grup” kelimesine karşılık gelmektedir. Kamuoyu ise belirli bir zaman diliminde ortaya çıkan belirli bir tartışma yaratacak sorun karşısında bu soruna müdahale etmek isteyen, ilgilenen kişilerin oluşturduğu gruba veya bu gruba hakim olan düşünce şeklinde yorumlanabilir (Kapani, 2013, s. 160-161)

Modern liberal demokratik devletlerdeki meşru hükümet, ideal olarak kamuoyunu temsil eder, yansıtır ve ona yanıt verir. Ancak, kamuoyunu neyin oluşturduğu konusunda önemli tartışmalar vardır. Terim, daha geniş anlamda, kamu bilincinin veya iradesinin, üzerinde eylemde bulunulan veya kamuoyunda ifade edilen herhangi bir şeyin temsili olarak kullanılma eğilimindedir (Savigny, 2002, s. 2).

Kamuoyu kavramının genelin düşünce ve isteklerini değil, azınlığında düşünce ve isteklerinden oluşan bir kavram olduğunun bilinciyle bireysel ve kitlesel tarafları olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle demokratik yapının güçlü olduğu ülkeler de azınlığın sesinin olması kamuoyu görüşü açısından önemlidir (Erdoğan, 2021, s. 108).

Ancak kamuoyu kavramının içerdiği anlam bakımından bir grubun kanaatlerinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bir kanaatin kamuoyu görüşü olarak ifade edilebilmesi için bazı koşulları sağlıyor olması gerekir. Bunlar:

1. Bir grubu ilgilendiren her hangi bir sorunun var olması
2. Bu grup içerisindeki kişilerin iletişim içinde olması ve bu sorun hakkında düşünüp tartışıyor olması.
3. Grubun ortak düşüncelerini ifade ediyor olması
4. Bu düşüncelerin bir karar merciini, bir kuruluşu veya toplumun bazı kesimlerini harekete geçirme arzusunun olmasıdır. (Atabek, 2012, s. 94)

Kamuoyu kavramının topluma hakim bir düşünce ve kanaat olduğu ve içinde farklı fikir, görüşleri ve hatta ilgisiz insanları da barındırdığı unutulmamalıdır.

Kamuoyu oluşumunun normatif bir perspektifi Habermas tarafından sağlanmaktadır. Habermas kamusal alanın kamuoyunun oluşturulduğu ve ifade edildiği yer olduğunu savunur. Kamusal alan, devlet ve sivil toplumun etkileşime girdiği noktadır. Bireyler, gerekçeli tartışmalar yoluyla kamuoyunda, kendileri ve devletin uygulamaları hakkında eleştirel bir şekilde düşünmek için bir araya gelirler (Habermas, 1996 [1962], s. 24).

Kitle iletişim araçları bu “kamusal alanı” kuşatmaya başladıkça, kamuoyunun oluşumuna yönelik çıkarımlar ortaya çıkmaktadır. Medyaya erişimin artması ve piyasa koşullarının kamusal alanda devlet ve kurumsal tahakkümün önüne geçeceği varsayılırken, medya ve devlet iç içe geçmiştir. Çağdaş medya, piyasanın taleplerini modern devletlerin demokratik gereklilikleriyle dengelemek zorundadır. Devletin ve kurumlarının kamuoyunu şekillendirme girişimleri ile demokratik işlevleri kâr güdüsüyle çatışan medya arasındaki bu gerilimler, çağdaş liberal demokratik devletlerde kamusal alanı karakterize eder. Piyasa güçlerinin ve siyasi aktörlerin baskıları, medyanın sadece tartışmayı inşa etmekle kalmayıp, bunun habercisi olmaktan çok tartışması olmasına neden oldu (Savigny, 2002, s. 2).

2. Kamuoyu Unsurları

Kamuoyu kavramının literatürde iki temel unsuru vardır. Bunlar kamu ve oy unsurudur. Kamuoyu kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bu iki unsuru açıklamak faydalı olacaktır.

2.1.Kamu Unsuru

Kamuoyu kavramını oluşturan ve unsurlarından biri olan kamu kavramı, İngilizcede “public” kelimesi ile eşdeğer olup; bir ülke içerisinde yaşayan insanların tümünü, topluma açık olan her şeyi, herkesi ilgilendiren konu ve gündemleri, bir ülke içerisinde hükümete, yönetime, idareye ve devlete ait olan her şeyi açıklamak için kullanılır (Girgin, 2000, s. 107).

Kamu kavramını sosyal bilimciler grup ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Burada bireylerin karşılıklı olarak iletişim ve sürekliliği en önemli özelliğidir. Toplumsal yaşam içerisinde oluşacak sorunlar çok çeşitli olup daima değiştiği için tepkisel olarak oluşacak kamular da çeşitli olacaktır. Daha genel hatlarıyla kamu, belirli bir sorun ile karşılaşmış ve bu sorun nezdinde toplanmış bireylerden oluşan gruptur. Kamu, az sayıdaki grupları ve özel konuları içerebileceği gibi daha geniş sayılarda ve toplumun daha genelini ilgilendiren gruplarla da oluşabilir (Atabek, 2012, s. 93-94). Kapani de kamu kavramını yaşanan bir sorun karşısında, bu sorun ile ilgilenen bireylerin oluşturduğu grup olarak tanımlamıştır. Bu grup içinde yer alan bireyler sorunun çözümü için farklı görüşler ortaya koyarak bu görüşler çerçevesinde birbirleri ile tartışırlar. Toplumsal yaşam içinde ortaya çıkan sorunlardan toplumdaki her bireyin haberdar olması mümkün değildir. Bu da toplumsal sorunların çeşitliliğini ve bu nedenle oluşan çeşitli konuları ve grupları gösterir (Kapani, 2013, s. 160-161)

2.2.Oy Unsuru

“Oy” kavramı sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin kesiştiği bir yerde kullanılan ve dar anlamda bir grupta etkin olan “kanaat” anlamında kullanılmaktadır. Geniş anlamda ise duygulardan ve gözlemlerden daha kuvvetli, pozitif ve kanıtlanabilen bilgilerden daha az geçerli olarak kanıtlanabilirliği daha kolay kuvvetli kanaatlerdir (Temizel, 2008, s. 131).

Kamuoyu kavramının unsurlarından biri olan “oy” sözcüğü bir konu üzerine verilecek karar için öne sürülen görüştür. Rasyonel ve pozitif bilgidен ziyade tartışmalı bir konu içinde ileri sürülen görüş, kanaat ve düşünceleri içerir. Kalıplaşmış inançlar ve değerlerin yer aldığı konularda bir kamuoyu kanaatinin oluşması, toplum içindeki zaten var olan değerler, inançlar ve kanaatlerden dolayı mümkün değildir. Bu istisna çerçevesinde kamuoyu kavramı içinde yer olan “oy” sözcüğünü herhangi bir sorun karşısında kalan grubun çoğunluğunun desteklediği ve benimsediği kanaat olarak tanımlanmak uygun olacaktır (Atabek, 2012, s. 98).

3. Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme

Kamuoyu oluşturma ve gündem belirleme kavramları sık sık birbiriyle karıştırılan iki kavramdır. Bunun başlıca nedeni terimlerin İngilizceden Türkçeye çevrildiği zaman sonunda “oluşturma” kelimesinin eklenmesi, bu kavramların bir süreç içinde çalışmasından ve medyanın toplum üzerinde bıraktığı etkilere dayalı açıklamalar içermesinden kaynaklanmaktadır. Birbirleri ile birçok noktada ilişki içeren bu iki kavram birbirlerinden farklı anlamalarda içermektedir (Yüksel E. , 2007, s. 572).

3.1.Kamuoyu Oluşturma

TDK’ya göre kamuoyu oluşturmak kavramı, *“bir düşüncüyü yaygınlaştırmak ve halkın dikkati o düşünce etrafında toplamak ve yoğunlaştırmak.”* olarak ifade edilmiştir (tdk.gov.tr, 2022).

Yirminci yüzyılda dünya savaşlarının da ardından propagandanın etkisi insanlar ve toplumlar üzerinde daha fazla hissedilerek, kitle iletişim araçlarının da kitleler üzerinde güçlü etkiler bırakmasına bağlı bir şekilde artmıştır (Erdoğan, 2021, s. 109).

Kamuoyunun bu kadar önem kazanmasının ardından kamuoyu ile ilgili araştırmalar artmış ve kamuoyu oluşumu da araştırma konularında yer almaya başlamıştır. Genellikle tek bir kamuoyu varlığı söz konusu değildir. Kamuoyu grup içindeki çoğunluğun tercihi olabilirken, grup içinde birden fazla ve birbirinden farklı kamuoyları da olabilir. Bu da grup içerisinde karşılaşılan soruna yönelik birbirinden farklı ve zıt kanaatlerinde bulunması anlamını taşır (Nalcıoğlu, 2004, s. 22).

Kamuoyunun oluşmasıyla alakalı olarak uzun süre bir sorun ile karşılaşan insanların bu sorunun içerdiği verileri tartıp, bilinçli ve rasyonel sonuçlara vardıktan sonra oluşan kanaatlerin kamuoyunu meydana getirdiği görüşü yaygın olmuştur. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar bu varsayımın geçerli olmadığını ve kamuoyunun oluşmasında çoğu zaman bu bilinçli ve rasyonel değerlendirmenin olmadığını, somut bir şekilde karşılaşılan sorunlarda genellikle düşünce ve tutumların daha önce insanlar tarafından “biçimlenmiş” kanaatlerden oluştuğu ortaya koyulmuştur (Kapani, 2013, s. 162)

Bugün toplumumuzda insana egemen olan güç güdülerdir. Kendini koruma, üreme ve sevgi gibi temel içgüdülerin yanı sıra daha karmaşık olan sosyal güdülerde vardır. İnsanlar; politik, uluslararası, ekonomik ve kişisel hırs gibi sosyal güdülerle diğer insanları etkilemeye çalışırlar (Bernays, 1928, s. 959). Kamuoyunun oluşmasını anlamak ve açıklamak için kanaatlerin yani oyların oluşumunu anlamak da önemlidir. Kanaatlerin yani oyların oluşmasında etkili olan üç faktör olduğu kabul edilir. Bunları birey, bireyin yaşadığı çevre ve bireyin yaşadığı çevre ile kurduğu etkileşim olarak sıralayabiliriz. Çünkü birey doğduğu andan sonra içgüdülerinin etkisi altında kalır ve bu doğrultuda hareket eder. İlerleyen yaşlarda çevresinde olup bitenleri gözlemler, doğru ve yanlış seçerek kabullenir. Seçtiği doğru ve yanlışlar, bireyin yetişkin yaşantısında kanaatlerinin de oluşmasında etkili olur (Sezer, 1972, s. 19). Bu sebeple kamuoyu yeni fikirleri kolayca kabul etmez. Yeni fikirlerin kabul görebilmesi için pek çok etmen rol oynamaktadır (Bernays, 1928, s. 959). Bunları ilk olarak kamuoyunu oluşturan bireylerin şahsi algılamalar, özdeşleşmeler, uyumsuzluklar, psikolojik süreçler gibi düşünme ve davranışlarını etkileyen biçimler olarak sıralayabiliriz. Bir diğer etmen ise bireyin

toplumdaki yeri, bu topluma hakim olan ideoloji, kültür, nüfus yapısı, din, siyasal kurumlar ve kitle iletişim araçları gibi çevresel faktörlerdir. Kamuoyu oluşma süreçlerinde verilecek olan mesaj bu etkenler doğrultusunda bireyin kanaatlerini oluşturabilmesi için kullanılan dil ve araçlarla birlikte önemlidir (Korkmaz, 2009, s. 15).

3.1.1. Kamuoyu Oluşumunda Etkili Olan Psikolojik Faktörler

Kamuoyunun oluşmasında etkili olan psikolojik faktörleri iki alt başlıkta sıralayabiliriz. Bunlar tutumlar ve kanaatlerdir. Tutumlar ile kanaatler genellikle birbirleri ile etkileşim içerisinde.

Tutumlar ve kanaatler birbirleri ile karıştırılırsa aslında birbirlerinden farklı iki kavramlardır. Kanaatler “söze dökülmüş tutumlar” olarak ifade edilebilir (Oskay, 1985, s. 16).

Kamuoyunun oluşumunda önce tutumların daha sonra kanaatlerin oluşması gerekir.

3.1.1.1. Tutumlar

Kamuoyunun oluşmasında tutumlar önemli bir yere sahiptir. Herhangi bir olay veya konu karşısında bireylerin olumlu veya olumsuz olarak takındıkları tavırlar tutumları oluşturur. Tutumlar aynı zamanda bir sembol, nesne veya çevredeki yaşamların bir yönünün insanlar tarafından elverişli veya elverişsiz bir şekilde değerlendirme eğilimi olarak da tanımlanır. Kişilerin tutumları soyut olmakla beraber ölçülebilir niteliktedir. Bireyler tarafından erken yaşlarda edinilir ancak zamanla tecrübe ve edinilen yeni bilgiler ve deneyimlerle beraber değişebilir (Bektaş, 1996, s. 73).

Tutumlar toplumsal normlar, değerler ve ilişkilerin etkisiyle ve psikolojik olarak bir düşünsel içinde oluşur. Bireylerin çevresel olarak herhangi bir nesne ve olguya karşı sahip olduğu ve takındığı tepki eğilimini ifade eder. Yani bireyin olası bir olay, olgu ve durumlara karşı ortaya koyması beklenen davranış biçimidir. Tutumlara somut veya soyut kavramlar konu olabilir. Bunlar; bir eşya, tasarım, olay, olgu veya durum olabileceği gibi iyi, mutluluk, kötü, mutsuzluk ve benzerleridir (Oskay, 1985, s. 21).

Bir tutumu eğilimin kendisi ve yönü olmak üzere iki yönü oluşturur. Tutumlar bilişsel, davranışsal ve duygusal öğeleri kapsar ve inanç ve değerlerden oluşur. Ancak bütün inanç ve değerlerin tutumlara dönüştüğü söylenemez. Tutumlar yaşam içerisinde çok güçlü olsalar da çevresel, toplumsal ve kişisel zorlamalar ile değiştirilebilir (Vural, 1999, s. 49).

Allport klasik olarak tutumların oluşumunda gerekli dört koşul olduğunu söyler (İnceoğlu, 1985, s. 14). Bunlar:

- İlk koşul, aynı tipten deneyimlerin artmasıdır. Aynı konu ile ilgili çeşitli deneyimlerin birikmesi ile insanda o konu hakkında tutumlar oluşur.
- İkinci koşul, bireyselleşme, farklılaşma ve ayrılmadır. İlk koşul olan biriken deney böylece desteklenir. Tutum özelleşir. Böylece belli bir tutum benzer olan tutumlardan ayrılır.
- Üçüncü koşul, dramatik bir deneyim ve kuvvetli bir etkileyicinin olmasıdır. Mesela, uzun boyluları sevmeyen birinin hayatını uzun boylu biri kurtardıysa uzun boylulara karşı bu kişi tarafından olumlu bir tutum geliştirebilir.

- Dördüncü koşul ise tutumlar hazır olarak elde edilir. Bunlar anne-baba, öğretmen, arkadaş veya benzerlerini taklit yolu ile olur.

Tutumları diğer düşünce yapılarından ve bu düşünce yapılarının oluşturduğu davranış biçimlerinden ayıran bazı temel ölçütler vardır (Barlas, İsen, & Batmaz, 1991, s. 260-262). Bunlar:

- Tutumlar doğuştan kazanılmaz, sonradan kazanılır. Yani bütün düşünsel etkinlikler gibi tutumlar da öğrenme sonucunda gerçekleşir.
- Tutumlar geçici olan düşünsel durumlar değildir. Çünkü oluştuktan sonra belirli bir süre içerisinde az veya çok devam ederler. Bunun temel sebebi ise tutumlar derece ile oluşur ve gelişir.
- Tutumlar insan ve nesneler arasındaki ilişkiye bir kararlılık ve düzen kazandırır. Öğrenme sonucu oluştukları için insanın çevresini algılama, yargılama ve kullanma gibi ilişkilerini düzenler.
- Genel olarak tutumlar aracılığıyla insan ile nesne ilişkisinde bir etkilenme ve yanlılık durumu ortaya çıkar. Bir insanda oluşan herhangi bir tutum karşısında artık bu tutum nesnesini insan objektif bir şekilde değerlendiremez.
- Tutumların belli bir biçimde şekillenmesi ve oluşması için birbirleri ile karşılaştırılabilir birden çok unsurun bir arada olması gereklidir. Herhangi bir nesneye karşı olumlu veya olumsuz bir eğilimin olması için o nesnenin diğer nesneler ile karşılaştırılması gereklidir.
- Bireysel tutumların oluşmasında uygulanan temel ilkeler toplumsal ya da grupsal tutumların oluşması içinde uygulanabilir. Özetle tutumların oluşması için gerekli olan sistem her iki tutum biçiminde de aynıdır.

Tutumlar bireylerin toplumdaki ilişkilerini kolaylaştırabildiği gibi güç duruma da düşürebilir. Bireyler aynı tutumu paylaştığı sürece birlik ve beraberlik kurarak kendileri ile aynı tutumu paylaşmayan insanları ise dışlarlar. Sonuç olarak tutumlar bireylerin kendilerini bir gruba ait hissetmeleri için ilk aşamadır.

3.1.1.2.Kanaatler

Kamuoyunun oluşmasında etkili olan psikolojik faktörlerden bir tanesi ise kanaatlerdir. Kanaatler çoğunlukla kamuoyu kavramının ikinci unsuru olan oy kavramının karşılığı olarak kullanılır (Güney, 2009, s. 226). Albig'e göre kanaatler ilgili bir grubun çoğunlukla kabul ettiği değil, tartışmalı konular üzerine anlatımlarıdır (Albig, 1956, s. 2). Kanaatler ve tutumlar genellikle karıştırılsada kanaatler, tutumların sözlü bir şekilde açığa çıkmasıyla oluşur. Tutumlar göz ile görülemezler ancak ölçülebilirler. Bu ölçümleri bireyin kanaatleri oluşturur. Örnek verecek olursak Bir kişi A partisine oy veriyordur çünkü onun favori partisi A partisidir. Yani A partisinde bulunduğu olumlu bir özellikten dolayı olumlu bir kanaate sahiptir. A partisine oy verme nedenini bile açıklayamayabilir. Çünkü parti hakkında basmakalıp fikir ve düşüncelere sahiptir (Bektaş, 1996, s. 73-74).

Bireyin kanaatlerinin oluşmasında o bireyin içinde bulunduğu çevre ve o çevreyi oluşturan kurumlar etkilidir (Övür, 2019, s. 325). Bireyler bir sorun karşısında çözüme ulaşabilmek adına durumla ilgili geçmiş deneyimlerine ve tutumlarına başvurmayı tercih ederler. Ancak her durum kendi özünde değerlendirilmesi gerektiği için tutumlardan bir fayda elde edilemez. Akılcı bir şekilde durum tanınarak, kavramsallaştırılıp, çözüm için uygulanmaya çalışılabilir. Pratik ve düşünsel açıdan bu tanımlamalar kanaat olarak kabul edilebilir. Kanaatler tutumlardan daha fazla akılcıdır çünkü bir durumun içerisinde yer edinen şüpheli öğeleri, belirsizlikleri, çelişkileri ve sorunları ele alır (Eugene, Hartley, & Hart, 1973, s. 16). Kanaatlerde temel olan düşünsel unsurdur. Belirli veya tartışmalı bir konu içinde kanaatler üç unsuru kapsar. Bunları sıralayacak olursak; birey, bireyin içinde bulunduğu çevre ve bireyin bu çevre ile etkileşimidir. Bireyler üzerinde çatışma, gerilim, hayal kırıklığı, endişe, alışkanlıklar, suçluluk duygusu, özdeşleşme, kompleksler, kişinin kendini savunması, sabit fikirler, değer yargıları gibi unsurlar kanaatleri oluştururken oldukça etkilidir (Abadan, 1960, s. 47).

Kanaatler hiç bir yerde ve zamanda ortak bir karar olarak karşımıza çıkmazlar. Aksi takdirde bu kanaat olmaz herkes tarafından benimsenen bir tutum olur. Kanaat unsurunu kabul edersek bu unsur içinde yer alan görüş, rasyonel açıdan ispatı gerekmeyen bir karardır (Yüksel, 1994, s. 23).

3.1.2. Kamuoyunun Oluşumunda Etkili Olan Kurumlar

Kamuoyunun oluşumunda sadece kişisel faktörler değil bireyin kanaat ve tutumlarının oluşmasına etki eden bireyinde içerisinde bulunduğu çevre ve bu çevreyi oluşturan kurumlarda etkilidir.

Bireyler doğduğu an itibariyle çevresinde ailesi vardır, okul yaşına geldiğinde okulda bir çevresi oluşur ve bu şekilde devam eder. Bulunduğu her çevreden olumlu veya olumsuz, doğru veya yanlış bir şekilde etkilenir. Böylece bireyler kişisel değerleri ve bulunduğu çevrelerden edindiği değerleri sentezleyerek kendine ait olan bazı fikir ve davranışlar edinir (Abadan, 1960, s. 27).

Yani bu fikir ve davranışların oluşmasında, içinde bulunduğu çevrelerden edindiği etkiler ve bu çevrelerden onay alabilmek için taklit, özdeşleşme, öğrenme gibi topluma uyum süreçleri etkilidir. Birey çocuklukta seçme olanağına sahip olamadığı için anne-babayı örnek alır. Birey bu süreçte davranışları ile edindiği ödül ve cezalarla ilişki kurar. Cezalandırıldığı zaman bu davranışları yenilemez. İlerleyen zamanlarda aile dışında karşılaştığı küçük gruplarda da bu süreç devam eder. Tüm bunlar toplumdan onay görme ihtiyacının oluşturduğu sonuçlardır. Bireyler böylece yaşam boyunca deneyimleri ile öğrenerek biriktirdikleri tutum ve kanaatleri geleceğe aktarabilir (İnceoğlu, 2010, s. 145).

Bu bağlamda içinde yaşadığımız sosyal çevrenin kamuoyu oluşmasında etkisi büyüktür. Birey ile sosyal çevre arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve bireyin düzenleyici bir mekanizmaya ihtiyaç duyması sosyal kurumların bugün var olmasına neden olmuştur. Sosyal kurumlar ise temelde var olan sorunlar sebebiyle insan davranışlarının ayarlanmasına sağlayan karmaşık kural kalıplarına ve bu kural kalıplarını uygulayan insanların oluşturduğu topluluğa verilen addır (Asna, 2006, s. 83).

3.1.2.1. Gruplar

Genel olarak grubu nasıl tanımlayacağımıza baktığımız zaman yapısal olarak grup; birbirleriyle belli bir sınır halinde diyalog içinde olan, belirli bir ideoloji etrafında toplanan, kendine özgü bir şekilde kural ve ritüelleri olan kişilerden oluşur (Bilgiseven, 1995, s. 222). Niteliksel olarak aynı grup içindeki bireylerin, birbirlerini benzer bir şekilde fakat diğer grupları farklı olarak algıladıklarını ve değerlendirdiklerini söyleyebiliriz. Grup oluşumu için sadece iki veya daha fazla insanın bir araya gelmesi yeterli değildir. İnsanların bir arada olmasının grup şeklinde nitelendirilebilmesi için bireyler arasında bir etkileşim olması gerekmektedir. Bu etkileşimin olmadığı topluluklarda hem sosyolojik hem de psikolojik olarak grup tanımına girmezler. Grup içinde var olan ilişki grubun oluşumunun temelidir. Bu ilişki hep aynı kalmaz çünkü bu ilişki statik değildir. Etkileşimin yaşandığı ilk evrede bireylerin üstlendikleri işlerin doğası ve algılanan özellikleri etkileşimin eğilimlerini ve bu eğilimlerinin bireyler üzerindeki etkisini belirlemede ağır basar. Zamanla grup içindeki bireylerin statü ve rolleri, grup normlarıyla beraber istikrara kavuşur (Şerif & Şerif, 1996, s. 184).

Grup kavramı literatürde farklı disiplinlerin ilgilendiği bir kavramdır. Grup kavramı özellikle birey, toplum, kamuoyu gibi konuların konuşulduğu ve tartışıldığı alanlarda sıradan kalabalık manasının ötesinde bir ifade taşır. Bireyler her hangi bir yerde kalabalık içerisinde bulunabilirler. Ancak kalabalıklar bireylerin davranış ve düşünüş şeklini etkileyemezler. Oysa bireylerin kendilerini ait hissettikleri gruplar, bireylerin davranış, düşünüş ve yönelimlerini etkiler. Bireyler şahsi menfaat ve hedefleri doğrultusunda bir grubun içerisinde yer alabilirler. Az veya daha kalabalık bir yapıda olabilen gruplar, bir davranış sistemi ve sınırları olduğu için bireyler gönüllülük esasına dayalı olarak gruba dahil olurlar (Dönmezler, 1990, s. 185).

Fischer'a göre bir insan topluluğunun grup olabilmesi için sekiz şart vardır (Güney, 2009, s. 139). Bunlar;

- Görülebilirlik
- Örgütlü olmak
- Rol: Her grup üyesi kendisine özgür rolleri oynar
- Etkileşim: Grup üyelerinin sürekli etkileşim içinde olması gerekir.
- Değerler: Grup üyelerinin ortak değerlere sahip olması gerekir.
- Norm: Grubun kuralları, grup üyelerinin rol ve davranışlarını etkiler.
- Amaçlar: Grup çalışmalarının bir veya daha fazla amaçları olabilir.
- Devamlılık: Belirli bir süre devam ederler.

Kanaatlerin şekillenmesinde rol alan unsurlar arasında ilk olarak birincil ve ikincil gruplar tanınır. Birincil gruplar; aile ve okul gibi bireyin öğrenme sürecini, ilk yıllarındaki tavırlarını, inanç, değer, görüş ve kanaatlerini etkileyen aynı zamanda oluşturan gruplardır (Oskay, 1974, s. 176). Aile bireyin sosyalleşerek, öğrenmeye başladığı ilk kurumdur. Psikolojik ve biyolojik olarak da gelişimin ilk meydan geldiği çevre ve kültürel aktarım merkezidir. Toplumsal evrimle özünde tutucu olan ancak sonradan dönüşen aile, bireye temel olan toplumsal ahlak ve davranış geleneklerini de iletir (Duverger, 1982, s. 146-147).

Aile, bireye kendi kanaatleri ve biliş düzeyleri çerçevesinde eğitim verir, etrafında olan olayları yorumlayabilmesi için öğretici konumdadır. Bu da bireyin kanaatlerinin oluşmasının ön önemli adımlarını oluşturur. Çünkü aile, bireylerin her daim kendilerini korunaklı bir alanda güvende hissettiği bir kurum olarak algılanır. Ailenin kamuoyu oluşturma üzerindeki etkisi iki yönden önemlidir. İlki, bireyin toplum içerisindeki rol ve sorumluluklarını, davranış biçimlerini, toplumla birlikte hareket edebilmeyi ailesinden öğrenir. İkinci olarak ise aile belirli ölçülerde devletin müdahale alanının dışında kalır ve böylelikle bireyler, etkilere karşı tepki göstermeyi bu sayede tutum kazanmayı ailelerden öğrenir (Key, 1963, s. 293). Birey öğrenme süreci içerisinde ilk yaşam deneyimlerini ailesi ile geçirdiği aralıkta oluşturur. Temel motivasyon kaynağı olan tutum ve kanaatlerini aile aracılığıyla edinen bireyler, diğer birincil gruplarla ilişki kurmaya başladığı zaman tezat olan tutum ve kanaatler de edinerek davranış değişikliği yaşayabilirler. Aileler sosyo ekonomik durumu ile toplumsal ilişki düzeyleri ve çocuk ile arasındaki ilişkiyle bireyin gelecekte siyasal sosyalleşme biçimini etkiler. Ailenin demokrat, despot, dayanışmacı gibi tutumları bireyin yetişme döneminde farklı özellikler sergilemesini sağlar. Aile bireye davranış kalıpları, değer ve tutum aktarımında direk bulunabileceği gibi birey bir yönlendirme etkisi altında olmadan da ilgili kalıpları kopyalayabilir. Aile ile birey arasındaki ilişki nasıl olursa olsun, aile bireyin siyasallaşmasında etkisini devam ettirir (Yılmaz N. , 2013, s. 324).

Eğitim; aileden sonra gelen ve bireylerin düşüncelerini belirlemede en etkili kurumlardan biridir. Bireylerin bilinçlenmesi amacıyla oluşturulan eğitim kurumları sosyal sistemlerde oldukları için bireyin yeni tutumlar geliştirerek, eski tutumlarını değiştirmesine neden olabilir (Sezer, 1972, s. 20). Bireyin fikir ve düşünceleri eğitim kurumlarında toplumla karşılaşır. Okullar bireyin kişiliklerinin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. Henüz gelişme çağında olan bir çocuk hayatında evdeki model kişiler olan anne ve babasından sonra genellikle ilk öğretmenlerini tanır. Ailede aldıkları eğitimin devamını okulda alan çocukların üzerinde bu eğitimler kalıcı etkiler bırakır. Böylece eğitimler bireyin etrafında yaşanan olayları ve gelişmeleri anlamasına ve yorumlamasına yardımcı olur. Bireyin aldığı eğitim düzeyinin artması siyasal yaşamı anlamasına veya kavrama düzeyinde önemli değişiklikler gözlenmektedir (Kalaycıoğlu, 1984, s. 167).

Aile ile başlayan eğitim süreci bireyin aileden sonra sosyalleşerek tutum ve kanaatlerini şekillenmesinde zaman, mekan, planlama gibi yönleriyle okullarda formel bir forma dönüşerek etkili olan sosyolojik temeldir. Eğitim siyasal toplumsallaşma açısından kilit bir önem taşır. Formel eğitimin yarattığı şekillendirici etki ile birey sadece bilinç taşımak ile kalmayarak kendisine çeşitli kabiliyetler sergileyebileceği ve bu kabiliyetlerin farkına varabileceği bir süreç içine girer. Bilgi dağarcığının genişlemesi ile bireyin siyasal alan hakkındaki algısında da değişiklik görünür (Bektaş, 1996, s. 87).

Althusser ise okulu “devletin öğrenimsel ideolojik aygıtı” şeklinde betimleyerek, öğrencilere okulun birçok beceri kazandırdığını fakat bunu o gün egemen olan ideolojiye tabi bir şekilde yaptığını belirtir. Hatta devletin çok gizlenmiş, simgeselleşmiş ve hafifletilmiş bir baskı ile kilise ve okullardaki insanları bazı ceza, seçme ve ihraç yöntemleri ile yola getirdiğini iddia etmiştir. (Althusser, 2006, s. 52-79).

İkincil gruplar ise bireyin duygusal, fiziksel ve mekânsal olarak yakın bir ilişki içerisinde olmadığı gruplardır. İkincil gruplar bireyin ilgi alanlarına hitap eden referans gruplardır. Referans grupları, bireylerin duygularını ve inançlarını etkileyerek bireylerin kendini kabul ettirmek istediği insanları ve toplum içindeki yerini belirleyerek bu gruplarla özdeşleşmesini sağlar. Günümüzden örnek verecek olursak, gelişen teknoloji ile birlikte hayatımıza giren sosyal medya platformlarında etkileşim içerisinde bulunan bireyler, mekânsal olarak yüz yüze bir ilişki içinde olmasa da ilgi alanlarının etkilendiği, tutum ve kanaatlerinin şekillenerek değiştiği bir süreç içerisine girerler. Böylece birey sosyal olarak kendi konumunu ve varlığını belirlerler (Onaran, 1984, s. 30).

İkincil gruplar daha çok bireylerin derin olmayan ilişkiler kurduğu dar bir çevreden oluşur. İkinci gruplar olarak adlandırılan ilişkilerde bireyin rolleri, sınırları önceden belirlenerek kabul edilmiş bir anlaşma üzerine kurulmuştur. Bu rolleri ve sınırları kabul eden herkesin dahil olabileceği isteyemeyenlerin ise çıkabileceği mecburiyeti olmayan gruplardır.

3.1.2.2.Baskı Grupları

Baskı grupları sosyo ekonomik düzeyi fark etmeksizin her ülkenin yönetim yapısı içerisinde yer alırlar. Siyasi mekanizmalar içinde büyük bir öneme sahip olan baskı grupları toplumun genel çıkarlarına uygun olan kendi özel çıkarlarını kamuoyu oluşturabilmek için devlet yönetiminin de söz sahibi olanlara ileterek siyaset rol oynayabilmektedirler (Dinçer, 1998, s. 3). En genel anlamı ile belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen kişilerin oluşturdukları baskı grupları az kurumsallaşmışlardır. Bazen tek bir konudan dolayı bir araya gelirler. Hukuki yapıları olmaz. Amaçlarına ulaşabilmek için kamuoyuna, hükümet ve devlet kurum ve kuruluşlarına isteklerini duyurabilmek amacıyla çeşitli iletişim teknik ve yöntemlerine başvururlar. Bir siyasi parti, yerel yönetimler, sendika, dernekler aracılığıyla düzenlenebilir ya da desteklenebilir (Arı, 1997, s. 319). Gayeleri doğrultusunda siyasi tehdit, ikna, propaganda, yerel yönetimlerin yapacakları faaliyetleri engelleme, maddi çıkar sağlama gibi yöntemler kullanırlar. Ne kadar fazla kitleye ulaşırlarsa o kadar etkili olurlar. Baskı grupları gücünü liderlik, üye sayısı ve maddi gücünden alır (Karanfiloğlu, 2000, s. 18). Baskı gruplarının toplumların siyasi meselelerde bilinçlenmelerini sağlamak, üyelerinin çıkarlarını yönetime karşı savunmak gibi birçok görev ile sorumludur. Bu görev ve sorumlulukların gerçekleştirilebilmesi adına bazı güç unsurlarının da varlığı gerekmektedir. Gücün bazı temelleri vardır. Bu gücü baskı grupları çıkarlarını gerçekleştirmek adına yönetime karşı kullanırlar. Kendi aralarında meydana gelen rekabet ortamında etkili olabilmek için gücü arttırmak gerekirse güçlenebilmek için işbirliğine gidebilirler (Akad, 1976, s. 64).

Sonuç olarak günümüzde baskı grupları çağdaş siyasi hayatın gerçekleri olarak kabul edilir. Politika sürecini kavrayabilmek için bütün bu olguları hesaba katmak gerekir. Demokratik sistemin işleyişinde baskı gruplarının rolü sanıldığından fazladır. Baskı gruplarının kamuoyunun aydınlanabilmesi için siyasal katılım için başvuru kanalları geliştirmek gibi bazı fonksiyonların yanında, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında aktif rol oynadıklarını unutmamak gerekir (Kapani, 2013, s. 230-231)

3.1.2.3.Kanaat Önderleri

Kanaat önderleri ilk defa kavram olarak Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet tarafından 1944 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde uyguladıkları "Halkın Tercihi" başlığı ile bir seçim araştırması esnasında geliştirilmiştir. 2400 deneğin görüşü ile yapılan bu çalışmada halkın tercihi olarak öne çıkan konulardan biri "kanaat önderi" olmuştur. Çünkü insan topluluk halinde yaşar ve birbirleriyle görüş alışverişinde bulunur, ilişki kurar (Aytekin, 2020, s. 26). Weimann'a göre kanaat önderleri kavramının altın çağı olarak 1960'lar ve 1970'ler olarak kabul edilir (Weimann, 1994). Bu süre içerisinde kanaat önderliğinin birçok tanımı yapılmıştır. Rogers ve Shoemaker kanaat önderliğini bir bireyin diğer bireylerin tutum ve davranışlarını göreceli bir şekilde gayri resmi olarak etkileyebilme derecesi olarak tanımlamıştır (Rogers & Shoemaker, 1971, s. 35). Keller ve Berry kanaat önderlerini tanımlamak için "Etkileyiciler" kavramını kullanmıştır. Bu sebeple bu kişiler siyasi ve sivil hayatlarında aktif biçimde yer alarak etkili olmuşlardır. Bu ölçekte kanaat önderlerinin etkileyici olabilmesi yakın bir zamanda herhangi bir politikacıyla temas içinde olup olmadığına, herhangi bir siyasi parti üyesi olup olmadığına yada başka bir şekilde politik ve sosyal olarak katılıp katılmadığına göre belirlenir (Keller & Berry, 2003, s. 40-41). Yapılan çalışmalarda kanaat önderleri kavramının başlıca özellikleri şu şekilde sıralanmıştır (Weimann, 1994, s. 176).

- Bütün sosyal düzeyde bulunarak karar verme durumlarının olduğu alanlarda bireyleri aynı sosyal seviyede etkiler.
- Tüm mesleklerde, sosyal sınıflarda, yaş gruplarında ve cinsiyetlerde bulunur.
- Çeşitli sosyal organizasyon ve etkinliklere daha fazla katılarak kişisel ağlarında daha merkezi konumda olmayı kabul etme eğilimindedirler.
- Kendi alanlarında uzman kabul edilen kanaat önderleri yakın çevrelerinde gayri resmi kabul edilir.
- Kitle iletişim araçlarına diğer bireylere oranla daha fazla maruz kalırlar.
- Daha çok tek alanda uzman olurlar.
- İletişim davranışları belirlidir.

Kanaat önderi olan kişiler iyi eğitim almış, maddi güçleri yeterli ve çeşitli kuruluşlarda faal olmaya eğilimlidirler. Pedagoji ve ikna alanında yüz yüze konuşmanın ve temasın diğer araçların etkinliğine oranla fazla olduğu hem sosyal bilimcilerin hem de kamuoyu uzmanlarının en yaygın görüşüdür. Yüz yüze yapılan temasın üstünlüğü doğrudan kişiler ile yapılması, gerçeklere dayanıyor olması ve bu sebeple etkinlik gücünün artmasıyla alakalıdır. Kanaat önderleri içinde bulundukları toplumda aktif oldukları ve çevrelerini etkileri altına almak için gösterdikleri gayret sebebiyle kendi siyasi eğilimlerini diğer kişilere kabul ettirmekte etkili olurlar. Yüz yüze iletişim özellikle kitle iletişim araçlarının yeterli düzeyde yaygın olmadığı toplumlarda önemli bir yer tutmaktadır (Lipset, 1964, s. 181).

3.1.2.4.Kültürel Yapı

Kamuoyu oluşumunda en önemli faktörlerden biri de kültürel yapıdır. Toplamlar, bir arada yaşayabilmek ve bunun devamlılığını sağlayabilmek için bazı sözleşmeler ve kültürel değerler oluşturarak sahiplenirler. Birtakım duygu, düşünce ve davranışın bir araya gelmesiyle oluşan bu kültürel değerler kamuoyu oluşturmada da büyük etkiye sahiptir.

İnsanlığın başlangıcı incelenirken antropologlar; insanı, coğrafi yapıyı ve kültürü bir bütün halinde ele almışlardır. Çünkü bireylerin yaşadıkları toplum ve sosyal hayat aslında var olan bir kültürün ürünüdür. Bozkurt Güvenç, “İnsan ve Kültür” ismini verdiği antropoloji kitabında kültürü; insan ve toplum kuramı, bir toplumun birikimli uygarlığı, o toplumun kendisi ve bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi olarak tanımlamıştır (Güvenç, 1984, s. 95). Kültür ile ilgili teorilerin temelini oluşturduğu birçok antropolog tarafından savunulan ünlü İngiliz antropolog Tylor ise kültür tanımını, inanç, bilgi, örf, adet, ahlak, sanat, hukuk ve bireyin toplumun üyesi olarak kazandığı yeteneklerden oluşmuş bütün olarak tanımlamıştır (Dönmezer, 1978, s. 96). Bozkurt Güvenç ise Tyler’ın kültür kavramını çözümleyerek açıklamaya çalışmıştır. Ona göre kültür (Güvenç, 1984, s. 102); *“Toplum, insanoğlu, eğitim süreci ve kültürel muhteva gibi değişkenlerin ve bunlar arasındaki karmaşık ilişkilerin bir işlevidir.”* İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliği aklı ve zakasıdır. Bu sebeple kültür kalıtsal olarak değil bireyin tüm yaşamı boyunca elde ettiği alışkanlıklar ve kazanımlar sonucu öğrendiği bir olgudur (Uygur, 1984, s. 18). Yani kültür mikro düzeyde bireyin yaşadığı toplumlara inerek olumlu veya olumsuz düzeyde onları etki alanına almaktadır. Bireyler bu mikro toplumların değerleri içinde kültürü bulurlar. Aynı zamanda eğitim ve öğretim yoluyla kültürü kazanıp sosyal bir miras olarak nesilden nesile aktarırlar. Bu sebeple kültür bireylerin içinde yaşadığı toplumun tarihsel gelişimi açısından sahip olduğu şuuru temsil eder (Erkal, 1966, s. 132). Bireyler içinde bulunduğu bu sosyal çevrenin etkisiyle etrafında gelişen olaylara ve siyasi fikirlere karşı olumlu veya olumsuz tutumlar geliştirirler. Sadece toplumlar üzerinde etkili olmayan kültürel yapı aynı zamanda siyasal yaşam üzerinde de etkilidir. Toplumların siyasi kültürünü oluşturan inançlar sistemi hem duygu ve düşünceleri hem de siyasi kanı ve siyasi davranışları belirlemektedir (Bektaş, 1996, s. 75). Toplumların siyasi kültürünü oluşturan bazı inançlar, değerler ve düşünceler vardır. Ancak bunlar her zaman bir bütünlük taşımazlar. Her toplumun içinde egemen olan kültürden ayrı olarak var olan alt kültür ile bireyler arasında sınıfsal, etnik ve ideolojik farklılıklar görülür. Bu sebeple bireyler mensup oldukları kültürleri koruyabilmek ve devam ettirebilmek için bir takım siyasi gruplaşma içerisine girebilirler. İdeolojik olarak kendilerine yakın buldukları gruplar veya siyasi partiler ile temas içerisinde olurlar. Böylece kamusal alanda kamplaşmalar genişler, toplumlar arasından kültürel çatışmalar meydana gelir. Burada ideolojik ve etnik gruplar çıkarları doğrultusunda hem parlamenter sistemde temsil edilebilirliklerini sağlamak için belirli bir çoğunluğu elde etmiş siyasi partilerle temsil edilebilirliği sağlayacakları gibi hem de iktidara muhalif gruplarla ortak bir paydada buluşabilirler. Bu ideolojik ve etnik gruplar kültürel farklılıkları kendi basın yayın organlarında yayınlamaya yeni kodlar oluşturmayı ve kamuoyunu etkilemeyi hedefler (Poyraz & Demirkol, 2015, s. 70-71).

Gelişen ve hızla ilerleyen teknoloji ile kültürel değerlerin ve oluşturulan yeni kodların kamuoyuna aktarılması sadece ulusal değil uluslararası ölçekte de kamuoyunun oluşmasında etkili olmaktadır. Bu sebeple kültürün oluşumunda etkili olan aile ve toplumun etkisinin zayıfladığı kitle iletişim araçlarının etkisinin ise giderek arttığı gözlemlenmektedir (Ozankaya, 1979, s. 105).

3.1.2.5.Hukuki ve Siyasal Ortam

Kamuoyunun oluşması için en etkili faktörlerden biri olan hukuk ve destekleyicisi olan siyasal ortam, devletlerin varlığını devam ettirebilmeleri için son derece önemli toplumsal

düzenlemeleri sağlar. Hukuk'un tanımına bakacak olursak; hukuk bireysel yasal savunma hakkının kolektif organizasyonudur. Her birimizin kişiliğini, özgürlüğünü ve mülkiyetini savunmak için doğal bir hakkı vardır. Bunlar hayatın üç temel şartıdır ve bunlardan herhangi birinin korunması tamamen diğer ikisinin korunmasına bağlıdır (Bastiat, 2012, s. 1). TDK'ya göre ise hukuk; *“Toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü”*dür (tdk.gov.tr, 2022). Kamuoyunun oluşabilmesi için hukuk ve siyasi iradenin birlikte çalışmasının akabinde hukuk devleti özgürlükçü, katılımcı, çoğulcu ve çağdaş olmalıdır (Müftüoğlu, 1996, s. 40). Kamuoyu genel anlamıyla, bir konuyla ilgilenen grupların kanaatlerini ifade etme, tartışma, karşılıklı olarak etkileşimde bulunma süreçlerinin ürünü olarak tanımlandığı için bireylerin ve grupların kendi kanaatlerini ifade etmeleri ve tartışmaya girişmeleri için buna olanak sağlayan hukuki ve siyasal ortamın var olması gerekir. Anayasa ve var olan diğer yasalar hukuki ortamı sağlarken, yönetimi elinde bulunduran siyasal organın kararları ise siyasal ortamı sağlamaktadır (Anık, 1994, s. 88). Her toplumsal sistemde siyasal rejimi ne olursa olsun kamuoyunun varlığından söz edilebilir. Siyasal iktidara sahip her gruplarla bu grubun yönettiği bireyler arasında her zaman karşılıklı ilişki ve etkileşim olacaktır (Sezer, 1972, s. 1). Bu bağlamda kamuoyunun oluşması için her şeyden önce enformasyon kanallarının açık tutularak haberlerin kitle iletişim araçları ile serbest bir şekilde alınıp verilebilmesi ve kitleye yayılabilmesi önemlidir. Bu kitlenin olaylar ve yaşanan sorunlar hakkında fikir sahibi olabilmeleri için gereklidir. O halde söylenebilir ki haberleşme özgürlüğünün var olması kamuoyunun oluşabilmesi açısından birincil şartı teşkil etmektedir. Haberleşme özgürlüğünün yanı sıra olaylar ve yaşanan sorunlar üzerinde bireylerin serbest bir şekilde fikir yürütebilme, tartışabilme, yorum yapabilme ve eleştiride bulunabilme imkanlarının da sağlanması gerekir. Kamuoyunun gelişebilmesi için bireylerin fikir yürütebilmesi, tartışabilmesi, yorum yapabilmesi ve eleştiride bulunabilmesi için imkanlarının olması önem arz etmektedir. Bu da kamuoyunun temelinde düşünce ve düşüncelerin açıklanması yani ifade hürriyetinin yattığı anlamına gelir (Kapani, 1981, s. 267). İfade hürriyeti ilk olarak 1961 anayasasının 20. Maddesinde temel hak ve özgürlükler başlığı altında; *“Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir. Kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz”* güvence altına alınmıştır (Özer, A., 1996, s. 126). Demokratik olan ülkelerde anayasalar hazırlanırken, ülke içinde yaşayan bireyler ve kamuoyları ile çatışmaktan kaçınmak bir amaç olup, bireylerin ve kitlelerin ifade özgürlüklerini ortaya koyabilmeleri için aralarında esnek bir bağ kurulmuştur. 1961 anayasasında görüldüğü üzere ülkemizde, bireylerin ve toplumların fikir ve ifade özgürlüklerini şahsi olarak ya da kitle iletişim araçları ile koyabilmeleri siyasi irade tarafından ortaya koyulan hukuk kuralları ile güvence altına alınmıştır. Bu hukuk ortamını oluşturan yasaların kamuoyunu oluşturma ve etkileme yönünün bireylerin ve toplumların ifade özgürlüğüne sahip olmalarının ve kullanmalarının güvence altına alındığı anlamını taşır (Sezer, 1972, s. 34). Yine 1982 anayasasının 25. Maddesinde *“Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebeple ve amaçla olursa olsun kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz, düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.”* diyerek ifade özgürlüğü ve kamuoyu fikirleri açıklanmıştır (Özer, A., 1996, s. 125). Günümüzde özellikle kamuoyu oluşturmak için kitle iletişim araçlarının etkisi tartışmasız bir gerçek iken 1961 anayasasında bireylerin ve kamuoyunun ifade, fikir, kanaat özgürlüğü ve bu özgürlüğü kitle iletişim araçları ile yayabilme özgürlüğü 1982 anayasasında 26. Maddesinde

“Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet, resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber ve fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir” diyerek özel bir madde içerisinde ele alınarak farklı bir düzenlemeyi gerekli kılmıştır (Özer, A., 1996, s. 127). Bu maddenin daha sonra özel bir tüzük ile RTÜK tarafından denetimi sağlanmaya başlanmıştır. Burada da siyasal iktidarın almış oldukları kararlar ve uygulamaların yasalarla güvence altına alınan ifade özgürlüğü iktidarda var olan özgürlük anlayışı, yasaların uygulanmasında gösterdikleri tutumlar ve mali imkanları sebebiyle tam olarak uygulandığı veya uygulanmadığının göstergesidir. Siyasal iktidar, basın ve haberleşme özgürlüğünü; İdare cezai tasarruflar ile, haberlerin alınmasını engelleyerek, gazetelerin dağıtımını kendi denetimi altında alarak, gazetecileri ruhsata tabi tutarak, gazete çıkaranı ruhsata tabi tutarak, gazetelerin politikalarını ve biçimlerini saptayarak kısıtlar (Dönmezer, 1978, s. 37). Bu uygulamalar otoriter devlet şekline uygun olmakla birlikte bazı zamanlar da demokratik devletlerde de görülmektedir (Sezer, 1972, s. 38).

3.1.3. Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçlarının Rolü

Kamuoyu oluşturulmasında etkili olan bir diğer faktör ise kitle iletişim araçlarıdır. İngilizce’de “mass communication” kavramının karşılığı olan kitle iletişim kavramı kitle iletişim araçlarıyla iletilen mesajların insanlara aynı anda hitap ettiği gerçeğini ifade etmektedir (Gökçe, 1993, s. 73). İnsanların istediği çevreden bilgi alma olanağı sağlayan ve teknoloji gücünün bir göstergesi olarak geniş halk kitlelerini birbirlerine haberleşme ağıyla bağlayan araçlara kitle iletişim araçları denmektedir. Kitle iletişim araçları; haber verme, eğlence, eğitim, çeşitli mal ve hizmetlerin özellikle reklamlar aracılığıyla tanıtılmasını ve propagandasının yapılması gibi önemli fonksiyonları üstlenmiştir (Karaküçük, Yenel, & Yaman, 1996, s. 44). Tüm fonksiyonlarının yanı sıra toplumu siyasal iktidarlardan ve onların yarattığı etkilerden haberdar etme gibi bir işlevi de bulunmaktadır. Politikacılar tarafından kamuoyu oluşturmak büyük önem arz ettiği için kitle iletişim araçları ile siyaset ilişkilerine siyasal iktidarlar büyük önem göstermektedir (Gönenç Ö. , 2003, s. 32). Bu sebeple siyasal katılmaya ve siyasal toplumsallaşmaya etki eden etkenler ile kitle iletişim araçlarının etkileriyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Amerika’da 1920’li ve 1930’lu yıllarda yapılan ve siyaset bilimi ağırlığında olan iletişim çalışmaları daha çok basın ve radyo aracılığı ile propaganda yapılması ve bu sürecin kamuoyu oluşumundaki etkileri üzerine yoğunlaşmıştır (Yaylagül, 2010, s. 22). W. Lippmann 1922 yılında yazdığı ve kamuoyunun oluşturulmasında kitle iletişim araçlarının rollerinin üzerinde durulduğu öncü bir çalışma olarak değerlendirilen “Kamuoyu” (Public Opinion) isimli kitabında medyayı insanların düşünce haritalarını şekillendiren önemli bir araç olduğunu dile getirmiştir. Bu çalışmanın akabinde Harold Lasswell, propaganda üzerine bir kitap yazarak burada gazetenin önemine değinmiştir. Lasswell bu çalışmasında 1. Dünya Savaşında gazetelerin ABD propagandasına hangi oranda yer verdiklerini inceleyerek “kim, kime, hangi kanaldan, hangi etkiyle ne söyler” formülasyonuna ulaşmıştır. Lasswell aynı zamanda kitle iletişim araçları ve propaganda ilişkisi üzerinde yoğunlaştığı çalışmalarında iletişimin; çevrenin gözetime alınması, toplum içerisindeki parçalar arasında bir bütünlük sağlanması, kuşaklar arasındaki kültür aktarımının gerçekleştirilmesi gibi işlevlerini de ortaya koyar (Temel, 2013, s. 241). Gazetelerin kamuoyu oluşturmada önemli bir kitle iletişim aracı

olmasının en temel sebeplerinden biri siyasal iletişim araçları içerisinde etkili olması ve seçmenin gazete haberlerinin tesiriyle oylarını yönlendirme etkisidir (Gürbüz & İnal, 2004, s. 90). Gazeteler diğer kitle iletişim araçlarından farklı olarak içeriğindeki haberlerin tekrar okunuyor olabilmesiyle kalıcıdır. Haber verme işlevinin yanı sıra siyasal fikirlerin savunuculuğunu yaparak toplumda fikir değiştirmeye çalışabilir (Tekin, 1998, s. 45). Bu sebeple gazetelerin vatandaşların ne düşüneceğini belirlemede etkili olduğu tezini savunan gündem teorisini destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmalar bize kitle iletişim araçlarının bireylerin siyasal tutumlarını değiştirerek, siyasal olaylar ve aktörler hakkında düşünce ve hislerini etkilediğini göstermektedir (Milburn, 1998, s. 257).

3.2.Gündem Belirleme Kuramı

Basının gündem belirleme rolü fikrinin kökenleri, Walter Lippmann'ın 1922 tarihli Kamuoyu adlı kitabında "Dış dünya ve kafamızdaki resimler" başlıklı bir bölümle başlasa da, bu fikir ancak 1968'de ortaya çıkmıştır. Basının "dışarıdaki dünya ile kafamızdaki resimler" arasındaki köprüyü kurması ampirik olarak test edilmiştir. Chapel Hill'deki North Carolina Üniversitesi'nde profesör olan Maxwell McCombs ve Donald Shaw, 1968 ABD başkanlık seçimlerini, kitle iletişim araçlarıyla halkın öncelikli sorunları ile öncelikli konuları arasında bir ilişki olup olmadığını öğrenmek için bir vaka çalışması olarak kullanmışlardır. Kamu gündemini ölçmek için McCombs ve Shaw anket araştırmasına güvenerek seçimdeki en önemli konular hakkında açık uçlu bir soru sormuşlardır. Sorunlar bu yüzdelere göre sıralanabildiği için bu anket kamu gündeminin kısa ve öz bir özetini vermiştir. Medya gündemi, Chapel Hill seçmenleri tarafından kullanılan dokuz ana haber kaynağında yer alan konuların sistematik içerik analiziyle ölçülmüştür. Bu kaynaklar, ağ televizyonu haberlerini, seçkin ve yerel gazeteleri ve haber dergilerini içermiştir. Kamusal gündem nasıl bir konuyu adlandıran seçmenlerin yüzdesine göre sıralanmışsa, aynı konular da haber gündeminde her bir konudaki haberlerin yüzdesine göre sıralanmıştır. Chapel Hill çalışması, iki gündem arasında neredeyse mükemmel bir ilişki bulmuştur. Seçmenlerin konulara verdiği önem, bir önceki ay haberlerde yer alma dereceleriyle yakından paralellik gösteriyordu (McCombs & Valenzuela, 2007, s. 45). 1970'li yıllara geldiğimiz zaman kitle iletişim araçlarının kamuoyu oluşturma üzerine yapılan çalışmalar genellikle medyanın gündem belirlemeye yönelik etkisi üzerine olmuştur. 1972 yılında yaptığı çalışmada Prof. Donald Shaw ve Prof. Maxwell McCombs kitle iletişim araçlarının gündem belirleme işlevini agenda-setting diye tanımlayarak, bu araçların bireylere ne düşünmeleri gerektiğinden ziyade, hangi konular üzerine düşünmeleri gerektiğinden bahsettiğini söylemiştir (Vivian, 1999, s. 388). Son dönemlerde yapılan gündem belirleme araştırmalarına bakıldığında ise bireylerin ne düşünmesi gerektiği yönünde vurgular dikkat çekmektedir. Gündem belirleme çalışmalarında ikinci aşama olarak nitelendirilen bu yaklaşım, konuların seçimi ve o konuların aktarım içeriğinin seçimi güçlü bir şekilde gündem belirleme etkilerini ortaya koyarak, haberlerin kamu gündemini nasıl etkilediğinin üzerinde yoğunlaşmıştır (Terkan, 2007, s. 563). Kamu gündemi ve medya gündemi arasındaki bağlantıyı ölçebilmek ve medya gündeminin yarattığı etki düzeyini ortaya koyabilmek için bazı değişkenler öne çıkmaktadır. Bu değişkenlerin başında ise olumsal koşullar gelmektedir. Olumsal koşulların içerisinde

1. Sorunların niteliği

2. İzleyicilerin kişilik özellikleri
3. Kişilerarası iletişimin varlığı
4. Medya türü
5. Zaman çizelgesi yer almaktadır.

Olumsal koşullar içerisinde ilk sırada yer alan sorunların niteliği değişkeni var olan bir sorun herhangi bir kişiyi yakından ilgilendiriyor, rahatsız ediyor, sorunu bizzat deneyimleyebiliyorsa medya gündeminden bağımsız olarak o sorun kamu gündemine yerleşebilir. Burada önemli olan bireyin o sorunu doğrudan deneyimleyebiliyor olmasıdır. Örnek verecek olursak yoksul bir aile için enflasyon sorununu varlıklı aileye oranla daha çok rahatsız edicidir. İkinci olarak kişi özellikleri arasında cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu gibi sosyo-demografik faktörler yer almaktadır. Örneğin eğitim durumu ne kadar yükselirse medyanın bireyleri etkileme gücü azalacaktır. Çünkü eğitilmiş bireyler farklı enformasyon araçlarına ulaşabilme imkanı artacaktır. Kişilerarası iletişim değişkeni olan üçüncü değişkene göre ise gündem belirlerken medyanın etkili olabilmesi için gündem konusu kişilerin kendi aralarında tartıştığı konular olmalıdır. Burada en etkili olan medya türleri; radyo, televizyon ve diğer araçlara oranla daha etkili olan gazetedir. Son olarak zaman çizelgesinde ise medya tarafından yayınlanan bir konunun kamu gündeminde olabilmesi için belirli bir zaman geçmesi gereklidir. Olumsal koşullar dışında ikinci ana faktörler arasında öncelikle ve çerçevelemeyi de sayabiliriz. Öncelikle; medyanın genel olarak hangi konulara öncelik vererek seçtiği ve hangi konuları dışarda bıraktığı ile ilgilidir. Çerçeveleme ise öncelik olarak seçilen konunun kamuya nasıl bir çerçeveden aktarılacağı anlamına gelmektedir (İrvan, 2001, s. 85-94). Bu sebeple medya, kamu ve siyaset üçgeninin birbirleri üzerindeki etkisi ve birbirleriyle ilişkisi gündem belirleme kuramı üzerinde durulması gereken en önemli durumların başında gelir. Gündem belirleme kuramı özellikle gazeteler için düşünüldüğünde haberlerin hangi sayfadan ve nasıl verildiği büyük önem taşımaktadır. Tüm bunlar medya içeriklerinin nasıl bir süzgeçten geçtiğinin anlaşılması için hayli önemlidir. Bu sebeple medyanın gündem belirlemek için yarattığı “yapay gündem” önemlidir. Medya tarafından oluşturulan gündem ister gerçek ister yapay olsun olağan gündem haline gelir ve toplum tarafından kabul edilir. Boorstin tarafından 1961 yılında kullanılan “yapay olaylar” kavramı, medyanın kitle iletişim araçlarıyla gündeme getirilmek veya öne çıkarmak amacıyla tasarlanan ve medyanın olaylar hakkında bilgi vermesi yönünde beklentisiyle ortaya çıkan olayları niteler. Yani yapay olaylar egemen meslek ilkeleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Çünkü gazeteci bu ilkeler gereği bunu bir sorumluluk olarak görüp, haberi güncelliğini kaybetmeden sunmak ister (Yegen, 2014, s. 26).

Gündem belirleme kuramı; kitle iletişim araçlarının gücü ile gündem belirleme gücünün paralel olarak şekillendiğini savunur. Bu ise, kitle iletişim araçlarının bireyleri inandırmaya ve etkilemeye yönelik gücünden ziyade, kamunun gündemini oluşturma ve kamuyu bilgilendirme gücü ile bağlantısını ortaya çıkarır. Aynı zamanda bu durum siyaset kurumu ve kitle iletişim araçları arasındaki var olan ilişkinin temel nedenini de teşkil etmektedir. Çünkü siyaset kurumu içerisindeki kişiler kitle iletişim araçları üzerinde kontrol oluşturarak kamunun gündemini belirleyerek aynı zamanda statü ve imkanlarını problemsiz bir şekilde devam ettirmek isterler. O zaman iktidar olma gücünü de ellerinde tutabilirler (Vatandaş, 2020, s. 68).

Kaynakça

- Abadan, N. (1960). K t le Haberle  me Vas taları. *A. .S.B.F. Dergisi*, 15(01), 47. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000528
- Akad, M. (1976). *Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Albig, W. (1956). *Modern Public Opinion*. New York: Mc. Graw Hil.
- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Ayg tları*. (A. Tümertekin,  ev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anık, C. (1994). Kamuoyu Oluşturan Araçlar. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 88. https://www.researchgate.net/profile/Cengiz-Anik/publication/340226781_15_kamoyunu_olusturan_aralar/links/5e7de9cea6fdcc139c09118d/15-kamoyunu-olusturan-aralar.pdf
- Arat,  . (1992). Demokrasilerde Kamuoyunun Oluşumu İçin Gerekli Koşullar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1-2, 41-42. <https://izlik.org/JA42RM72WJ>
- Arı, T. (1997). *Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Asna, A. (2006). *Kuramda ve Uygulamada Halkla İlişkiler*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Atabek, N. (2012). Medya ve Kamuoyu. H. İ. Gürcan içinde, *Medya ve İletişim* (s. 93-94). Eski hir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aytekin,  . (2020). İki Aşamalı Akış Kuramı Bağlamında Instagram'daki  nl  Destekçiler  zerine Bir  rnek Olay  alı ması. *İletişim  alı maları Dergisi*, 6(1), 26. <https://izlik.org/JA59CN53LR>
- Barlas, T., İsen, G., & Batmaz, V. (1991). *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Bastiat, F. (2012). *The Law*. Baltimore: Laissez Faire Books.
- Bektaş, A. (1996). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bernays, E. L. (1928). Manipulating Public Opinion: The Why and The How. *American Journal of Sociology*, 33(6), 959. <https://www.jstor.org/stable/2765989>
- Bilgiseven, A. K. (1995). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Dinçer, M. K. (1998). *Lobicilik*. İzmir: Alfa Yayınları.
- Dönmezler, S. (1978). *Sosyoloji*. İstanbul: Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları.
- Dönmezler, S. (1990). *Sosyoloji*. İstanbul : Beta Yayınevi.
- Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi*. ( . Tekeli,  ev.) Ankara: Varlık Yayınları.
- Erdoğan,  . B. (2021). Medya ve Kamuoyu İlişkisi Bağlamında "Sosyal Medya Deneyleri"  zerine Bir  alı ma. *İnif E-Dergi*, 6(2), 107. 10.47107/inifedergi.886162
- Erkal, M. (1966). *Sosyoloji (Toplumbilim)*. İstanbul: Der Yayınevi.

- Eugene, L. H., Hartley, R., & Hart, C. (1973). *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*. (Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2000). *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i*. İstanbul: İnkılap.
- Gökçe, O. (1993). *İletişim ve Kitle İletişim Bilimlerine Giriş-İnsanlararası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi*. Konya.
- Gönenç, E. Ö. (2002). Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Etkisi. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 14, 152. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.40925>
- Gönenç, Ö. (2003). Siyasal Yaşamın Belirlenmesinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 17, 32. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.23916>
- Güney, S. (2009). *Davranış Bilimleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gürbüz, E., & İnal, M. E. (2004). *Siyasal Pazarlama Stratejik Bir Yaklaşım*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Güvenç, B. (1984). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (1996 [1962]). *The Structural Transformation of the Public Sphere an Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: The MIT Press.
- İnceoğlu, M. (1985). *Güdüleme Yöntemleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum Algı İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- İrvan, S. (2001). Gündem Belirleme Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9(1).
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Bilim*. İstanbul: Beta Yayını.
- Kapani, M. (1981). *Kamu Hürriyetleri* (Yenilenmiş b.). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- Kapani, M. (2013). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaküçük, S., Yenel, F., & Yaman, M. (1996). Sporun Topluma Yaygınlaştırılması Bakımından Televizyon Programlarının Etkinliği. *Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(3), 44. <https://www.academia.edu/103178996/>
- Karanfiloğlu, A. Y. (2000). *Yerel Yönetimlerin Denetimi*. Ankara: Sayıştay Yayınları.
- Keller, E., & Berry, J. (2003). *Influentials: One American in Ten Tells The Other Nine How To Vote Where To Eat, And Want To Buy*. New York: Free Press.
- Key, V. (1963). *Public Opinion and American Democracy*. New Yor: Alfred A. Knopf.
- Korkmaz, A. (2009). İnternet Gazeteciliğinin Kamuoyu Oluşumuna Etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1(2), 15. <https://izlik.org/JA93YJ67LH>
- Lipset, S. M. (1964). *Siyasal İnsan*. (M. Tunçay, Çev.) Ankara: Siyasi İlimler Dergisi Yayınları.

McCombs, M., & Valenzuela, S. (2007). The Agenda-Setting Theory. *Cuadernos de Información*, 45. <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=97120369004>

Milburn, M. A. (1998). *Sosyal Psikolojik Açidan Kamuoyu ve Siyaset*. (A. Dönmez, & V. Duyan, Çev.) İmge Kitabevi.

Müftüoğlu, G. (1996). *Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti* (1. b.). Ankara: Sayfa Yayınevi.

Nalcıoğlu, B. U. (2004). *Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin İstanbul'daki Basın Etkinliklerinin (1923-1931) Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Onaran, A. Ş. (1984). *Kamuoyu El Kitabı*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Oskay, Ü. (1974). *Kitle Haberleşmeleri Açısından Sosyal Algılama ve Tutumları Dinamiği* (Cilt XXIX). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.

Oskay, Ü. (1985). *Kitle Haberleşmesi Teorilerine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.

Ozankaya, Ö. (1979). *Tophum Bilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Övür, A. (2019). Kültür Endüstrisinin Gündem Belirleme ve Kamuoyu Oluşturma İşlevi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11(4), 325. <https://izlik.org/JA57EX84EP>

Özer, A. (1996). 1982 Anayasası: Gerekçeli ve 1961 anayasasıyla mukayeseli. Lazer Ofset Matbaa Tesisleri.

Poyraz, E., & Demirkol, K. (2015). Siyasi İktidarın Meşruiyet Arayışı: Medya Sosyal Gruplar ve Kamuoyunu Eteleyen Faktörler. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 70-71. 10.17361/UHIVE.2015813155

Rogers, E. M., & Shoemaker, F. (1971). *Communication of Innovations; A Crross-Cultural Approach*. NewYork: The Free Press.

Savigny, H. (2002). Public Opinion, Political Communication and the Internet. *Politics*, 22(1), 2. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.00>

Sezer, D. (1972). *Kamuoyu ve Dış Politika*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Şerif, M., & Şerif, C. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. (M. Atakay, & A. Yavuz, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.

Türk Dil Kurumu. 03.12.2022. TDK. [tdk.gov.tr](https://sozluk.gov.tr/): <https://sozluk.gov.tr/>

Tekin, C. (1998). *İnsan İletişiminin Boyutları*,. Eskişehir: Anadolu Ün. Eğitim Araştırma ve Bilimsel Yayınlar Dizisi.

Temel, F. (2013). Siyasal Tercihlerin Oluşum Sürecinde Kitle İletişim Araçlarının Rolü. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 241. <https://izlik.org/JA83DF48JZ>

Temizel, H. (2008). Kamuoyu Kuramları ve Kamuyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 129.

Terkan, B. (2007). Basın ve Siyaset İlişkisinin Gündem Belirleme Modeli Çerçevesinde Bir Analizi. *The Journal of Selcuk University Social Sciences Institute*, 17, 563. <https://izlik.org/JA77GX94LA>

Uygur, N. (1984). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Vatandaş, S. (2020). Covid-19 Pandemisi Ve ‘Gündem Belirleme’ İşlevi Açısından Gazete Manşetleri. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 68. <https://izlik.org/JA83DR28JY>

Vivian, J. (1999). *Media of Mass Communication*. Boston: Allyn and Bacon.

Vural, A. M. (1999). *Yerel Basın ve Kamuoyu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Weimann, G. (1994). *The Influentials: People Who Influence People*. New York: State University of New York Press.

Yaylagül, L. (2010). *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot.

Yegen, C. (2014, Kasım). Medyanın Kamuoyu Oluşturma Ve Gündem Belirleme Rolü Üzerine: Saray Sıerra Haberleriyle Oluşturulan Yapay Gündem. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 26. <https://izlik.org/JA85JE37ZW>

Yılmaz, N. (2013). Sosyalleşme Sürecinin Siyasal Boyutu. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 324. <https://doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.372>

Yüksel, A. H. (1994). *İkna Edici İletişim*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.

Yüksel, E. (2007). “Kamuoyu Oluşturma” ve “Gündem Belirleme” Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 572. <https://www.academia.edu/download/53150900/448303.pdf>

BÖLÜM 5

Basın, Kamuoyu ve Siyasal İktidar: Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinin Tarihsel Analizi (1960-1971)

FERYAT BULUT¹

Giriş

Basın, demokratik toplumlarda yalnızca bilgi aktaran bir kanal değil; aynı zamanda kamusal tartışma alanını genişleten, kamuoyunun oluşumunu etkileyen ve siyasal iktidarı denetleyen kurumsal bir aktör olarak konumlanır. Bu nedenle basın, kamuoyu ve demokratikleşme ilişkisi, normatif bir “özgür basın, güçlü demokrasi” önermesinin ötesinde, basının gündem belirleme ve çerçeveleme yoluyla siyasal süreçlerde nasıl etkili olduğunun incelenmesini gerektirir. Türkiye örneğinde bu ilişki, özellikle 1960’lar ve 1970’ler gibi siyasal kırılmaların, toplumsal hareketliliğin ve ideolojik kamplaşmanın yoğunlaştığı dönemlerde daha görünür ve tartışmalı hâle gelmektedir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından kabul edilen 1961 Anayasası’nın görece özgürlükçü düzeni, basına kamusal denetim işlevi açısından geniş bir alan açmış; basın, siyasal iktidarla toplum arasında aracılık yapan “dördüncü güç” iddiasını güçlendiren bir konuma yükselmiştir. Ne

¹ Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, Rektörlük Ortak Dersler Bölümü, Orcid: 0009-0008-1344-7561

var ki aynı dönem, basının yalnızca demokratikleşmeye katkı sunan bir denetim mekanizması olmadığını; sahiplik yapıları, siyasal angajmanlar ve kutuplaşma dinamikleri içinde taraflı bir aktöre dönüşebileceğini de göstermiştir. 1968 olaylarının basında temsil ediliş biçimleri, gençlik taleplerinin kimi zaman demokratikleşmenin bir ifadesi, kimi zaman da kamu düzenine tehdit olarak kodlanması üzerinden kamuoyunun karşıt algılarla bölünebildiğini ortaya koyar. 1970'lere gelindiğinde ise basın, ideolojik ayrışmaların hem yansıtıcısı hem yeniden üreticisi olarak toplumsal uzlaşmayı zorlaştıran bir işlev de üstlenmiş; güvenlikçi politikalar, yayın yasakları ve oto-sansür pratikleri basın özgürlüğünün kırılmasını belirginleştirmiştir. Bu çalışma, söz konusu tarihsel kesitte basının demokratikleşme süreçleriyle kurduğu ilişkiyi, “kamusal denetim” ile “kutuplaşma üretimi” arasındaki ikili gerilim hattı üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır.

Basın, Kamuoyu ve Demokratikleşme Kavramları

Demokratik toplumların işleyişinde basın, yalnızca haber aktaran bir iletişim aracı değil; aynı zamanda kamuoyu oluşumunu yönlendiren, siyasal iktidarı denetleyen ve toplumsal katılımı teşvik eden temel bir aktör olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle basın, modern demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak değerlendirilmekte ve siyasal sistemin işleyişinde kritik bir rol üstlenmektedir. Toplumların siyasal bilinç düzeyinin artması, kamusal tartışma alanlarının genişlemesi ve demokratik taleplerin görünür hale gelmesi büyük ölçüde basının işlevleriyle doğrudan ilişkilidir (Bulut, 2018).

Basın kavramı, en genel anlamıyla, topluma bilgi aktarma, olayları yorumlama ve bireyler arasında düşünsel bir etkileşim alanı oluşturma işlevlerini yerine getiren kurumsal bir yapıyı ifade etmektedir. Yazılı, görsel ve işitsel araçlar aracılığıyla faaliyet gösteren basın, modern toplumlarda bireylerin dünyayı algılama biçimlerini şekillendiren temel unsurlardan biri haline gelmiştir

(Akdemir, 2014). Özellikle siyasal içerikli haberler, yorumlar ve köşe yazıları ile basın, bireylerin siyasal tutum ve davranışları üzerinde belirleyici bir etki yaratmaktadır. Bu çerçevede basın ile kamuoyu arasında karşılıklı ve etkileşimsel bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Basın, yalnızca bilgiyi aktaran pasif bir araç olmayıp, hangi konuların gündeme taşınacağını, hangi olayların öne çıkarılacağını ve nasıl bir çerçevede sunulacağını belirleyerek toplumsal algının inşasında aktif bir rol üstlenmektedir. Gündem belirleme ve çerçeveleme işlevleri aracılığıyla toplumsal tartışma alanını şekillendiren basın, bireysel kanaatlerin kamusal düzlemde ortak eğilimlere dönüşmesinde belirleyici bir unsur haline gelmektedir. Bu nedenle basının işleyiş biçimi, kamuoyunun oluşum sürecini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Kamuoyu kavramı ise, toplumun belirli bir konuya ilişkin ortak eğilimlerini, düşüncelerini ve tepkilerini ifade etmektedir. Kamuoyu, bireysel düşüncelerin toplamından ibaret olmayıp, iletişim süreçleri aracılığıyla şekillenen dinamik bir yapıya sahiptir. Bu noktada basın, kamuoyunun oluşumunda ve yönlendirilmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir (Ergun ve Polatoğlu, 1992). Basın aracılığıyla gündeme taşınan konular, toplumun hangi meseleler üzerinde düşüneceğini ve tartışacağını belirlediği gibi toplumsal olaylara yön vermektedir (Ademi, 2026). Bu durum, siyasal karar alma süreçlerini dolaylı ya da doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan kamuoyunun oluşum süreci, yalnızca toplumsal düşüncelerin gelişimi için değil, aynı zamanda siyasal sistemlerin işleyiş açısından da belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamuoyunun serbestçe oluşabildiği ve farklı görüşlerin kamusal alanda ifade edilebildiği toplumlarda, siyasal iktidarın denetlenmesi ve katılımcı bir yönetim anlayışının gelişmesi mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla basının kamuoyunu şekillendirme gücü, demokratik yapının güçlenmesiyle doğrudan ilişkili olup, basın özgürlüğü, demokratikleşme sürecinin temel dinamiklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Demokratikleşme süreci, yalnızca seçimlerin yapılması veya siyasal kurumların varlığı ile sınırlı bir olgu değildir. Demokratikleşme, aynı zamanda ifade özgürlüğünün güvence altına alındığı, farklı düşüncelerin kamusal alanda serbestçe tartışılabildiği ve siyasal iktidarın toplum tarafından denetlenebildiği bir ortamın varlığını gerektirir. Bu açıdan bakıldığında, basın özgürlüğü demokratikleşmenin olmazsa olmaz koşullarından biridir. Basının özgür olmadığı bir siyasal düzende, kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşmasından ve demokratik katılımın gelişmesinden söz etmek mümkün değildir (İçel, 1985).

Basın ile siyasal iktidar arasındaki ilişki, demokratik sistemlerde çoğu zaman gerilimli bir nitelik taşımaktadır. Siyasal iktidar, kamuoyunun şekillenmesinde etkili olan basını denetim altında tutma eğilimi gösterebilirken; basın ise iktidarı eleştirme, sorgulama ve toplumu bilgilendirme görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim, demokratik sistemlerin özünde yer alan denge ve kontrol mekanizmalarının kritik bir bileşenini teşkil etmektedir (Terzioğlu, 2024). Basının siyasal iktidar karşısındaki konumu, o toplumdaki demokratik kültürün düzeyi hakkında bizlere önemli ipuçları sunmaktadır.

Modern demokratik toplumlarda basın, “dördüncü güç” olarak tanımlanmakta ve yasama, yürütme ve yargı erklerinin yanında kamusal denetim işlevi üstlenmektedir. Bu işlev, yalnızca iktidarın eylemlerini eleştirmekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda toplumsal taleplerin görünür kılınmasını ve siyasal gündemin şekillendirilmesini de kapsamaktadır. Basın, bu yönüyle kamuoyu ile siyasal iktidar arasında bir aracı konumunda yer almakta; toplumun beklenti ve tepkilerini siyasal alana taşımaktadır (Güz, 2010). Basının demokratik sistem içerisindeki konumunu ve kamusal denetim işlevini ortaya koyan bu çerçeve, doğal olarak onun demokratikleşme süreçlerindeki rolünün de tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Zira kamuoyu ile siyasal iktidar arasında aracılık yapan

ve toplumsal talepleri siyasal gündeme taşıyan bir aktör olarak basın, demokratikleşmeye nasıl ve hangi koşullarda katkı sunduğu sorusu önem kazanmaktadır. Bu noktada basının bilgilendirme, hesap sorma ve kamusal tartışma alanı oluşturma işlevleri üzerinden demokratikleşmeyle kurduğu ilişkinin daha eleştirel bir perspektifle ele alınması gerekmektedir. Basının demokratikleşme süreçlerindeki rolü, genellikle bilgilendirme, hesap sorma ve kamusal tartışma alanı yaratma işlevleri çerçevesinde olumlu bir kavram olarak ele alınır. Ancak bu etki her zaman demokratikleşmeyi destekleyici yönde gerçekleşmemektedir. Basının yapısı, sahiplik modelleri ve içinde faaliyet gösterdiği siyasi-ekonomik bütünlük, onun potansiyelini sınırlayabilir veya çarpıtabilir (Özek, 1978).

Özellikle siyasal kutuplaşmanın yoğun olduğu dönemlerde basın, ideolojik ayrışmaları derinleştiren bir araç haline gelebilmekte ve toplumsal uzlaşma yerine çatışmayı besleyebilmektedir (Bulut, 2025a). Kutuplaşmış medya ortamlarında, haber kuruluşları sıklıkla belirli siyasi grupların veya çıkar çevrelerinin sözcüsü konumuna inebilmekte, haberi "olduğu gibi" aktarmak yerine, taraflı bir çerçeveleme ile sunmaktadır. Bu durum, kamuoyunu aydınlatmak bir yana, izleyicileri kendi yankı odalarına hapsederek, farklı görüşteki bireyler arasındaki anlayış ve diyalog köprülerini tahrip etmektedir. Sosyal medya algoritmalarının da bu süreçte eklemlenmesiyle, sansasyonel ve duygusal içerikler, karmaşık ve uzlaş gerektiren konuların önüne geçmekte, siyasi tartışmaların kalitesini düşürmektedir. Bu gerçeklik, basının tarafsızlık ve sorumluluk ilkeleriyle olan ilişkisini yeniden tartışmaya açmaktadır. Geleneksel gazetecilik idealleri olan objektiflik ve dengeli habercilik, ticari baskılar ve siyasi angajmanlar karşısında zayıflayabilmektedir. Medya okuryazarlığının yaygın olmadığı toplumlarda, vatandaşların manipülatif içerikleri ayırt edebilmesi daha da güçleşir. Bu da demokratik katılımı, bilgiye dayalı rasyonel

tercihler yerine, duygusal tepkiler ve önyargılar üzerinden şekillendirilme riskiyle karşı karşıya bırakır (Çöllüoğlu, 2025).

Dolayısıyla basının demokratikleşme sürecindeki rolü hem olumlu hem de olumsuz etkileri birlikte değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmalıdır. Basının özgürlüğü kadar, çeşitliliği, şeffaflığı ve mesleki etik standartlara bağlılığı da hayati önem taşır. Sağlıklı bir demokrasi, yalnızca sansürden arınmış bir basın değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluğunu idrak etmiş, farklı seslere yer veren ve kamusal yararı gözeten bir medya ekosistemi gerektirir (Adorno, 2016). Bu nedenle, medyanın demokratik potansiyelini gerçekleştirebilmesi, yalnızca yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda meslek içi özdenetim mekanizmalarının gücü ve vatandaşların eleştirel bilinç düzeyiyle de doğrudan ilişkilidir.

1960 Darbesi ve 1961 Anayasası Sonrası Türkiye’de Basın

Türkiye’de basın, tarihsel süreç içerisinde demokratikleşme tartışmalarının merkezinde yer almış; özellikle siyasal kriz dönemlerinde kamuoyunun şekillenmesinde belirleyici bir aktör olmuştur. Bu belirleyicilik, basını yalnızca bir bilgi kanalı değil, aynı zamanda siyasal mücadelelerin bir parçası ve toplumsal hafızanın biçimlendiricisi konumuna taşımıştır. Bu bağlamda, 1960–1970 yılları arası dönem, basın, kamuoyu ve siyasal iktidar ilişkilerinin en yoğun ve tartışmalı biçimde yaşandığı bir zaman dilimi olarak öne çıkmaktadır. Bu on yıl, 27 Mayıs 1960 Darbesi’nin ardından hazırlanan ve nispeten özgürlükçü bir ruh taşıyan 1961 Anayasası’nın sağladığı görece geniş ifade özgürlüğü ortamında başlamış, ancak hızla artan toplumsal hareketlilik (Çelik, 2024), ideolojik kampaşma ve ekonomik istikrarsızlıkların gölgesinde geçmiştir. Basın, bu çalkantılı ortamda adeta bir mikrokosmos, Türkiye’nin yaşadığı gerilimlerin bir yansıması ve bazen de bir hızlandırıcısı olmuştur.

1960 askeri müdahalesi, Türkiye'nin siyasal tarihinde olduğu kadar basın-siyaset ilişkileri açısından da önemli bir kırılma noktası teşkil etmektedir. 27 Mayıs Darbesi, Demokrat Parti iktidarının basın üzerindeki baskıcı uygulamalarına tepki olarak meşrulaştırılmış ve bu durum, basının darbe sürecine yönelik tutumunu ve sonrasındaki konumunu doğrudan etkilemiştir. Darbe sonrasında oluşturulan siyasal ortam, basına görece daha geniş bir hareket alanı sağlamış ve bu süreç, 1961 Anayasası ile kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur. 1961 Anayasası, basın özgürlüğünü en geniş biçimde düzenleyen anayasal metinlerden biri olarak kabul edilmekte; düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü güvence altına alarak basını, siyasal iktidarı denetleyen ve kamuoyunu bilgilendiren anayasal korumalı bir kurum haline getirmiştir (Tunaya, 1980).

Bu dönemde basın, bir yandan demokratik hak ve özgürlüklerin savunucusu olarak konumlanırken, diğer yandan siyasal kutuplaşmanın derinleşmesinde etkili bir rol oynamıştır. Yalnızca siyasal gelişmeleri aktaran bir araç olmaktan çıkmış, siyasal tartışmaların yürütüldüğü kamusal bir alan haline gelmiştir. Örneğin, Cumhuriyet gibi gazeteler, 1961 Anayasası'nın getirdiğı sosyal hakları ve parlamenter demokrasiyi savunan, askeri müdahalelere karşı temkinli bir çizgi izleyen bir yayın politikası benimserken; sağ ve sol ideolojileri temsil eden yayın organları giderek daha sert ve dışlayıcı bir söylem geliştirmiştir. Özellikle 1965 seçimleri sonrasında Süleyman Demirel'in başbakan olması ve 1960'ların sonlarına doğru gençlik hareketlerinin yükselişi ile, basın kuruluşları kendilerini açıkça “ilerici” veya “muhafazakar” kampların sözcüsü olarak tanımlamaya başlamıştır (Erken, 2012). Bu durum, haber dilini ve önceliklerini derinden etkilemiştir. Aynı olay, farklı gazetelerde adeta zıt gerçekliklermiş gibi sunulabilmiş; bu da okuyucuyu bilgilendirmekten çok, mevcut önyargılarını pekiştiren ve toplumu kutuplaştıran bir işlev görmüştür. Basının bu

ikili karakteri hem özgürlük bekçisi hem de kutuplaşma aktarıcısı onun toplumsal sorumluluğuna dair temel bir paradoksu ortaya koyar (Kırkpınar, 2018).

Bu çerçevede basın, kamuoyu ve demokratikleşme arasındaki ilişki, yalnızca normatif bir ideal olarak değil; tarihsel ve toplumsal bağlam içerisinde ele alınması gereken dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye'nin 1960-70 döneminde olduğu gibi, derin sosyal bölünmelerin yaşandığı süreçte, basın bu ideal rolünü oynamakta zorlanmıştır. Sahipliğin siyasi ve ekonomik çıkarlarla iç içe geçmesi, gazeteciler üzerindeki baskılar (maddi, siyasi veya fiziksel) ve mesleki etik standartlarındaki dalgalanmalar, basının kamusal alanı inşa etme potansiyelini zayıflatmıştır. Basının sahip olduğu etki gücü, demokratikleşmenin yönünü belirleyebilecek potansiyele sahip olmakla birlikte, bu gücün nasıl ve hangi koşullar altında kullanıldığı (Güngör, 2011), demokratik yapının niteliğini doğrudan etkilemektedir.

Nitekim 1960-70 dönemi, bu gücün iki ucu keskin bir kılıç olabileceğini net bir şekilde gösterir. Bir uçta, basının demokratikleşmeye katkısı vardır: 1961 Anayasası'nın ruhunu topluma anlatan, işçi hareketlerinin ve öğrenci eylemlerinin haklı taleplerini görünür kılan, yolsuzluk iddialarını gündeme getiren yayınlar, katılımcı bir siyasi kültürün gelişmesine hizmet etmiştir (Ahmad, 1995; Topuz, 2003). Diğer uçta ise, aynı gücün kutuplaştırıcı ve istikrarsızlaştırıcı etkisi bulunur. Sistemik olarak karşıt görüşleri şeytanlaştıran, şiddeti meşrulaştıran veya görmezden gelen ve her siyasi krizde “öteki”ni hedef gösteren nefret söylemi yüklü yayınlar, toplumsal gerilimi tırmandırarak 12 Mart 1971 Muhtırası gibi demokratik kesintilere zemin hazırlayan ortamı beslemiştir (Zürcher, 2014; Toker, 1990). Sonuç olarak, bu on yıl, basının hem demokratikleşmenin taşıyıcısı hem de siyasal ayrışmanın görünür kılındığı ikili işlevini açıkça sergileyen bir dönem olarak değerlendirilebilir (Özbudun, 2011).

1968 Hareketleri ve Basının Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü

1968 yılı ve sonrasında yaşanan toplumsal hareketler, yalnızca Türkiye’de değil, dünya genelinde siyasal ve toplumsal dönüşümlerin simgesi haline gelmiştir. Öğrenci hareketleri, savaş karşıtı protestolar ve özgürlük talepleri, basın aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmış; bu süreçte basın, toplumsal muhalefetin görünürlük kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye’de 1968 hareketleri, özellikle gençlik üzerinden şekillenmiş (Bulut, 2025b) ve basın bu hareketlerin kamuoyuna aktarılmasında temel bir araç olmuştur.

1968 sürecinde basın, toplumsal olayları aktarma biçimiyle kamuoyunun algısını doğrudan etkilemiştir. Bazı basın organları gençlik hareketlerini demokratik taleplerin bir yansıması olarak sunarken, bazıları bu hareketleri kamu düzenini tehdit eden unsurlar olarak çerçevelemiştir. Bu farklı sunum biçimleri, basının ideolojik konumlanışını daha görünür hale getirmiş ve kamuoyunda karşıt algıların oluşmasına neden olmuştur (Bulut, 2011).

Basının olayları aktarırken kullandığı dil, başlıklar ve görsel unsurlar, toplumsal tepkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1968 hareketlerinin basında yoğun biçimde yer alması, bu olayların yalnızca belirli bir toplumsal kesimin meselesi olmaktan çıkmasına ve ülke genelinde tartışılan bir konu haline gelmesine yol açmıştır. Bu durum, basının kamuoyu oluşturma gücünün somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, 1968 süreci basının tarafsızlığına ilişkin tartışmaları da derinleştirmiştir. Siyasal ideolojilerin keskinleştiği bu dönemde basın, çoğu zaman taraflardan biri gibi hareket etmiş; bu durum, toplumsal kutuplaşmanın daha da belirginleşmesine katkı sağlamıştır. Sağ ve sol görüşlü basın organları, olayları kendi ideolojik perspektiflerinden yorumlayarak kamuoyuna sunmuş; böylece basın, siyasal kamplaşmanın yeniden üretildiği bir alan haline gelmiştir. 1968 sonrası dönemde artan siyasal gerilim, basının siyasal iktidar ile ilişkisini de etkilemiştir.

Kamuoyunu etkileyen haber ve yorumlar, siyasal karar alma süreçleri üzerinde baskı unsuru oluşturmuş; bu durum, basının siyasal sistem içerisindeki gücünü artırmıştır. Ancak bu güç, demokratikleşme sürecini destekleyici bir işlev gördüğü kadar, siyasal istikrarsızlığı besleyen bir unsur olarak da değerlendirilmiştir (Bulut, 2011). Bu çerçevede 1968 hareketleri, basının demokratikleşme sürecindeki rolünü ortaya koyan önemli bir örnek teşkil etmektedir. Basın, bir yandan toplumsal taleplerin dile getirilmesine ve kamusal tartışmanın genişlemesine katkı sağlamış; diğer yandan siyasal ve ideolojik ayrışmaların derinleşmesinde etkili olmuştur. Bu ikili yapı, basının demokratik toplumlarda üstlendiği rolün karmaşık ve çok boyutlu niteliğini açıkça ortaya koymaktadır.

1970’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Kutuplaşma ve Basının Rolü

1970’li yıllar, Türkiye’de siyasal istikrarsızlığın, ideolojik kamplaşmanın ve toplumsal çatışmaların yoğunlaştığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde basın, yalnızca yaşanan gelişmeleri aktaran pasif bir araç olmaktan çıkarak, siyasal ve ideolojik ayrışmaların hem yansıtıcısı hem de yeniden üreticisi haline gelmiştir. Basın–kamuoyu–siyasal iktidar ilişkileri, bu yıllarda daha karmaşık ve gerilimli bir yapıya bürünmüş; demokratikleşme süreci, siyasal kutuplaşmanın gölgesinde ilerlemiştir. 1960’lı yılların sonlarında belirginleşmeye başlayan sağ–sol ideolojik ayrışma, 1970’li yıllarda toplumsal yaşamın hemen her alanına sirayet etmiştir (Çelik ve Uslu, 2023). Üniversiteler, sendikalar, meslek örgütleri ve siyasi partiler bu kutuplaşmanın merkezinde yer alırken, basın da bu ayrışmadan bağımsız kalamamıştır. Gazete ve dergiler, ideolojik konumlanışlarına göre olayları farklı çerçevelerle sunmuş; bu durum kamuoyunun olayları algılama biçimini doğrudan etkilemiştir.

Basının kullandığı dil, manşetler ve haber çerçeveleri, toplumsal gerilimin artmasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı olay, farklı basın organlarında tamamen zıt anlamlar yüklenerek sunulabilmekteydi. Bir kesim basın, yaşanan toplumsal olayları demokratik hak arayışı ve özgürlük mücadelesi olarak değerlendirirken; diğer bir kesim, bu olayları devlet otoritesine yönelik tehditler olarak çerçevelemiştir. Bu karşıt anlatılar, kamuoyunun ortak bir zeminde buluşmasını zorlaştırmış ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. 1970’li yıllarda basının siyasal iktidar üzerindeki etkisi de giderek artmıştır. Kamuoyunu yönlendirme gücüne sahip olan basın, hükümet politikalarının meşruiyetini tartışmaya açan bir aktör haline gelmiştir. Özellikle koalisyon hükümetleri döneminde siyasal karar alma süreçlerinin kırılganlığı, basında yer alan eleştirel haber ve yorumların etkisini daha da artırmıştır. Basın, bu dönemde yalnızca kamuoyunu bilgilendiren değil, siyasal gündemi belirleyen bir güç olarak da işlev görmüştür (Gevgilili, 1990). Ancak basının bu artan etkisi, siyasal iktidar ile basın arasındaki gerilimi de beraberinde getirmiştir. Siyasal istikrarsızlık ve artan şiddet olayları karşısında devletin güvenlikçi politikaları ön plana çıkarken, basın özgürlüğü zaman zaman sınırlandırılmıştır. Sıkıyönetim uygulamaları, yayın yasakları ve basın üzerinde kurulan dolaylı baskılar, demokratikleşme sürecinin sekteye uğramasına neden olmuştur. Bu durum, basın özgürlüğünün demokratik sistemler açısından ne kadar kırılgan bir yapıya sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Ayten, 2011).

1971 Muhtırası, 1970’li yılların basın–siyaset ilişkileri açısından en önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Muhtıra sonrası dönemde basın, bir yandan demokratik hak ve özgürlüklerin savunucusu olarak konumlanmaya çalışırken, diğer yandan artan siyasal baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte basının haber üretme pratikleri, oto-sansür mekanizmalarının devreye girmesiyle birlikte dönüşüme uğramıştır. Tüm bu gelişmeler, basının 1970’li

yıllarda demokratikleşme sürecinde çelişkili bir rol üstlendiğini göstermektedir. Basın, kamuoyu oluşturma gücü sayesinde siyasal iktidarı denetleyen bir işlev görmüş; ancak aynı zamanda ideolojik kutuplaşmayı derinleştirerek toplumsal uzlaşının zayıflamasına katkıda bulunmuştur. Bu ikili yapı, basının demokratik toplumlarda üstlendiği rolün sınırlarını ve sorumluluklarını yeniden tartışmaya açmaktadır (Dönmezer, 1976).

SONUÇ

Bu çalışma, 1960–1971 yılları arasında Türkiye’de basın, kamuoyu ve siyasal iktidar arasındaki ilişkiyi demokratikleşme süreci bağlamında tarihsel bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamıştır. İncelenen dönem, Türkiye’de basının toplumsal ve siyasal hayatta giderek artan bir etki kazandığı; ancak bu etkinin demokratikleşme kadar siyasal kutuplaşmayı da beslediği bir zaman dilimi olarak öne çıkmaktadır.

1960 Darbesi ve 1961 Anayasası ile basın özgürlüğü alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiş, basın kamuoyu oluşturma gücünü daha etkin bir biçimde kullanmaya başlamıştır. Bu durum, demokratik katılımın artmasına ve siyasal bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ancak 1968 hareketleri ve 1970’li yıllarda yoğunlaşan ideolojik ayrışmalar, basının tarafsızlığı ve sorumluluğu konusundaki tartışmaları derinleştirmiştir.

Basın, bu dönemde bir yandan demokratik taleplerin görünür kılınmasını sağlayan bir araç olarak işlev görürken, diğer yandan siyasal kamplaşmanın yeniden üretildiği bir mecra haline gelmiştir. Kamuoyunu yönlendirme gücü, basını siyasal iktidar karşısında etkili bir aktör konumuna taşımış; ancak bu güç, demokratik istikrarın sağlanması açısından her zaman olumlu sonuçlar doğurmamıştır.

Sonuç olarak, 1960–1971 dönemi Türkiye deneyimi, basının demokratikleşme sürecindeki rolünün tek yönlü ve homojen bir yapı sergilemediğini ortaya koymaktadır. Basın, demokratik sistemlerin vazgeçilmez bir unsuru olmakla birlikte, sahip olduğu etki gücünün toplumsal sorumluluk bilinciyle kullanılmadığı durumlarda siyasal ve toplumsal gerilimleri derinleştirebilmektedir. Bu doğrultuda basının demokratikleşme sürecindeki işlevi, tarihsel ve toplumsal koşullar çerçevesinde çok boyutlu bir biçimde ele alınmalıdır.

Kaynakça

Ademi, Z. (2026). *Muhafazakârlık ve sosyal değişme: Muhafazakâr düşünce dergisi örneği*. Eski Yeni. Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis Yayınları.

Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Sarmal Yayınevi.

Akdemir, Z. B. (2014). *Demokrasinin gelişiminde basının yeri ve önemi* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ayten, A. (2011). *Türkiye'de basın ve rejimi: Cumhuriyet dönemi basın–iktidar ilişkisi ve basın rejimleri* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Bulut, F. (2025a). Kelimelerin savaşı: Söylem, ideoloji ve modern Türkiye'nin inşasında dilin iktidarı. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 12(125), 2413–2424.

Bulut, F. (2025b). 68 gençliği ve Atatürk'ün mirası: Devrimci bir arayışın izinde. *14. Uluslararası Balkan Kongresi (10–12 Ekim 2025, Üsküp) bildiriler kitabı* (ss. 271–279).

Bulut, F. (2011). 68 kuşağı gençlik olaylarının uluslararası boyutu ve Türkiye'de 68 kuşağına göre Atatürk ve Atatürkçülük anlayışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 123–149.

Bulut, F. (2018). Toplumsal değişim ve siyaset üzerinde basının etkisi. *Türk basın tarihi uluslararası sempozyumu (19–21 Ekim 2016, Elazığ) bildiriler kitabı* (Cilt 1, ss. 67–86). Atatürk Araştırma Merkezi.

Çelik, H. A. (2024). İnsan haklarının gelişiminde ve sınırlandırılmasında siyasî iktidarın rolünü Türk tarihindeki anayasacılık hareketleri ve anayasalar üzerinden okumak. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 64–91.

Çelik, H. A., & Uslu, F. H. (2023). Cumhuriyet Halk Partisi ve popülizm: 1923–1980 yılları arasındaki parti programlarında ve seçim beyannamelerinde popülizmin izlerini sürmek. İçinde A. Çalık (Ed.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında uluslararası araştırmalar XXVII* (ss. 287–306). Eğitim Yayınevi.

Çöllüoğlu, M. (2025). *Türkiye’de sosyal medya bilinci: Teknolojik deterministler ve eleştirel teorisyenlerin görüşleri bağlamında Türkiye’de sosyal medya bilincine yönelik bir araştırma* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Dönmezer, S. (1976). *Basın ve hukuku* (4. bs.). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

Ergun, T., & Polatoğlu, A. (1992). *Kamu yönetimine giriş* (4. bs.). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Erken, B. (2012). Merkez sağ ideolojisi çerçevesinde Süleyman Demirel ve askerî müdahaleler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 31–62.

Gevgilili, A. (1990). *Türkiye’de yenileşme düşüncesi, sivil toplum, basın ve Atatürk*. Bağlam Yayınları.

Güngör, N. (2014). *İletişim, kuramlar ve yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.

Güz, N. (2010). Demokrasilerde basın hürriyetine müdahaleler ve bunun siyasi sisteme etkisi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 1(1), 9–32.

İçel, K. (1985). *Kitle haberleşme hukuku* (2. bası). İstanbul Üniversitesi Yayını.

Kırkpınar, N. (2018). Anayasa referandum süreçlerinde kamuoyunu yönlendirme aracı olarak basın: “1961 Anayasası örneği”. *Türk basın tarihi uluslararası sempozyumu (19–21 Ekim 2016, Elazığ) bildiriler kitabı* (Cilt 1, ss. 87–128). Atatürk Araştırma Merkezi.

Özek, Ç. (1978). *Türk basın hukuku*. Çığır Yayınları.

Özbudun, E. (2011). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yayınları.

Terzioğlu, D. (2024). Medya-demokrasi-basin özgürlüğü ilişkisi bağlamında iletişim tarihinin çok zamanlılığı üzerine bir değerlendirme. *Yeni Yüzyıl’da İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2(10), 16–25.

Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı yılları: 1960–1971*. Bilgi Yayınevi.

Topuz, H. (2003). *Türk basın tarihi*. Remzi Kitabevi.

Tunaya, T. Z. (1980). *Siyasal kurumlar ve anayasa hukuku*. İstanbul Üniversitesi Matbaası.

Zürcher, E. J. (2014). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İletişim Yayınları.

